

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

26. évfolyam,
2024. 3.

74.

Alapítva: 1993

TARTALOM

AZ OLVASÓHOZ	3	
TANULMÁNYOK		
Márkus József ezredskapitány, aki a városnak egy lépcsőt építtetett	7	Veress D. Csaba
FORRÁSKÖZLÉS		
„Magyarország történeti, földirati s állami legtújabb leírása” – Veszprém	35	Földesi Ferenc
Veszprém város erkölcsi s anyagi előhaladására	49	
KÖZLEMÉNYEK		
Áradások a Sédén és a vidéken IV.	58	Kovács Győző Gyula
Gépkocsizó százados feleségével, zirci földműves legény (Becske Adolf veszprémi fényképész első világháborúsunknucsajtjai)	75	Rainer Pál
A fény hordozói, avagy a Gomborok	90	Őrsi Ágnes
Nyomatott veszprémi várostérképek a XX. század második felében (Harmadik közlemény)	95	Somfai Balázs
VISSZATEKINTŐ		
Egy elfeledett sírdomb (Márkus József és az 1797. insurrekció)	104	Szomaházy István
Dunántuli tájrajzok – Veszprém	109	Jancsik Ede
AZOK A RÉGI JÓ VESZPRÉMI IDŐK		
Az Óvári Ferenc utcai épületek – emlékeimben	120	Debreczeni János György
NEKROLÓG		
A dal volt az élete. Megemlékezés Csaby József Csaba karnagyról, énektanárról (1936–2024)	137	Somfai Balázs

A szerzők szakmai véleményét a lap hűen közli, azok tartalmáért a szerző felel! A szerkesztőség azonban fenntartja magának a jogot a cikkek rövidítésére, a szükséges nyelvi és formai javítások végrehajtására. A közölt tanulmányokban megjelenő vélemények nem feltétlenül azonosak a Veszprémi Szemle szerkesztőségének véleményével.

VárosTörténeti Folyóirat
Veszprémi Szemle

26. évfolyam, 74. szám 2024. 3. szám

VárosTörténeti folyóirat
 ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
 Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
 Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD

Olvasószerkesztő:
 Somogyi Boglárka

Technikai szerkesztő:
 Dénes Tamás

Szerkesztőbizottság:
 Dr. Karlinszky Balázs PhD
 Dr. Négyesi Lajos PhD
 S. Dr. Perémi Ágota PhD
 Dr. Vizi László Tamás PhD

Kiadja:
 a Veszprémi Szemle
 VárosTörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
 alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
 Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
 veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
 OOK-Press, Veszprém
 Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
 jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

E számunk szerzői: DEBRECZENYI JÁNOS GYÖRGY nyugdíjas villanyszerelő mester, Veszprém; FÖLDESI FERENC, Veszprém; **JANCSIK EDE**; KOVÁCS GYŐZŐ GYULA meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém; ÖRSI ÁGNES újságíró, Veszprém; RAINER PÁL történész, Veszprém; SOMFAI BALÁZS ny. főlevéltáros, Veszprém; **SZOMAHÁZY ISTVÁN**; **VERESS D. CSABA**

Illusztrációk: Bakos Győző, Brenner Attila, Bontó László, Földesi Ferenc, Fülöp Ildikó, Rainer Pál, Varsányi István

Veszprémi Szemle VárosTörténeti Közhasznú Alapítvány

MBH Bank Nyrt.:

73200189-11291268

Támogatóink:

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata

HALMAY GÁBOR
 11. választókerületi
 önkormányzati képviselő

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatják

Lásd a 48. oldalon.

A borító képei:

Címlapon: *Gerstner Ödön: Utca (Miatyánk) képe, háttérben a veszprémi várral. Akvarell. LDM Képzőművészeti gyűjtemény, 77.44.1.*

2. oldal: *Kovácsoltvas-díszítések Kopácsy József monogramjával. Fotó: Földesi F.*

3. oldal: *Bakos Győző (Káptalanfa, 1873. júl. 29. – Karpilówka, 1916. márc. 7.) honvéd gyalogos közlegény és felesége, Németh Mária fényképe (Bakos Győző tulajdona)*

hátlap: *Kék címlapos várostérkép, 1980. Veszprém. A térképet reprodukálta Bontó László.*

AZ OLVASÓHOZ

A Veszprémi Szemle 2024. évi második lapszáma borítóján képet közöltünk az Eöri Márkus család síremlékéről. Ezt abból az alkalomból tettük, hogy 190 éve hunyt el Márkus József ezredes, a napóleoni háborúk egyik neves katonája. E számunkban most egy tanulmánnyal emlékezünk rá, amit Veress D. Csaba készített az *Emlékek, sorsok, katonatörténetek* sorozatban. Írását az azóta megismert adatokkal kiegészítettük, illetve pontosítottuk, remélve, hogy ezzel is felhívjuk a figyelmet Márkus József tartalmas életére és nem utolsósorban sírjának – ami szerintem az Alsóvárosi temető egyik „védjegye” is lehetne – igen elhanyagolt állapotára.

Márkus ezredeskaptány síremlékét nézve fogalmazódott meg bennem egy kérdés: mennyire ismerjük azokat a veszprémi születésű személyeket, akik öregbítették Veszprém hírnevét, jelentős életművet hagytak a közösségre, a városra, vagy éppen gazdagították történetüket? Vajon ismeri-e a város lakossága például a veszprémi születésű népdalgyűjtő Kenesei (Klein) Ilonát, akinek népdalgyűjteményéből Kodály Zoltán és Bartók Béla is merített? Aki nem használt fonográfot, hanem minden népdalt – több mint 500-at – hallás útján kottázott és jegyzett le.

Vagy említhetném a szintén veszprémi Gertsner Ödönt is, akinek neve szerepel a Szilágyi-galéria oldalfalán, de vajon ismerjük-e a munkásságát, dacára annak, hogy a Laczkó Dezső Múzeum 2022-ben műveiből kiállítást rendezett a Hősök Kapuja termében. [*Veszprémről készített műve a borító első oldalán.*] Gerstner hosszú évekig a váci Siketnémák Intézetének tanáráként dolgozott (ő maga is siketnéma volt), és illusztrálta – többek között – *A némák megszólaltatása* című kiváló nyelvi-oktató könyvet.¹ És mi a közös Klein Ilona és Gertsner Ödön életében? Nos, mindkét tehetséges veszprémi ifjú tanulmányainak költségeit Hornig Károly püspök biztosította. De említhetném – az ugyan nem veszprémi születésű, de a városban is élő – Bezerédj Amáliát is, a kiváló zongoristát, aki „*a kisdédovács buzgó terjesztője*” is volt, és aki a máig ható és több kiadást megért gyermekkönyv, a *Flóri könyve*² szerzője.

¹ Borbély Sándor: *A némák megszólaltatása*. Képes ABC a siketnéma-iskolák számára. Rajzok: Bartók Lajos, Gerstner Ödön, Emmer István. Budapest, 1922.

² Bezerédj Amália: *Flóri könyve, 120 benyomott képpel*. Franklin Társulat, Budapest. Első kiadás: 1836 (Újabb kiadásai 1840, 1841, 1845, 1846, 1853, 1856, 1859, 1864 és 1887, uo.). Franklin Társulat, 1926, Tolna Megyei Könyvtár és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Szekszárd, 1987, Móra Kiadó, Budapest, 1990.

Vagy hasonlóképp említést tehetnék Csapó Kálmán volt vármegyei főügyésről is, aki – az 1867-es kiegyezés előtt!! – Bécsben tüntetett diáktársaival azért, hogy egyetemünkön magyarul folytassák az oktatást. A tüntetés „eredménye”: kitiltás Pestről és börtön.

Egy alkalommal már kérdeztem e lap hasábjain, hogy mi a haszna a helytörténeti kutatásnak?³ Erre, ha nem is teljes mélységében, de választ kaphatunk egy – feltételezem többek számára – eddig ismeretlen veszprémi művész, Gácsér Kató keramikus megismertetésével. Hűségese olvasónk hívta fel rá a figyelmet, így készült el egy tanulmány,⁴ bemutatva életét és munkásságát, ami után talán már nem is tekintünk „idegenül” sem személyére, sem munkáira.

Természetesen még számtalan veszprémi születésű vagy itt élt személyt lehetne megemlíteni – ki-ki érdeklődési területének megfelelően, olyanokat, akiről már hallottunk és olyanokat is, akik eddig – bár sokat tettek szeretett városukért – a teljes ismeretlenségben vannak.

Úgy hiszem, abban egyetérthetünk, hogy minden apró ismeretszilánk teljesebbé teszi egy közösség, így Veszprém történetét is. A kirakósban nemcsak a nagyobb – a fajsúlyosabb – darabok számítanak, hanem a sok apró morzsa is. Így vagyok ezzel, amikor Rainer Pálnak az itt közölt írását (Becske Adolf kuncsaftjai) olvastam, de főleg akkor, amikor – megindultság nélkül nem tudtam nézni – az illusztrációként megküldött fotókat szemléltem. Az 5. számú fotón (a borító 3. oldalán) Bakos Győző és felesége látható. Az elválás szomorúságát is látom a képen, aminek „végeredményét” mi már ismerjük: Bakos Győző hősi halált halt. Nem ismerjük élete folyását, róla is – jobbára – csak ez a fotó közöl valamennyi ismeretet. De ez is kiegészíthető/kiegészítheti egy közösség történetét. Ezért is szomorú, amikor arról hallok beszámolót, hogy ilyen és ehhez hasonló (vagy régebbi) fotókat, iratokat dobtak ki a lomtalanításkor. Ha esetenként éppen nem jár arra egy elkötelezett és a helytörténet iránt fogékony személy, akkor az enyészete válik sok-sok mikroadat. Egy csomag megmenekült, de mi van a többivel...?

Személyek után tárgyak, melyek mellett sokszor elmegyünk, és többnyire rá sem tekintünk. Vajon mit mond annak, aki felemeli tekintetét, a Toborzó utca 9. számú ház bejárati portálja? Díszes felülvilágító ablak, rajta egy kovácsoltvas monogrammal: **H K J**. De ugyan mit jelent? Pedig már volt róla szó Rybár Olivér és Kovács Győző tanulmányában.⁵ Elárulom – de javaslom a tanulmány

³ *Veszprémi Szemle*, 2021/4. AZ OLVASÓHOZ. A veszprémi helytörténeti kutatásról és írásról. 3–10. o., 2023/1. AZ OLVASÓHOZ. Értékek és kérdések. 3–7. o.

⁴ Herth Viktóra: Egy élet cserepei. Gácsér Katalin (Veszprém, 1901. november 1. – Veszprém, 1986. február 10.) keramikus, iparművész. *Veszprémi Szemle*, 2022/1. 58–70. o.

⁵ *Veszprémi Szemle*, 2019/3. Rybár Olivér–Kovács Győző Gyula: Dr. Csolnok Ferenc orvos, Cholnok Jenő számára írt veszprémi vonatkozású feljegyzései. 62. o.

ismételt elolvasását is –, a monogram **Herceg Kopácsy József**re utal. Sebő József szerint Kopácsy József büszke lehetett hercegprímási címére, rangjára, hiszen pályafutását édesapja mellett kőművessegédként kezdte a veszprémi várban, ahol a piaristák figyeltek fel tehetségére, s tanították. Később ő volt az, aki a székesfehérvári püspökséget elcserélte a veszprémire, hogy hazajöhessen. Ragadványneve a „magyar bimbó”⁶ volt, mert a reformkor lázában tőle telhetően minden magyar ügyet felkarolt. Többek között a Magyar Tudós Társaság (MTA) alapítására 3000 aranyforintot ajánlott fel. Az aranyosvölgyi Püspöki Pihenő kovácsoltvas korlátján olvasható **K J** felirat is nagy valószínűséggel őt jelöli. [A felülvilágító ablak és a kovácsoltvas díszítés fotója a borító 2. oldalán.]

Bár nem tárgy, inkább egy közel 160 éves üzenet egy „szemöldökkőbe” vésva a Buhim utcai lakóház bejárati ajtókeretén: **ÉPÍTETTE TURMÁN ERZSÉBET 1868**. Üzenet a jövőnek, amit csak nagyon kevesen olvasunk.

Forrás: Fortepan 32566/VÁTI és Földesi

⁶ *Veszprémi Szemle*, 2008/1–2. Sebő József: „A magyar bimbó” – Kopácsy József, a magyar nyelv apostola. 84–93. o.

Tárgyi emlékek után írott emlékek. Szammer Alajos, Veszprém főbírája – a kiadott helytartótanácsi rendeletnek megfelelően – kigyűjtötte azokat a statisztikai adatokat, melyeket a „Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása” című kiadványhoz előírtak. Tette mindezt 172 éve. Azon kívül, hogy megküldte Palugyay Imrének, a statisztikai adattár szerkesztőjének, elhelyezte a város „levelestárában” is. Hosszú adatsor, melyet olvasva előtűnik Veszprém XIX. század közepi hű képe. Például ismertté válik a házak számán kívül azok tulajdonosi összetétele is. Pontos képet kapunk az iskolákról, a tanulók, a tanárok számáról. És rácsodálkozhatunk arra is, hogy az iskolák az érintett „... lakosok időnként adományaikból tartatik fenn”. Ez a 28 fejezetből álló statisztikai kimutatás jószerivel 172 évig lappangott, míg napfényre került, és már az érdeklődők is megismerhetik tartalmát.

Ugyancsak Veszprémről kapunk képet – csak egy másik nézőpontból – Jancsik Ede beszámolójában, ami közel azonos időben, 1863-ban készült *Dunántúli tájrajzok* címmel. Ebből most a (Vár)Palotától Veszprémig tartó útirajzát közöljük – rövid kitekintéssel Ösküre és Hajmáskérre is. Veszprémről több értékes információt olvashatunk Jancsik írásában, ami gyakorlatilag kiegészíti az említett statisztikai adatokat. Így a Szammer Alajos főbíró által gyűjtött és közölt hivatalos statisztikai adatokból, valamint Jancsik Ede, a kíváncsi utazó által megtapasztalt és leírt részletekből valós képet kapunk Veszprém korabeli állapotáról. Mindezeket kiegészíti a Forrásközlés rovatban az a városi rendelet, ami ugyanezekben az években szabályozta a város mindennapi életét. A rendelet – amit Ferenczy György városbíró jegyzett – a *Veszprém város erkölcsi s anyagi előhaladására* címet kapta, kiegészítve a „... Veszprém városában sok útlevel s vándor könyv nélkül tartózkodó mindkét nembeli egyének ...” bejelentési kötelezettsége előírásaival.

Olvasóink megszólítását a Márkus József ezredeskapitányról szóló tanulmány bemutatásával kezdtem, és a Márkus ezredeskapitányról készült visszaemlékezés ajánlásával fejezem be. Szomaházy az emlékező írását 50 évvel Márkus József halála után készítette. Azóta eltelt 140 év, de akár most is írhatjuk: „A domb, mely az ezredes kapitány hamvait elfödi, rég bemohosult, a zászlós, kardos címer lovagját alig venni ki a szürkéségből; a sírkő megrepedezett; az írás elhalványult (...). Ma már teljesen benőtte a sírhalmot a moh és a gaz; mintha csak az emberi feledékenységet akarnák jelképezni.”

Emlékezni és megőrizni – majd közzétenni a *Veszprémi Szemle* hasábjain, mint ahogy tette és teszi Debreczeni János is. Erre biztatok minden régi és új olvasót, kívánva mindenkinek tartalmas bűvárlást a múlt emlékeiben.

Főszerkesztő

TANULMÁNYOK

**Márkus József ezredskapitány,
aki a városnak egy lépcsőt építtetett¹**

VERESS D. CSABA

A veszprémi alsóvárosi temető északi felében – közel a kórház kerítéséhez – található egy feltűnő formájú régi síremlék. Embermagasságot meghaladó terméskőhalom, melynek keleti oldalán márványtábla zárja le a sírhelyet, s a márványtáblán vésett betűkkel olvasható, hogy ezen sír Márkus József ezredskapitány (1763–1834) porait takarja. A különleges síremléket az elmúlt évtizedekben már olyannyira ellepte az elvadult növényzet – bokrok, fák és mindenféle vadnövény –, hogy alig volt rajta olvasható az itt nyugvó személy neve, éleadatai.

E sorok írója – mint a Veszprémi Bakony Múzeum történésze – már évtizedekkel ezelőtt felfedezte a rendkívül feltűnő formájú síremléket, s két munkájában is említést tett a sírban nyugvó Márkus Józsefről. Első ízben – „A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei” 17–1984. Veszprém, 1985. kötetében (357–400. o.) – „Veszprém megye és az 1809. évi francia háború” címmel megjelent tanulmányában, majd a Zrínyi Katonai Könyvkiadó (Budapest) által 1987-ben önálló kötetben kiadott „Napoleon hadai Magyarországon 1809” című könyvében.

Az 1834-ben meghalt Márkus József ezredskapitány sírját azonban a biztos pusztulás fenyegette az utóbbi évtizedekben. Azonban a veszprémi Hagyományőrző Egyesület néhány ügybuzgó tagja a közelmúltban ráakadt – az elvadult fák-bokrok és növényzet bozótjában rejtőző – síremlékre. Az egyesület a síremlék rendbehozatalára tett lépéseket, a sírt levédette, s felkérte e sorok íróját Eőri Márkus József ezredskapitány életútjának – elsősorban katonai pályafutásának – felderítésére és megírására.

*

¹ A tanulmány első kiadása az „Emlékek, sorsok, katonatörténetek” sorozat első darabja volt. Megjelent a Veszprémi Hagyományőrző Egyesület gondozásában. A szerzőt Túri Mihály segítette. A most közölt tanulmányt – az első kiadás után megismert adatok felhasználásával – kiegészítésekkel közöljük. Földesi F.

Az Eőri Márkus család Veszprém és Vas vármegyékben élő nemesi családként volt ismert. Nemességének kihirdetése ismeretlen. Az első ilyen jellegű említése a családnak 1655. június 12-e, amikor Habsburg III. Ferdinánd magyar király Nagymán faluban adott számukra nemesi udvarházat (curiát). Az adományt Márkus György kapta, de az irat szerint édesapja – Márkus Péter – volt a nemesi rendhez tartozás megszerzője. Nemességüket – 1750-ben – erdődi gróf Pálffy János Pozsonyban megerősítette, s ezt Márkus János nevére – 1751. február 8-án – Veszprém vármegyében kihirdették.²

*Eőri Márkus család címere.
Forrás: SIEBMACHER*

Márkus család címere Márkus József síremlékén. Fotó: Földesi F.

Feltételezhető, hogy a család már a XVII. században Veszprém várában katonáskodott. Ugyanis a veszprémi vár 1696. évi katonai összeírása szerint a 6. gyalogoszázadban szolgált – Ujváry Ferenc vajda (gyalogoskapitány) parancsnoksága alatt – egy Márkus András nevű katona, akinek saját háza is volt Veszprémben.³

² Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Hetedik kötet. Pest, 1860. 329–330. o.

³ Lukcsics Pál – Pfeiffer János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszprém, 1933. 18. o.

Miután Veszprém városában a XVIII. század során több Márkus család élt, nehéz eldönteni, hogy Márkus József melyik ágról származott.

A veszprémi Várban működő „Szent Mihály Egyházközség” római katolikus plébánia házassági anyakönyvének bejegyzett adatai szerint 1762. március 25-én Márkus István feleségül vette Hajek Terézia hajadont. Alig egy esztendővel e házasságkötés után – ugyanezen római katolikus plébánia anyakönyvének születési (keresztelési) adatai szerint – Márkus István és Hajek Terézia házasságából 1763. március 16-án megszületett Márkus József.⁴

Az ifjú Eőri Márkus József – Veszprémben eltöltött – gyermekkoráról, iskoláztatásáról adatokkal nem rendelkezünk. Az akkori szokásoknak megfelelően tizenhét éves korában – tehát feltehetően 1780-ban – „hadfi”-ként („cadét”-ként) megkezdte katonai pályafutását a Magyar királyság részét képező Szlavóniában felállított – s 1741-ben a nagyon veszedelmes hírű báró Trenk Ferenc szabadcsapatából, pandúrjaiból szervezett – 53. sz. Pálffy János sorgyalozredben.⁵

Az ezred ebben az időben – 1780–1787. években – kiegészítési körzetében, a szlavóniai Eszéken (Osijek), Carlstadban (Karlovác), Fiumében (Rijeka) és Pétervárad (Petrovaradin) várában volt békehelyőrségben.⁶ Az ifjú Márkus József kadétról – természetesen – az ezreddel kapcsolatos forrásokban említés sem történt.

Eőri Márkus Józsefet itt – a Török Birodalommal határos – Szlavóniában érte a Habsburg Birodalom (és ennek részét alkotó Magyar Királyság), valamint a szövetségükben lévő Orosz Császárság hadüzenete 1788. február 9-én a Török Birodalomnak. A hadüzenetet követően – 1788 márciusában – az 53. sz. Pálffy János sorgyalozred Pétervárad várában összpontosult (szemben a Duna északi partján terült el már akkor is Újvidék). Az ezredet rövidesen a Fősereghez vezényelték, amely Zimony (Zimun) és Klenák között vonult fel a Száva folyóhoz, s közvetlenül fenyegették Belgrád és Sabác török várakat. Márkus József ezrede Klenáknál vonult fel, s 1788. április 18-án átkelve a Száván, Sabác török várat vette ostrom alá.

Miután a császári-királyi csapatok – köztük a cs. kir. 53. Pálffy János sorgyalozred – április 24-én rohammal bevették Sabác várát, az ezred Pétervárad várába vonult vissza.⁷ Az 1789. júniusi fegyverszünetet – az Újvidéktől nyugatra

⁴ Veszprémi Szent Mihály Egyházközség plébániahivatala. (Veszprém, Vár u. 27.)

⁵ Geschichte des 53ten ungarischen Linien-Infanterie-Regiments. Wien, 1838.: vö.: Die hervorragendsten Momente aus der Geschichte des k.k. 53. Linien-Infanterie-Regimentes Erzherzog Leopold. Wien, 1866., vö.: Geschichte des k.k. 53. Infanterie-Regimentes Erzherzog Leopold Ludwig. Tulln, 1881.

⁶ Uo.

⁷ Geschichte des 53ten ungarischen Linien-Infanterie-Regiments. Wien, 1838. 79–83., 91., 97. o.

fekvő – újpalánkai táborban töltötték, majd az 1790. évben Orsova körzetében állomásoztak, illetve részt vettek a Morava menti csatákban: Orsova és Timok között, Kalafatnál, Viddin közelében. Itt érte az ezredet 1790 szeptemberében a fegyverszünet, majd 1791. augusztus 4-én a szisztovói béke.⁸

A fegyverszünet és a békekötés közti időszakban – 1791. július 29-én – ezredtulajdonos-váltás volt, s a cs. kir. 53. sorgyalozezredet az új ezredtulajdonosról: Johann Jellachich von Bužim vezérőrnagyról nevezték el, s ettől fogva – 1813. április 29-ig – cs. kir. 53. Johann Jellachich sorgyalozezred néven tartották az ezredet számon.⁹ A békekötés után, 1791. szeptember 14-től az ezred Belgrádban, majd újra Péterváradon teljesített helyőrségi szolgálatot.¹⁰ November 1-től az ezred III. zászlóalja Csehországba, IV. zászlóalja Fiuméba és Karlstadba, I. és II. zászlóalja pedig Magyarországra vonult. Sajnos arról nincs tudomásunk, hogy Eőri Márkus József melyik zászlóaljban szolgált. Időközben – az ún. utolsó török háború időszaka alatt – Márkus József letette a tiszti vizsgát, s 1792-ben a „Musterlisten 1792” adatai szerint Márkus József már mint alhadnagy (Unterlieutenant) szerepelt.¹¹

Alig fejeződött be az ún. utolsó török háború, az időközben kitört és győzelmet aratott francia polgári forradalom kormányzata – 1792. április 20-án – hadat üzent a Habsburg Birodalomnak.

A cs. kir. 53. Johann Jellachich sorgyalozezred Csehországban állomásozó III. zászlóalját azonnal a franciaországi harcterekre indították, ahol az – 1792. november 6-án már – részt vett a jemappes-i csatában. Ezt követően 1793. október 16-án részese volt a Wattignies-nél, október 23-án a Maubeuge-nél, 1794. május 21-én az Erquelines-nél, május 24-én a Bois de Saliermont-nál, valamint június 13-án az Ypern közelében lezajlott csatának.¹² Az egyre nagyobb méretekben kibontakozó francia háború már nemcsak a nyugati – belgiumi, luxemburgi, franciaországi – harctereken tombolt, de 1795-ben a francia köztársasági hadsereg benyomult Észak-Itáliába is. Az itt kialakuló hadszíntérre a cs. kir. 53. Johann Jellachich sorgyalozezred Magyarországon, illetve Fiumében és Karlstadban állomásozó I. és IV. zászlóaljait vezényelték. A két zászlóalj résztvevője volt az 1796. július 31-én és augusztus 3-án lezajlott Ionatói csatának, az augusz-

⁸ *A magyar katona vitézségének ezer éve.* Második kötet. Budapest, É. n. 98–99. o.

⁹ *Geschichte des 53ten ... i.m. 99–100. o.*

¹⁰ Uo.

¹¹ *Kriegsarchiv, Wien. Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv ÖSta KA Musterlisten: 1792.* (Köszönetemet fejezem ki dr. Czigány István kandidátus alezredes urnak, a „Standige Ungarische Archiv-delegation beim Österreichisehen Kriegsarchiv” kirendeltség-vezetőjének szíves segítségével.)

¹² *Die hervorragendsten Momente ... i. m. 25. o.*

tus 11-i Monte Baldó-i, majd a szeptember 10-i mezzo-tadescói, a november 6-i trienti, a november 6-i callianói, a november 8-i dolcèi, valamint a november 15–16–17-i arcolei csatáknak.¹³

Az 1795–1796. évi háborúban valami történhetett Márkus Józseffel. Ugyanis az 1796. évi „Revisionstabelle”-ban a neve nem szerepel.¹⁴

Mivel a következő – 1797-es – évben már mint százados (Hauptmann, illetve Hauptleute) szerepel, 1792 és 1796 között valamikor a főhadnagyi (Oberleutnant) rangot is be kellett töltenie.

Az 1792. áprilisában kitört háború megszakítás nélkül folytatódott 1797-ben is. Különösen az itáliai fronton alakult ki – a Habsburg-hadsereg nézve – súlyos helyzet. 1797. január 12-én a francia köztársasági hadsereg főparancsnoka: Bonaparte tábornok Rivolinál megverte a császári-királyi csapatokat. A francia hadsereg az Alpokon át betört DK-Ausztriába, s Leoben városáig tört előre. A franciák – történelmünkben először – a Habsburg Birodalom részét képező Magyar Királyság délnyugati-nyugati határait fenyegették. A magyar törvények értelmében – az ország határainak védelmére!! – fegyverbe kellett szólítani a magyar nemességet. Ezen törvény értelmében – 1797. április 8-án – Habsburg I. Ferenc császár és egyúttal magyar király elrendelte a nemesség általános fegyveres felkelését, a „generalis insurrectiót”!

Annak ellenére, hogy – 1797. április 18-tól – a hadakozó felek megbízottai között Leoben városában megkezdődtek az előzetes fegyverszüneti tárgyalások, a Magyar Királyság vármegyéi megkezdtek a helyi nemesség fegyveres felkelésének szervezését. Leajlottak a nemesi összeírások, regisztrálták mindazon nemesi rendű és katonai szolgálatra alkalmas férfiakat, akiknek „fej- és jószágvesztés” terhe alatt kötelessége volt a fegyveres szolgálat teljesítése, de csak akkor, ha ellenséges hadak lépték át a Magyar Királyság határait.

Márkus József százados az 1797. évi nemesi felkelés idején

Habsburg I. Ferenc magyar király – 1797. április 8-i – utasításának megfelelően Veszprém vármegye is kihirdette a megyében élő nemesség részére az általános fegyveres felkelést. Az összeírások és szemlék után egy – két gyalogoszadból álló – gyalogososztályt (divisiót) volt köteles a vármegye és a vármegyei nemesség kiállítani. Az osztály parancsnokává – a Veszprém vármegyei

¹³ Uo. 32–33. o.

¹⁴ Kriegsarchiv, Wien, „Revisionstabelle: 1796.” (Lásd: 11. sz. jegyzet).

nemesi rendű birtokos család sarját és korábban szintén hivatásos katonát – Bécán István főstrázsamestert (őrnagyot) nevezték ki.

Eőri Márkus József 1797 júniusában – a cs. kir. 53. Johann Jellachich sorgegyalogozredben – már századosi rangot viselt. A legmagasabb cs. királyi katonai vezetés – 1797. július 5-én – Márkus József sorhadseregbeli századost, feltehetően veszprémi származására való tekintettel a Veszprém vármegyei nemesi felkelő gyalogososztály (divízió) 1. századának parancsnokává nevezte ki, mely század szervezése az alábbi volt:

1. compania (gyalogoszáhad): parancsnoka Eőri Márkus József százados. Beosztott tiszték: Muraközy György főhadnagy, Illés János alhadnagy; Dréda Antal tábori-káplán, Csikász Pál tábori-chirurgus (sebész); Dohner Mihály fúr (szállásmester és élelmezési altiszt); egy strázsamester (őrmester), öt káplár (tizedes), nyolc vice-káplár (tizedes-helyettes), valamint 147 gyalogos közvitéz.

2. compánia (gyalogoszáhad): parancsnoka Hanovszky százados; beosztott tiszték: Perczel Antal főhadnagy, Illés Sándor hadnagy; 15 altiszt, 148 főnyi közember.

A gyalogososztály összlétszáma: 334 emberből állott.¹⁵

Márkus József százados aláírása (1797. július 25.)
Veszprém M. Levéltár. Acta Insurrectionalia. IV.1/f.
1997. II. k. 38 sz. i.

A gyalogososztály két százada 1797. július 5-én még Veszprémben összpontosult, majd 1797. július 16-án megkezdte menetét az ország nyugati határa felé, mely irányból volt várható a francia hadsereg támadása. Egyidejűleg az ország összes vármegyéjéből megindultak a nemesi felkelő lovas- és gyalogos csapatok.

A Veszprém vármegyei gyalogososztály menetvonala, illetve menetállomásai az alábbiak voltak: Veszprém (július 16.), Nagyvázsony (július 17.), Tapolca (július 18.), Sümeg (július 19.), Szalapa (július 20.), Zalabér (július 21.), Zalaszentiván (július 22.), Bak (július 23.), Rastag (július 24.), Paka (július 25.).¹⁶

¹⁵ Veszprém Megyei Levéltár. Acta Insurrectionalia. IV. 1.f. IV. K. 1797. 23–24. csomag, IV/23. számú irat.

¹⁶ Ugyanott: IV. 1/F. 1797. II. K. 30., 35., 38, 40. Sz. I.

A gyalogososztály már elérte Paka falut, amikor a gyalogoscsapatokat követő málhás szekerek még csak megindultak Veszprémből. Katonai állomásoktól (státióktól) állomásokig igényelt málhás (bagázsia) szekerekért az insurgents-alkulatoknak fizetniük kellett. Egy ilyen elismervény maradt fenn napjainkig Nagyvázsöny mezővárosból, melyben a mezőváros vezetősége egy forint harminchat krajcárt vett át két kocsi használatáért – egy Rajczy nevű insurgents őrmestertől –, mely két kocsi Nagyvázsnytól Tapolcáig szállította a veszprémi gyalogososztály málháját (bagázsiját):

(Elismervény:) „... Egy foréntrul és Harminczhat Xrokrul (krajcárokról), mellyeket Tekintetes Nemes Weszprém Vármegyei Insurgens Gyalog Seregbeli Strázsa Mester Úr Rajczy a véle lévő hátra maradt Katonaságh Bagázsa viteliért Két Kocsikrul Nagy Vázsonytl egész Tapolczáig két Státióig hiba nélkül le fizetett, meg ismérjük.

Sig. Nagyvázsöny 26 July 1797. Svalm József Város Bírája X

Szalay Ignác Város Bíró Notáriusa (jegyzője)¹⁷

A veszprémi gyalogososztály 1797. július 25-től 30-ig Paka faluban pihent. Július 30-án – Bésán István főstrázsamester távozása miatt – a „Löbl” nemesi felkelő hadtest parancsnoksága („Löbl Insurrections Corps Commando”) Eöri Márkus József századost nevezte ki a Veszprém vármegyei nemesi felkelő gyalogososztály parancsnokává, a századosi rang és az 1. század parancsnoki beosztásának megtartása mellett.¹⁸

Néhány nappal később – 1797. augusztus 6-tól – a Veszprém vármegyei nemesi felkelő gyalogososztály két századát Szombathelyre vezényelték, ahol a várostól ÉNy–É–ÉK-re gyülekeztek az ország más vármegyéinek nemesi felkelő csapatai. A veszprémi gyalogososztály két százada az elővédhez (Avant Gard) került: az első vonalban a Veszprém és Nyitra vármegyei, a második vonalban a Pozsony és Fejér vármegyei gyalogososztályok helyezkedtek el Szombathelytől ÉNy-ra: Szenyefa É és Kozár Söpte DK közti vonalban. A nemesi csapatok csak harcgyakorlatokat végeztek, harctevékenységet nem fejtettek ki.¹⁹ Ugyanis az 1797. április 18-tól folyamatosan elhúzódó leobeni fegyverszüneti tárgyalások a Campo Formióban – 1797. október 17-i békekötésben értek véget. A békekötést követően a nemesi felkelő csapatok visszatértek vármegyéikbe, ahol leszereltek, majd hazatértek otthonaikba.

¹⁷ Ugyanott: IV. 1/f. 1797. IV. K. 28. Sz. I.

¹⁸ Ugyanott: IV. 1/f. 1797. IV. K. 17. Sz. I.

¹⁹ Nagy Imre: Egy 1797-es insurgents lovasszázad parancskönyvéből. (Melléklet). In: A Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 1997/2. szám. Eredetije: Vas Megyei Levéltár. Térképgyűjtemény. Törzsgyűjtemény: T 593.

Eőri Márkus József százados az 1797. és 1809. évi nemesi felkelések közti időszakban

Eőri Márkus József százados 1798 és 1801 közti tevékenysége teljesen ismeretlen. Miután a Habsburg császári-királyi hadseregben a katonai anyakönyvi lapok, a katonai minősítési lapok (Conduite Liste) használatát csak 1820-tól vezették be, katonai szolgálatának teljes áttekintése lehetetlen.

Az 1798–1801 közti időszak után Eőri Márkus József százados neve csak 1802-től tűnik fel, de nem régi ezredében, hanem egy új ezredben: a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezredben.²⁰ Nevét a német nyelvű s évente megjelenő katonai schematismusok – tekintettel nemesi származására – Joseph von Markus formában írták, s katonai rangja változatlanul százados (Hauptleute) volt.²¹

Az 1741-ben megszervezett cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezred 1801–1803 között Pesten látott el helyőrségi szolgálatot, illetve a pest-rákosi katonai táborban összpontosult.²² Eőri Márkus József százados itt jelentkezett új ezredénél. Az 1801–1804 közti évek nyugalomban teltek el Pesten. Időközben világtörténelmi események zajlottak le: 1804. május 18-án Bonapartét a francia szenátus Franciaország örökös császárává kiáltotta ki. Ezt követően egy évvel – 1805. május 26-án – Napóleon császárt az újonnan megalakított és egyesült Olasz Királyság királyává koronázták meg.

Franciaország legádázabb ellensége – az Angol Királyság – létrehozta a Franciaország elleni III. koalíciót, melyhez a Habsburg Birodalom is csatlakozott.

Az egyre feszültebbé váló külpolitikai helyzetben a Pesten állomásozó cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezred – 1805. május 17-én – mind a négy zászlóaljával megkezdte menetét Pestről a Határőrvidékre, Karlstadtba (a mai horvátországi Karlovácra). Rövid pihenő után az ezred tovább vonult Laibachba (Ljubljana), ahová 1805. június 25-én érkeztek meg. Az ezrednek csupán V. zászlóalja maradt Pesten. Mint az várható volt, Márkus József ezrede Itália felé vonult. 1805. augusztus 19-én Laibachból (Ljubljana) az itáliai Paduába vonultak, ahová 1805. szeptember 12-re érkeztek meg.²³

²⁰ Kriegsarchiv, Wien. Östa KA Musterlisten: 1802. Theil 21. (Vö.: 11. sz. jegyzettel), vö. Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32., für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Budapest, 1900. 484–488. o.

²¹ Österreichischer Militär-Almanach für das Jahr 1802. Wien. 10. Ugyanaz: 1803. 89. o., Schematismus der Kais. Königl. Armée, für das Jahr 1804. Wien. 140. 01., ugyanaz: 1805. 148. o.

²² Auszug aus der Geschichte des 32. Linien-Infanterie-Regimentes. (Max von Cruss oberst.) Wien, 1874. 31–32. o.

²³ Uo. 32–34. o.

Megérkezésük előtt való napon – 1805. szeptember 11-én – a Habsburg Birodalom hadserege benyomult a Franciaországgal szövetséges Bajorország területére, s ezzel megkezdődött az újabb háború. Az itáliai hadszíntéren 1805. október 16-án kezdődtek meg az ellenségeskedések. Márkus József százados ezrede ezen a napon Verona és Legnano városok között esett át az új tűzkeresztségen.²⁴

A fő hadszíntéren – Bajorországban – a Habsburg főhadereg már 1805. október 17-én totális vereséget szenvedett el a francia hadseregtől (Fegyverletétel Ulm-ban).

Az itáliai fronton 1805. október 29-én indult meg Massena francia tábornagy vezetésével a támadás. A császári-király csapatok megerősített állásokban fogadták a francia támadást Caldiero városkától északkelet-északra, miután a francia hadosztályok megkezdték a császári-királyi csapatok átkarolását. A veszélyt felismerve – Habsburg Károly főherceg főparancsnok – egy gránátos dandárt és a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezredet rendelte ellenrohamra.

A főherceg vezetése alatt meginduló roham megzavarta a franciákat, azonban Massena tábornagy rövidesen ugyancsak rohamra vezényelte csapatait. A cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezred négy zászlóalja azonban szívósan védekezett, és szuronyaikkal fogták fel a franciák erős rohamát. Ekkor a franciák az É-i szárnyon kísérelték meg az áttörést, de ez sem sikerült. Már beesteledett 1805. október 30-a, mikor Massena újra a déli szárnyon indított támadást, mely újra a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezredet érte. Az ezred már-már összeomlott, amikor a császári-királyi vezetés öt gránátoszászlóaljból szervezett dandárral sietett a cs. kir. 32. sorgyalogezred segítségére, s együttesen újra feltartóztatták a franciákat.

Károly főherceg főparancsnok jelentésében a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezredet külön dicséretben részesítette kiváló vitézségéért. A csata még a harmadik napon – 1805. október 31-én is – fellángolt, de a nap végére a francia csapatok visszavonultak.²⁵

A császári-királyi csapatok caldierói győzelme ellenére a csapatok visszavonultak. A cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezred 1805. november 1-jén Fontana Fredda és Udine városok körzetébe hátrált, majd Laibachba (Ljubljánába) vonultak vissza.²⁶

²⁴ Uo. 34. o.

²⁵ Magyar katona vitézségének ... i.m. 162–164. o. Vö.: Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen ... i. m. 133–138. o.

²⁶ Auszug aus der Geschichte... i. m. 35. o.

Miután – 1805. december 2-án – a morvaországi Austerlitznél a Habsburg főhadserg – és orosz szövetségeseik – teljes vereséget szenvedtek el a franciáktól, december 4-én Habsburg I. Ferenc császárkirály fegyverszünetet kért Napóleontól. A fegyverszünetet követően – 1805. december 16-án – a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezred megkezdte menetét Laibachból (Ljubljánából) a magyarországi Ikervárra. Míg az ezred parancsnoksága Ikervárott települt, az ezred századai a környező falvakban szállásoltak el. Néhány heti pihenés után – 1806 első heteiben – a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezred megkezdte menetét vissza kiindulási pontjára: Pestre.²⁷

Az 1805. december 25-i békekötést követően Márkus József századosról egyetlen adattal rendelkezünk: 1806. szeptember 31-én kilépett a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgyalogezredből. Feltehetően ekkor léptették elő főstrázsamesterré (örnaggyá), mert ezzel a katonai ranggal jelent meg a következő – 1809. évi – háborúban, mint a Veszprém vármegyei nemesi felkelő gyalogoszászlóalj parancsnoka.²⁸

Eőri Márkus József főstrázsamester (örnagy) az 1809. évi háborúban

Az 1806–1808. békeévek után, a Habsburg Birodalom kormányzata 1809 februárjától újabb háborút készített elő a Francia Császárság ellen. Március 3-án Habsburg I. Ferenc császár-király utasította testvéröccsét, Habsburg József főherceget és nádort, valamint a magyar nemesi felkelő csapatok mindenkori főparancsnokát, hogy készítse elő a magyar nemesi felkelés fegyverbehívását.

Egy hónappal később – 1809. április 10-én – a Habsburg-hadsereg főerői újra támadást indítottak a franciákkal szövetséges Bajorország ellen. A támadás másnapján – 1809. április 11-én – elrendelték a magyar nemesség általános fegyveres felkelését, a „generalis insurrectió”-t. A háború azonban rövidesen visszájára fordult: április 22-én a Habsburg-főhadserg vereséget szenvedett, s a francia-német csapatokból álló Németországi Hadsereg, valamint a francia-olasz csapatokból szervezett Itáliai Hadsereg megkezdte koncentrált támadását a Habsburg Birodalom és annak fővárosa: Bécs ellen.

²⁷ Ugyanott: vö.: Seeliger, Emil: Geschichte... i. m. 139–140. o.

²⁸ Kriegsarchiv, Wien. ÖStA KA Musterliste: 1806. (vö.: 11. sz. jegyzettel) schematismusok 1805–1806. (Vö.: 21. sz. jegyzettel).

1809. március–májusban Veszprém vármegye is felállította nemesi felkelő csapatait: a 9. sz. nemesi felkelő lovasezred három osztályát (parancsnoka: gróf Zichy Ferenc ezredeskapitány), valamint a három gyalogoszázadból álló 9. sz. nemesi felkelő gyalogoszászlóaljat, melynek parancsnokává Eőri Márkus József főstrázsamestert (őrnagyot) nevezték ki.

Az 1809. március 7-én – József főherceg nádor jelenlétében – Veszprémben lezajlott vármegyei gyűlésen a vármegye 2.000 gyalogost ajánlott fel, melyből aztán 1207 főnyi gyalogságot volt képes kiállítani. Március 14-én azonban már csak 1000 gyalogos részére kért egyenruhát és fegyvert a katonai fegyver- és és ruharaktárakból. A legnagyobb gondot a gyalogság csizmákkal való ellátása jelentette. Végül is a Pápai Csizmadia Czéh vállalta 600 pár csizma elkészítését, páronként 7 forint 38 krajcárért. A Pápai Magyar Szabó Czéh pedig 600 köpeny és nadrág, a Veszprémi Magyar Szabók Czéhe 600 mente megvarrását vállalta, a Veszprémi Csutorás Czéh pedig 600 db facsutora elkészítésére tett ígéretet. Mivel mindez még nem volt elegendő, az Insurreccionális Deputáció a megyében dolgozó szabóknak osztotta szét a további munkát.²⁹ Eredetileg a nemesi felkelőknek saját magukat kellett felszerelniük, de a gyalogsághoz mindazon megyei nemesek kerültek, akiknek évi jövedelme 1.000 forintot vagy annál kevesebbet tett ki. A Veszprém megyei gyalogoszászlóalj 1207 embere közül csak három személy volt képes saját maga felszerelésére!³⁰

A gyalogoszászlóaljhoz öt sebészt (chirurgust) is kineveztek: Rossbach nyugalmazott zászlóaljsebészt (Devecserből), a frissen végzett Mogyorósi nevű sebészt, Nagy László volt ezredalorvost, Mészáros pápai sebészt és Teinzinger seborvost.³¹

A veszprémi gyalogoszászlóalj tényleges felállítása 1809. május 8-tól kezdődött meg. A csapatok gyülekezőhelyéül Veszprémet jelölték ki. Itt tartózkodott Eőri Márkus József főstrázsamester, akinél a zászlóalj tisztjeinek és altisztjeinek jelentkezni kellett. A szervezés jóvoltából Veszprémben olyan nagy volt a zsúfoltság, hogy Márkus főstrázsamester kénytelen volt kérni a vármegyei hatóságokat, hogy a városban szüneteltessék a más csapatok beszállását.

Május 19-én Márkus főstrázsamester bejelentette a vármegyének, hogy – az előző éjszaka Andrassy János generálistól kapott parancsnak megfelelően – másnap a zászlóalja négy nehézsázadát Veszprémből megindítja Városlód felé. A két könnyűsázad azonban még Veszprémben marad. Ezért a zászlóaljat még

²⁹ Veress D. Csaba: Veszprém megye és az 1809. évi francia háború. A *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 17. 1984. Veszprém, 1985. 359–360. o.

³⁰ Ugyanott: 360–361. o.

³¹ Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém megye közgyűlési iratai, 1809. 59/1809. május 21., Acta Insurrectionaliae, IV. 1/F. XX/485., XIV/122. számú irat.

azonnap felsorakoztatták a városon kívül, felolvasták előttük a haditörvényeket, feleskették, majd útnak indították őket Herenden át Városlőd felé. Május 20-án az előző este Veszprémből elindított gyalogoszászlóalj négy nehézszezada elérte Kislődöt, ahol egész napos pihenőt tartottak. Márkus főstrázsamester innét levelet írt a vármegyéhez. Leírta, hogy a gyors elvonulás miatt a zászlóaljnál sok a hiányosság. Sürgősen küldjék utánuk a kijelölt seborvosokat a seborvosi szerrel és ládával egyetemben, kérte, hogy a vármegye mindig négy napra előre gondoskodjon a kenyérről. Udvardy Pál főhadnagyot, a zászlóalj számtartóját megbízta, hogy a vármegyétől vegye át a május 21–24-i kenyérporciókat. Levelelének záradékában megjegyezte, hogy a csapatok eddig jól viselték magukat, s reméli, hogy később sem lesznek problémák.

*Magyar felkelők és stájer területvédelmi önkéntesek
1805–1809. Forrás: OTTENFELD–TEUBER*

A zászlóalj május 22-én Városlődön volt, majd pihenőkkel megszakított menetben, május 25-re bevonultak Pápára. Itt derült ki, hogy tizenöt embernek nem volt váltás fehéreneműje, s teljesen eltetvesedtek. Ezért a vármegyétől sürgősen tizenöt váltás fehéreneműt kért Márkus főstrázsamester. A zászlóalj május 31-ig Pápán összpontosult, s ezen a napon felmérték a zászlóalj erőit:

1. compánia (század): parancsnoka Pribék százados, egy főhadnagy, két alhadnagy, két strázsamester, tizenkét káplár, két dobos, egy ács és 135 közember.
2. compánia (század): parancsnok Martonfalvay százados: tiszték, altiszték mint az 1. századnál, 128 közember.
3. compánia (század): parancsnok Halász százados: tiszték és altiszték mint a két előző századnál: 125 közember.
4. compánia (század): parancsnok Petkó százados: tiszték és altiszték mint eddig: 124 közember.³²

Mecséry generális parancsára a zászlóalj május 31-én Pápáról Marcaltőre menetelt, s ott foglalt állást a Marcal és a Rába átkelőjében. Az eddig Veszprémekben maradt két könnyűgyalogos-század – Krausz és Szalkay századosok parancsnoksága alatt – itt érte utol a négy nehézszázadot. Márkus főstrázsamester Marcaltőről június 4-én a vármegyéhez írott levelében már panaszkodott: a zászlóaljból egyre több a szökés! Kérte a vármegyei Állandó Deputációt, hogy a szökevényeket szedesse össze, s figyelmeztessék a szökevényeket, hogy újabb szökés esetén a haditörvények értelmében katonaszökevényeknek tekinti őket!

Május 31-én a Wiener Neustadt körzetéből támadó francia Lauriston-hadtestcsoport benyomult Szombathelyre, miközben a Grazból visszavonuló cs. kir. IX. Hadtest három hadosztálya Szentgotthárdon volt pihenőben.

Június 1–8. között a francia Lauriston-hadtestcsoport, valamint a francia-olasz Itáliai Hadsereg hadosztályai egyre szélesebb sávban bontakoztak szét a Rába és a Marcal gázlói előtt. Június 8-án este József főherceg nádor főparancsnok utasította a nemesi felkelő csapatokat, hogy kezdjék meg fokozatos visszavonulásukat Győr felé.³³

A parancsnak megfelelően – június 8-ról 9-re forduló éjszaka – a 9. sz. vespriemi nemesi felkelő gyalogszászlóalj Marcaltőről Tétre vonult vissza. Innét aztán a zászlóalj mind a hat századát Lesvárra vezényelték, mert Marcaltővel

³² Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém vármegye közgyűlési iratai, 1809. 58/1809. május 21., 86/1809. május 25., Acta Insurrectionaliae. IV. 1/f. XV/132., XV/168. sz. I., vö.: Veszprém vármegye közgyűlési iratai, 1809. 148/1809. május 31.

³³ Veress D. Csaba: Veszprém megye és az 1809. évi francia háború... i. m. 364–367., 368–369. o.

szemben a francia Montbrun könnyűlovas-hadosztály három lovasdandára jelent meg.

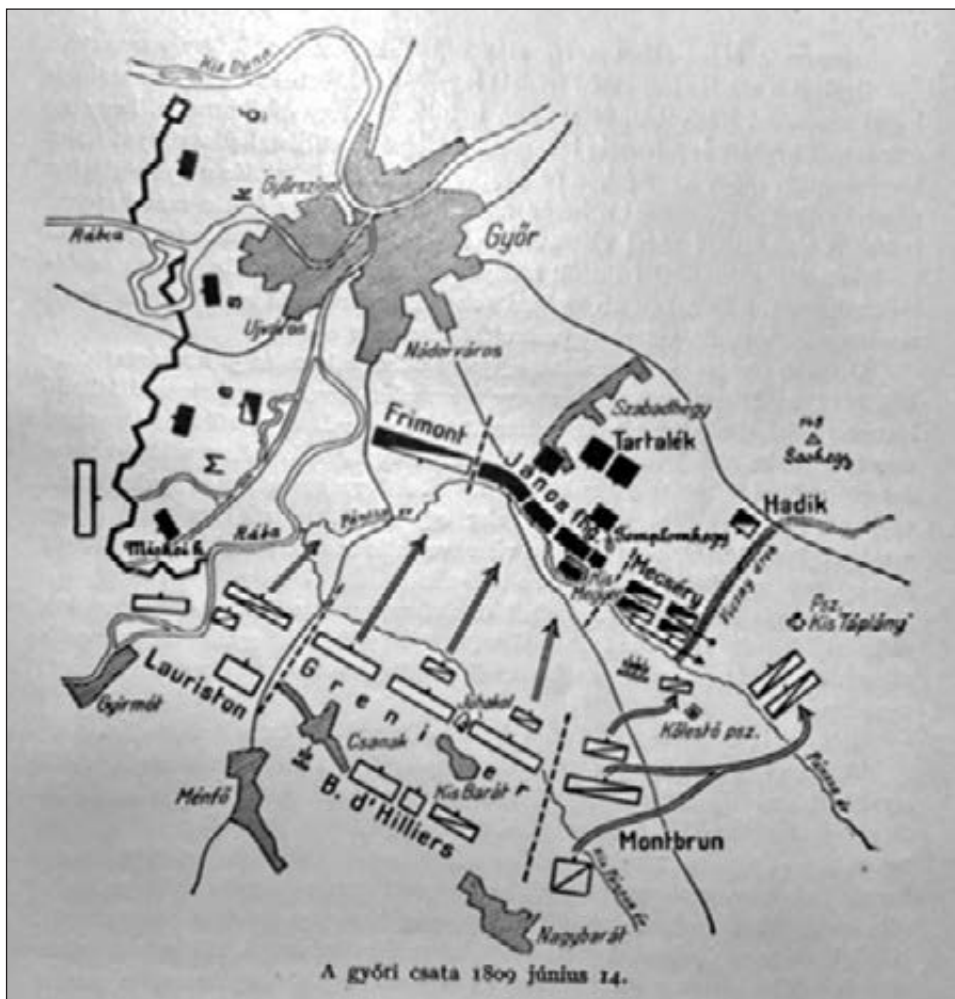
Június 9–12. között a Karakó, Iszkáz, Dáka, Borsosgyőr, Pápa közti vonalon dúlt a harc a hátráló cs. kir. IX. Hadtest és a fedezetére vezényelt magyar nemesi csapatok, valamint a francia erők között.³⁴

Június 12-én a déli órákban a francia csapatok elfoglalták Pápát.

Június 13–14-én a 9. sz. veszprémi nemesi felkelő zászlóalj hat százada – a visszavonuló csapatok tömegében – Győr déli-délkeleti térségébe érkezett. Miután a gyenge harcértékű nemesi felkelő zászlóaljakat a reguláris seregek között állították fel, a veszprémi zászlóalj a császári-királyi harcrend centrumába került. Az itt felsorakozó cs. kir. Jellachich-hadosztály a Régi Veszprémi útnak a Pándzsa-eret átívelő hídjától a kismegyeri temetőig terjedő kb. 1300 méteres szakaszán állt harcrendbe. Ezen a vonalon állt fel első lépcsőben az Eckhardt-dandár: ezt a dandárt alkotta a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgegység két zászlóalja (1152 emberrel), s mellette sorakozott fel a 9. sz. veszprémi nemesi zászlóalj (978 emberrel), továbbá a Vas vármegyei 5. nemesi felkelő zászlóalj és a pesti nemesi zászlóalj részei (927, illetve 522 emberrel). Különleges véletlen volt, hogy Márkus József főstrázsamester veszprémi zászlóaljával korábbi ezrede, a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgegység mellett sorakozott fel.

A győri csatát – 1809. június 14-én délután 13 órától – a francia csapatok támadása indította el. A támadás első etapja a veszprémi zászlóaljat magában foglaló Jellachich-hadosztálytól délre bontakozott ki. A franciák által megindított előnyomulást – délután 14 óra 3 perckor – a cs. királyi csapatok centrumában felsorakozó Colloredo- és Jellachich-hadosztályok ellenlökése megállította, és a Pándzsa-érig visszavetette. Mintegy óra múlva a franciák újra támadtak, s az olasz Severoli-hadosztály zászlóaljai a cs. kir. Jellachich-hadosztály Sebottendorf- és Eckhardt-dandárait (az utóbbiban a veszprémi zászlóaljat is) beszorították Győrszabadhegy faluba. A meg-megújuló kézitusában – melyeknek során elsősorban a cs. kir. 32. Esterházy Miklós sorgegység tűnt ki – a veszprémi 9. sz. nemesi gyalogoszászlóalj is súlyos veszteségeket szenvedett el: 22 ember hősi halált halt, és 37 ember megsebesült. A szorult helyzetben lévő Eckhardt-dandár csapatait a cs. kir. Marziani-dandár két ezredének – a 62. Franz Jellachich- és a 19. Alvinczy sorgegységek – ellenlökése mentette meg, mely az olasz csapatokat újra a Pándzsa-ér mögé szorította vissza.

³⁴ Ugyanott: 369–374. o.

A győri csata 1809. június 14-én.

Forrás: A magyar katona vitézségének ezer éve. II. kötet, 181. o.

Délután 16 órakor a francia hadosztályok megindították harmadik támadásukat, elsősorban a centrumban. A császári-királyi védelem összeomlását azonban nem ez, hanem a déli szárnyon meginduló francia Montbrun-lovashadtest mindent elsöprő rohama váltotta ki. Miután a déli szárnyon összpontosított nemesi felkelő lovasezredekéből álló Mecséry-lovashadosztály megfutamodott, a centrumban és az északi szárnyon is felújították támadásukat a francia hadosztályok. A Severoli- és Pachtod-hadosztályok újra megrohmozták a Jella-

chich-hadosztályt, mire a Sebottendorf-, Legisfeld- és Eckhard-dandárok (az utóbbiban a veszprémi zászlóalj) újra Győrszabadhegy faluba vonultak vissza. Miután a francia 9. (Sahuc) lovasdandár 1290 lovasa északi irányból betört Győrszentmárton faluba, a francia lovasság váratlan megjelenésére a harcolva hátráló cs. kir. Jellachich-hadosztály mindhárom dandárának csapatai vad futásban hagyták el a lángokban álló falut. Miután a cs. királyi centrumot a déli irányú átkarolás mellett most már északi irányból is bekerítéssel fenyegették a francia csapatok, délután 17 órakor Habsburg János főherceg – a cs. kir. IX. Hadtest és a nemesi felkelő csapatok közös parancsnoka – Ács és Komárom irányú általános visszavonulásra adott ki parancsot. A visszavonulás azonban általános zűrzavarba fulladt: elsősorban a nemesi felkelő gyalogzászlóaljtól tömegesen szöktek meg és széledtek szét az emberek. A legbotrányosabb állapotok talán a 9. sz. veszprémi nemesi gyalogos-zászlóaljnál következtek be: a csatát követő órákban – az eredetileg 978 főből álló zászlóaljból – 490 ember szökött meg, ami majdnem pontosan 50 %-ot tett ki!!!³⁵

A cs. kir. IX. Hadtest Frimont-, Jellachich- és Colloredo-hadosztályai – és köztük a vármegyei nemesi felkelő zászlóaljak maradványai – 1809. június 14-én este 21 órára a Bakonyér-patak vonala mögé vonultak vissza, majd június 15-re virradó 01–02 órára elérték Ács falut. A megvert csapatok itt igyekeztek rendezni soraikat. A nemesi csapatoknál azonban a tömeges szökések miatt lehetetlen volt a tényleges veszteségeket megállapítani. A veszprémi gyalogzászlóaljnál 79 főre tették a hősi halottak számát.³⁶

Huszár és lovaskatona a napóleoni háborúk időszakából.

Forrás: OTTENFELD–TEUBER

³⁵ Veress D. Csaba: *Napoleon hadai Magyarországon – 1809.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987. 133., 141., 143–144., 150–151. o.

³⁶ Ugyanott: 156. o.

A Komáromba gyülekező veszprémi zászlóalj parancsnoka – Márkus József főstrázsamester – június 25-én írt levelet a Veszprém Vármegyei Állandó Deputációhoz, melyben sürgette a megszökött nemesi felkelők karhatalommal történő összeszedését s a komáromi táborba való visszatoloncolásukat!³⁷

Június 29-ig a veszprémi 9. gyalogoszászlóaljhoz – a 490 szökevény közül – alig néhányan tértek vissza. Egy megyei jelentés szerint eddig csak egy tiszt és 27 közember tért vissza a zászlóaljhoz. A szökevények összegyűjtésével megbízott Szentgály Mihály alhadnagy felháborodottan jelentette, hogy ennél többen is jelentkeztek a szökevények közül Veszprémben. Itt felvették a beígért ötnapi zsoldot, majd mikor megtudták az „... indulás óráját általam... azonnal eltűntek!” A jelentés szerint ezek 56-an voltak, és szinte valamennyien szentgáli nemesek! Június 30-án Márkus József főstrázsamester zászlóaljparancsnok újabb levelet írt a vármegyei Állandó Deputációnak, s kérte, ha 40–50 ember együtt van, azonnal indítsák el őket Komáromba a zászlóaljhoz. Július 4-én Márkus főstrázsamester újra jelentette a vármegyének, hogy újra beérkezett 22 volt szökevény, s velük együtt megérkezett a szökevény Halassy és Graner seborvos is. Márkus közölte, hogy a két szökevény sebészt csak a vármegye tisztos neve miatt nem állította hadbíróóság elé. Július 8-án újból jelentett Márkus főstrázsamester: július 6-án 23-an, július 7-én 46-an, július 8-án pedig 22-en tértek vissza a zászlóaljhoz. Ugyancsak július 8-án a vármegyei karhatalom is bekísért 56 volt szökevényt.³⁸

1809. július 14–19. között a harcoló felek fegyverszünetet kötöttek. A francia Németországi Hadsereg csak a Rába folyó vonaláig szállta meg Nyugat-Dunántúlt. A Rábától keletre eső térségbe pedig a – magyar nemesi felkelő csapatokból álló – II. Tartalék hadtest vonult fel. A felvonulás július 22-re fejeződött be. A Rába-vonalat elsősorban a nemesi lovasezredek szállták meg. A főhadiszállásul kijelölt Pápán és környékén egy gyalogsági csoportot hoztak létre Eóri Márkus József főstrázsamester parancsnokságával. A Márkus-csoporthoz tartozott a veszprémi 9. sz. nemesi gyalogoszászlóalj hat százada, valamint a 1. gyalogososztály Fejér és Tolna vármegyék összesen két gyalogosszázadával. Míg a 9. gyalogoszászlóalj Mezőlakon összpontosult, a 10. gyalogososztály Pápán állomásozott.³⁹

1809. augusztus 17-én a hadakozó felek között megkezdődtek a béketárgyalások. Habsburg József főherceg nádor, a magyar nemesi csapatok – a II. Tartalék hadtest – parancsnoka, egymást követően tartotta a csapatszemléket, miközben a csapatok szinte állandóan változtatták szálláskörzetüket. Így tör-

³⁷ Veress D. Csaba: Veszprém megye és az 1809. évi francia háború... i. m. 389. o.

³⁸ Ugyanott: 393–394. o.

³⁹ Ugyanott: 393. o. Veress D. Csaba: Napóleon hadai... i. m. 242. o.

ténhetett, hogy 1809. szeptember 15-én Bakonyszombathelyen szemlélte meg a szabolcsi lovasezredet és a veszprémi 9. gyalogszászlóaljat, majd szeptember 25-én Tatán újra megszemlélte – az akkor a Vogel-dandár kötelékében lévő – veszprémi 9. gyalogszászlóaljat.⁴⁰

Miután október 14-én megtörtént a békekötés, november 17–18-ra a francia hadsereg csapatai véglegesen visszavonultak a Nyugat-Dunántúlról. Még folyamatban volt a francia hadsereg elvonulása, amikor – 1809. november 17-i kezdettel – Székesfehérvárnál megkezdődött a magyar nemesi hadak nagy díszszemléje. Az első napon a tiszántúli lovasezredek szemléjét tartották meg, majd a második napon – november 18-án – a veszprémi 9. nemesi gyalogszászlóalj harcszerű lögyakorlatával (és Habsburg I. Ferenc császár-király személyes jelenlétében!) lezajlott a gyalogság szemléje is.⁴¹

A nemesi felkelés hivatalos befejezésére 1809. december 18-án került sor, s a nemesi lovasezredek és gyalogszászlóaljak vármegyeszékhelyeikre vonultak vissza, ahol lezajlott lefegyverzésük, majd a nemesek hazatértek városaikba-falvaikba.

Eőri Márkus József főstrázsamester is visszatért Veszprémbe

Az 1809. évi háborút követő évekről semmiféle tudomással nem rendelkezünk.⁴² Mivel az 1809–1810. években 46–47. életévében járt, nem valószínű, hogy a hadsereg nyugdíjaztatta. Feltehetően még három-négy esztendőig szolgált, de

Huszár 1815-ben
Forrás: OTTENFELD-TEUBER

⁴⁰ Veress D. Csaba: Veszprém megye és az 1809. évi francia háború... i. m. 396. o.

⁴¹ Ugyanott: 396–397. o., Veress D. Csaba: Napóleon hadai... i. m. 280. o.

⁴² Az idézett korabeli lapok szerint külföldre utazott: „Külső Országi hoszszas utazásai által szerzett nagy tapasztalása”-ra.

hogyan és milyen körülmények között, semmit nem tudunk. Későbbi irataiból ismert, hogy ezredesi (óbesteri) rangban ment nyugdíjba. Aktív katonai szolgálattát – feltehetően – 1813-ban fejezte be, nyugállományba vonult, s mint nyugdíjas császári-királyi óbesteri (ezredes) szülővárosában, Veszprémben telepedett le. Az 1817/18. évi népösszeírás jegyzékén Márkus obesterként szerepel, a lakásban⁴³

⁴³ Lőrinczi Ferenc kutatásai alapján az 1818-as összeírás 393. számú háza azonos az 1856-os kataszteri összeírás 570. számú házával. Az 1856-os összeírásban már özv. Márkus Ignácné (Vajda Anna) tulajdona, hiszen Márkus tanácsos 1846-ban meghalt. Az 1856-os összeírásban Márkus Ignácné özvegy tulajdonában: 585. sz. telek 1 hold, 1440 □-öl és 584. sz. telek: 837 □-öl, ezen állt az 570. sz. ház. A nagy ház indokolt is volt, Márkus Ignác és neje nagy társadalmi életet éltek, s nagyon pártolták a zenészeket. De még Tallián Pálné (1779–1875) kapcsán is említik: „Özvegy Tallián Pálné urhölgyről e napokban egy vidéki lap után az a hír terjedt el, hogy közelébb elhúnyt Veszprémben, 108 éves korában. Tegnap azonban cáfolat érkezett, hogy még él. E szép időt ért urhölgy ama három Tallián testvér egyikének özvegye, kik mindannyian némák voltak s kiket Veszprémben csak úgy hívtak »a kuka Talliánok.« Férfjével körülbelül nyolc évig élt. Ennek halála után a gazdag urnő termei megnyitották a veszprémi társaságnak s naponként a legfényesebb vigalmak, estélyek színhelyei lettek. Ebédre mindennap hét-nyolc egyén volt hozzá hivatalos s a vendégek neveiről az egyik komornyiknak könyvet kellett vezetni, hogy a sorrend évről-évre szigorúan megtartassék. Este mindenki számára nyitva álltak szalonjai; egy vendég sem volt hivatalos, de a ki megjelent, azt szívesen látták. Így aztán megtörtént, hogy némelykor harmincan, nyolcvanan, sőt százan is összehgyültek. A komornyik esti nyolc óra tájban összeszámllalta a vendégeket, azok számát tudatta a szakácsnal s tíz órakor a legkifogástalanabb estelit tállalták fel. Vacsora után a társaság női tagjai rendesen makaóztak, a férfiak tarokkot játszottak, a fiatalság pedig táncolt, énekelt, szavalt. Ez így tartott éjjél utáni egy vagy két óráig és másnap, minden nap ismétlődött. A vendégszerető urnő boldogságát csak az az egy dolog zavarta, hogy hatalmas versenytársa volt mélt. özv. Márkusné csillagkeresztes dámában, Márkus bécsi referendáriusnak özvegyében. E kiünő, magas műveltségű és roppant gazdag urnőnél szintén úgy folytak a napok, mint Talliánénál. Sőt a nők ide jobban vágyódtak, mert ott nagyvilágiasabb, finomabb volt az élet, tágasabbak a termek, az épület körül pedig gyönyörű kert; de azért megtörtént, hogy mig Talliáné minden terme ki volt világitva, nála csak néhány nyugalmazott katonatiszt unatkozott; sőt az is megesett, hogy némely estén a magas urnő kénytelen volt egyedül lenni és ilyenkor lelke mélyeig elkeseredett, másnap pedig minden vendégének szemrehányásokat tett. Ez a két ház volt az, mely Veszprém társaséletét sok ideig fenntartotta, oly két ház, melynek a forradalmi időszak napjaiban Magyarország bármely kisvárosában, alig lehetett volna párját találni. A péntek kivételes nap volt, mert egyik pénteken Markusné ment Talliánéhoz, a másik pénteken pedig Talliáné Markusnéhoz s ilyenkor a különben szétkülöndött társaság is egy helyt gyűlt össze. Az ötvenes éveekben az osztrák tisztek is szívesen látott vendégek voltak mindkét urhölgy termeiben s végre a barátság köztük és a fiatalság közt annyira ment, hogy a kormány jónak látta a veszprémi garnisont minél gyakrabban változtatni. A társaság mindkét nő termeiben magyarul folyt. Talliáné mindenkit szeretett, de az ötvenes éveekben a hivatalnokok egyenruháját nem tűrte meg maga körül s ha egy-egy jövevény-hivatalnok ilyenben jelent meg nála, azzal fogadta: »Ki inasa vagy ?« Késő évei dacára is fiatalosan öltözött s száz éves korában még Párisból hozatta a legújabb divatú női kalapokat. Markusné már több év előtt halt meg, palotáját a veszprémi püspök vette meg, és hol akkor annyi vig éj folyt, annyi házassági viszony szövődött, most csöndes, rideg apácaklastrom áll! Halála

testvérével, Márkus Ignáccal, annak feleségével, Vajda Annával⁴⁴ és hét gyermekükkel él együtt.

Családja – felesége, gyermeke – nem volt. Végrendeletében (lásd: a következőkben) megemlékezik Taskó György nevű háziszolgájáról, valamint egy „*Nina Sax kisasszony*” nevű hölgyről, aki – feltehetően – a barátnője volt.

A végrendeletében említést tett testvéröccséről, Eőri Márkus Ignácról is, aki ugyancsak jeles polgára volt Veszprémnek (1765. január 23-án született, szintén Veszprémben). Jogi tanulmányokat végzett, majd 1790-től Veszprém vármegye első aljegyzője, 1793-tól főjegyzője; 1798-ban, majd 1803-ban újraválasztották ebbe a hivatalba. 1809-től magyar királyi táblaülnök, 1825-ben a magyar királyi udvari kancellária referendarius tanácsosa. Érdemeiért a Szent István Rend keresztés vitézévé, illetve a Rend titkárává nevezték ki. Nyugdíjas éveit ugyancsak Veszprémben töltötte, s a városban halt meg 1846. április 17-én. Több gyermekük is volt,⁴⁵ a fennemlített végrendelet róluk is megemlékezik.

Eőri Márkus József ezredeskapitány – miközben végrendeletében „öccse gyermekeire” hagyta minden vagyonát! – csak az egyik gyermeket nevezi néven: „*Testvérem fiának, kapitány Eőri Márkus Boldizsárnak*” hagyott konkrétan néhány vagyontárgyat.

A többes számban emlegetett unokaöccsök egyike Eőri Márkus Lajos is, aki pontosan az ezredeskapitány halálakor, 1834 februárjában szerezte meg Pózsonyban ügyvédi diplomáját, s nyitott utána ügyvédi irodát Veszprémben.

után Talliánné házánál is mindinkább lazább lett a társasélet, megszűnt a nemes versenygés, az új idők levegője más, derűtlenebb egyéneknek adott lételt, s a kisvárosbú – mint az illat – elpárolgott a patriarchalis kor zamatja s miután Talliánné háza is már évek óta hallgatag, az egykori veszprémi társas élet az egyik öreg urhölgy halálánál s a másíknak elaggott voltánál fogva már jó ideje sirba szállt.” Forrás: *Fővárosi Lapok*, 1875. febr. 27. Vidék. Veszprém multjából. 204. o.

⁴⁴ Vajda Anna 1858. január 6-án halt meg Veszprémben, akkor már a Toborzó utca 6. szám alatti új lakásában.

⁴⁵ VeML V.102h. 2. doboz. A lakásban lakott – Márkus Ignác – tizenegy gyermeke: Márkus Jozefa Angéla sz: 1795. 07. 21., Márkus Antal Pál sz: 1796. 09. 07., Márkus József László sz: 1798. 06. 27., Márkus Anna Mária sz: 1799. 10. 10., Márkus Terézia Krisztina 1800. 12. 24., Márkus Jozefa sz: 1802. 04. 27., Márkus Boldizsár Ferenc sz: 1803. 09. 07., Márkus Julianna sz: 1805. 04. 25., Márkus Károly sz: 1807. 12. 07., Márkus Lajos és Márkus Amália sz: 1811. 08. 14. (ikrek). Itt volt még feltüntetve Sigysmundus és Carolus nevű zsellérek, valamint a cselédek: Richt János, Kublech József, Bugyi László, Pausz Mátyás, Dömös Juli és Molnár Anna.

Lépcső a Hosszú (Jókai) utca felől

Fotó: Földesi F.

Nemes Eőri Márkus József nyugalmazott cs. kir. ezredes veszprémi évei

Eőri Márkus József mint császári-királyi őbester (ezredes) vonult nyugállományba feltehetően 1813-ban. Szülővárosában – Veszprémben – telepedett le, s élt még kereken húsz esztendő.⁴⁶ Ennek a húsz évnek egyetlen kimagasló eseménye volt: 1824 májusában Márkus József felajánlotta Veszprém város vezetőségének, hogy saját költségén lépcsőt építtet a Hosszú (Jókai) utca végén lévő Szent Anna-kápolnától fel a Piactérre (Óváros tér) vezető meredek kapta-

⁴⁶ A Márkus-féle telekre (az 1854-es és az 1856-os kataszteri térképen az 584. sz. telken lévő hatalmas 570. számú ház helyére vagy kibővítésével) építtette Ranolder János püspök az Angolkisasszonyok intézetét 1860-ban. Esetleges kibővítésével, mert a hibrid kataszteri térképen jól látszik, hogy a főépületek alapvonala erősen egyezik a mai állapottal. Lőrinczi Ferenc kutatásai alapján. Ezúton is hálás köszönetem Lőrinczi Ferencnek a tanácsokért és a kutatási eredményeinek átadásáért. – Földesi F.

tón. Minden költséget – a kőlépcsők kőanyagát, a meszet és murvát, valamint a mesteremberek fizetését is – magára vállalt, csak az anyagoknak a helyszíntre fuvarozását kérte a várostól.

A Veszprém városi közgyűlés 1824. május 15-i ülésén tette közzé a nemes és nagyvonalú felajánlást, melyet a közgyűlési jegyzőkönyv⁴⁷ az alábbiakban örökített meg:

„347. Méltóságos Obester Márkus József Ur a Szent Anna kápolnája felől, a Torma és Schittensam házak előtt, a Piatzra felvezető közlére, kőből grádicsot (lépcsőt) csináltatni kíván, s az egész közönség eránt viseltető buzgóságából nem csak annak matériáléit (anyagait), követ, meszet, murváját, hanem a mester emberek fizetését is magára vállalván, a várostól csak éppen azt kívánta, hogy a matériálékat (építési anyagokat) hordatná meg. Ezen okból tehát Vízler János kőmives megesmerése szerint: 12 öl grádics (lépcső) kőnek 26 garasával való meghordatásáért, Németh Bába Ferencznek és fijának 15 forint 36 krajczárok kifizettetvén, ezen summa is, mint Ország ut csináltatási cathegóriába tartozó, Rózsa József Adóvevő Ur számadása alól exassignáltott (kiutaltott).”

Márkus József nagylelkű ajánlata megihlette a város vezetőségét, s az említett lépcsővel egyidejűleg elrendelte, hogy javítsák meg a közel száz méterrel odébb – a Horgas utcáról a Piacérré – felvezető másik (napjainkban Francsics-lépcsőnek elnevezett) lépcsőt is:

„348. Hasonló köztekintet alá tartozónak esmertetvén azon közle is, melly a Horgas uttcáról Minderlájñ Lőrincz Deputatus Ur kapujától a Piatz uttzára felvezet, hogy e rész szerint már ott való, de helyhezteséből az idő által kiforgatott, rész szerint oda hordatandó és élére rakandó kövekből, még ezen Esztendő folytában meg csináltasson, megrendeltetett, s ennek telyesítésére rendes Bíró Urra bizatott.”

A nemes Eőri Márkus József nyugalmazott cs. kir. óbester (ezredes) által felépített lépcső elkészült, s „Diák-lépcső” néven 77 éven át volt használatban. A lépcső átépítésére 1901 februárjában volt szükség, s azóta is használja Veszprém városának járó-kelő népe.⁴⁸

⁴⁷ Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém város Közgyűlési Jegyzőkönyve: 1824. május 15. (Nagy István kutatásai során feltárt anyag).

⁴⁸ Márkus óbester nem csak lépcsőt adományozott Veszprémnek. Egy 1833-ban – vagyis egy évvel halála előtt – készült jegyzék „Nagyságos Márkus uraság által az weszprémi polgárságnak ajándékozott ágyúknak s a hozzá tartozandóknak összeírásáról szóló tudósítás”. A tanács Kiszely János német szabó jelentésére kiküldte ifj. Devecseri István deputátust, hogy készítsen leltárt Márkus József adományáról. A jegyzőkönyvben olvasható, „... hogy nagyságos Márkus uraság az elmúlt esztendőben ajándékozott az polgári katonaságnak s az Veszprém városa tisztességes az öröm ünnepi napoknak lövésekkel leendő tisztelet tételre hét ágyúkat és hozzávalókat. Kéri az érdemes tanács által leendő összeírását, mivel még eddig öszve írva nem voltak. Ezen kiküldöttség következképp az érdemes Veszprém városa fecskendő-tartó kamarájában kimentünk és az azokhoz tartozandók[at] e-képpen össze íratott:

A „Diák-lépcső” felépíttetését követően kereken tíz esztendőig még nemes Eőri Márkus József nyugalmazott cs. kir. őbester. Sajnos ennek a tíz évről semmi eseményei is ismeretlenek.

A sok háborút megjárt katonatiszt – és a városára jelentős pénzösszeget adományozó veszprémi polgár – 1834. március 8-án 71 éves korában meghalt. A veszprémi Várban működő „Szent Mihály Egyházközség” plébániájának halotti anyakönyvében – katonai rangját ugyan hibásan (*hiszen nem őrnagy, hanem ezredes volt – Földesi*) beírva – az alábbiakat jegyezték be: „1834. március 10-én Méltóságos Márkus József Ur Fő Strázsa Mester (sic), 71 éves, római katolikus, nemes, veszprémi lakos” – meghalt.⁴⁹

A lépcső. Fotó Földesi F.

Haláláról a korabeli országos lapok is megemlékeztek. A Magyar Kurir⁵⁰ írta: „Veszprém Mártz. 8-dikán. Ma reggeli hetedfél óra tájban nyugodott el 's lépett által az örök életbe Méltóságos Márkus Jó'sef Ezeredes Kapitány Ur hoszszas betegsége 's elerőtlenedése után életének mintegy 71-dik Esztendejében Úri Rokoninak 's jó barátinak méltó keserűségére. Még ifjabb korában B. Jellasich Gyalog Ezeredejébe Tiszti ranggal sok ütközetekben vitézül katonáskodott, ezen T. N. Veszprém Vrgye fegyverrevelt Gyalogságánál pedig 1797-dik Esztendőben Kapitányi ranggal,

¹ Vagyon hét ágyú melyekhez vagynak mindegyikhez négy kerekű kis vörösen kifestett vasas kocsi, némely hibákkal. Vagynak az kis kocsi nevezetesen kerékszegek hibásak. 2. Ezen hét ágyúk között öt egyforma nagyságúak, ketteje kisebb. 3. Vagyon egy kandalló vas pléhből, melyben tüzet szoknak tartani, midőn sütögetik. 4. Vagyon négy vas karikás tömő fák. 5. Vagyon három gyújtogató hosszú vas esztergált fa nyelelkel. Költ Veszprém, november 9-én, '833. ifj Devecseri István kiküldött deputatus.” Forrás: VeML V.102.b. 32. doboz. 1833/34. év Jelzet 54-70.

⁴⁹ Az anyakönyvben a megadott március 10. a temetés napja – mint ahogy az anyakönyvi fejlécben olvasható –, és nem a halálkozásának napja. Földesi F.

⁵⁰ Bétsi Magyar Kurir, 1834. 20. lapszám, 159. o. Hazai 's külföldi tudósítások, 1834. márc. 15. 1. o.

és 1809 dik Eszt.ben egy egész Ezeredet vezetvén, 's tanítván, Ezeredes Kapitányi rangal szolgált, 's a' Győri ülközetben is magát 's Ezeredjét megkülömböztetvén ezt a' katonai gyakorlásokban utóbb annyira bévezette, 's fáradhatatlan szorgalma 's a' szünetlen fenn tartott jó rend és szoros katonai fenyték által a' szolgálatra olly alkalmatosokká tette, hogy azon Gyalog Ezered Felséges Nádorának 's Fő Kapitányának különös kegyelmét 's meglegedését is megnyerte. Külső Országi hoszszas útazásai által szerzett nagy tapasztalása, olvasottsága' s egyenes Magyar szíve, buzgó hazafisága, 's kellemetes társalkodása tartós emléket emeltek a' Boldogúlnak. Nyúgodjanak békével porai!"

A végrendeletében meghagyottaknak megfelelően egyszerű temetése volt 1834. március 10-én 10 órakor az alsóvárosi temetőben, amikor emlékére csak háromszor harangoztak.⁵¹

Az ismert veszprémi helytörténeti kutató, (nyiregyházi) Nagy István a Veszprém Megyei Levéltárban folytatott kutatásai során a Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Világi személyek végrendeletei. Nr. 99. alatt megtalálta Márkus József ezredeskapitány Veszprémben, 1834. február 26-án keltezett végrendeletét.⁵² Tekintettel a végrendelet város-történeti jelentőségére, az iratot teljes egészében a mellékletben közlöm.

A Veszprém alsó-városi temetőben – különleges formában és méretekben – felépített síremlékének márványtábláján katonai rangját („ezredeskapitány”) már helyesen tüntették fel.

A síremlék – e sorok írásakor (1999 [2024]) – 165 [190] esztendeje őrzi egy

Lépcső a Sziklai [Vás Gereben] u. felől.
Fotó Földesi F.

⁵¹ Lásd R. kat. halotti anyakönyvi kivonat, Veszprém.

⁵² Ezért a kollegiális szívességért, hogy ezt az iratot átadta munkám kiegészítésére, hálásan köszönöm. V. D. Cs.

– Veszprémben született és ott meghalt – vitéz katona és példamutató városi polgár emlékét, mely méltó az utókor emlékezetére.

Márkus József ezredeskapitány síremléke az Alsóvárosi temetőben. Fotó Földesi F.

FELHASZNÁLT IRODALOM

PILCH Jenő (szerk.) (é. n.): *A magyar katona vitézségének ezer éve*. Második kötet. Budapest. Acta Insurrectionaliae, IV. 1/F. XX/485., XIV/122. számú irat.

Auszug aus der Geschichte des 32. Linien-Infanterie-Regimentes. (Max von Cruss oberst.) Wien, 1874. Auszug aus der Geschichte des 32. Linien-Infanterie-Regimentes. (Max von Cruss oberst.) Wien, 1874.

Die hervorragendsten Momente aus der Geschichte des k.k. 53. Linien-Infanterie-Regimentes Erzherzog Leopold. Wien, 1866

Geschichte des 53-ten ungarischen Linie-Infanterie-Regiments. Wien, 1838.

Geschichte des k.k. 53. InfanterieRegimentes Erzherzog Leopold Ludwig. Tulln, 1881.

- Kriegsarchiv, Wien. Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv ÖSta KA Musterlisten: 1792. Kriegsarchiv, Wien. ÖSta KA Musterlisten: 1802. Theil 21.
- LUKCSICS Pál – PFEIFFER János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszprém, 1933.
- NAGY Imre: Egy 1797-es insurgens lovasszázad parancskönyvéből. (Melléklet). In: *A Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*. 1997/2.
- NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hetedik kötet. Pest, 1860.
- OTTENFELD, Rudolf von – TEUBER, Oscar: *Die österreichische Armee von 1700 bis 1867*. Österreichischer Militaer-Almanach für das Jahr 1802. Wien.
- Schematismus der Kais, Königl. Armes, für das Jahr 1804. Wien.
- Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32., für immerwahrende Zeiten: Kaiserin u. Königin Karia Theresia von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Budapest, 1900.
- SIEBMACHER: Wappenbuch. Der Adel von Ungarn [Magyarország] [Családok] Markus, III. v. Eör.
- VERESS D. Csaba: Veszprém megye és az 1809. évi francia háború. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 17. 1984. Veszprém, 1985.
- VERESS D. Csaba: *Napóleon hadai Magyarországon – 1809*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.
- Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém vármegye közgyűlési iratai, 1809.
- Veszprém megyei Levéltár. Veszprém megye közgyűlési iratai, 1809. 59/1809. május 21., Veszprém megyei Levéltár. Acta Insurrectionalia. IV. 1.f. IV. K. 1797. 23–24. csomag, IV/23. számú irat.

1. számú melléklet

Vagyonom eránt szabad akarattal és ép elmével tett utolsó Rendelésem:⁵³

1-mo: Az Ötsém Gyermekei minden vagyonomnak az Örökösi. Minden Vagyonom pedig két részbül áll: Először abból a mi Fő Méltóságú Fraknoi és Galánt-hai Eszterházy Hertzeg Obligationális Levelébül [kötelezvény] ered, a második: a mit magam fáradságával szereztem.

2-do: Mindennek végre hajtására kérem és nevezem Testvéretem Méltóságos Eöri Márkus Ignázt Udvari Tanácsos Urat, maga mellé vevén Pesten lévő Jóságomnak könnyebb elrendelése végett Méltóságos Aszódi Báró Podmaniczky Lajos, és Tekéntetes Czigler János Országos Ügyvéd Urakat.

⁵³ Eöry Márkus József végrendelete. VeML XII. 1. g. nr. 99.

3-tio: Az Eszterházy Hertzeg Obligationálisából származandó Tőke pénz, úgy nemkülönb a Rotschild sors Czéduláimból jöhető nyereség két részre osztassék: az egyike fent tartassék arra az időre, midőn az Eőri Jóságot majd kézre kell venni, a második rész pedig emlétett Ötsém Gyermekai közt egyenlőképpen felosztassék, és kézhez adassék.

4-to: Azon Testámentumból, melyet több Esztendők előtt a Tekénteteg Ns. Weszprémi Káptalan Leveles Tárházában bé adtam, az volt a Kévánságom: hogy minden Pesten lévő Vagyonom Kótyavetye (*t. i. árverés – V.D.Cs.*) által pénzé tétessék, sokféle okokra nézve most azt kívánom és kérem, hogy egy legkisebb Darab is, ezen Testamentom Executora (*végrehajtója – V.D.Cs.*) hire nélkül el ne adasson.

5-sto: Ugyan ebből ön iparkodásom által szerzett vagyonomból Nyolcz Ezer forint pengő pénzben (*tehát ezüst pénzben – V.D.Cs.*) álló csekély Tőkepénzemet, melyett boldogult Aszódi Bárod Podmaniczky Károly Urnál helyhez tettem, s melynek Kamatja eddig rend szerént fizettetett, Testvérem fiának Kapitány Eőri Márkus Boldizsárnak a való kis Terhhel (*teherrel – V.D.Cs.*) ajándékozom, hogy ennek a Tőke pénznek a Kamattyából mindén Tartozásaim ki elégítesse.

Ha mindennek elég tétetett, tehát akkor a járandó Kamatnak és ugy a Tőke pénznek is, Ura lészen. Ezen, különös tekintetből és okokból emlétett Boldizsár Ötsémnek hagyott Ajándékom ötet a többi Osztályból ki nem zárja, hanem azért a reá járandó részből a maga illetőségét megkapja. Csak arra kérem Boldizsár Ötsémet, hogy a Méltóságos Özvegy Bárod Podmanitzky Károlynét, a még a Kamat rend szerént fog fizetődni, a Tőke pénznek felmondásával vagy Intabulációjával (*betáblázásával – V.D.CS.*), szükségtelenül ne szomorítsa.

6-to: Méltóságos Bárod Podmaniczky Lajosnak emlékezetül hagyom az Anglus Tubusomat⁵⁴ (? – *V.D.Cs.*). Nemkülönb Nina Sax Kisasszonynak a Vetch-vond Dejeunor [reggeliző] (? – *V.D.Cs.*), mely csak egynéhány findzsából (*csészéből – V.D.Cs.*) áll.

7-mo: Mivel temérdek aprólékosságokat ezen Testamentumomba beiktatni nem akarok, így tehát kérem emlétett Testvéremet, Méltóságos Márkus Ignátz Urat, hogy amit szóval nekie mondani fogok, azt valósággal is teljesítse.

Mindeneknek, akik körülöttem valami szolgálatot tettek, illend jutalom adassék, ugy mint ennek a Testamentum írójának is.

8-vo: Kívánom és kérem: hogy temetésem, akárhogy történjen, csendességben és legegységűbb (*legegyszerűbb – V.D.Cs.*) módon végbe menjen. A szokott harangozások, czimerek, gyertyaosztogatások teljességgel elmaradjanak, és egyetlenegy engesztelő kis-mise érettem mondassék.

⁵⁴ Valószínű angol gyártmányú tubus, krém tárolására szolgáló cső, esetleg hallócső, szócső – Földesi.

9-mo: A Szolgám aki egyedül tudja, Pesten mi hol vagyon, mindaddig szolgálhatban maradjon, míg csak szükség reá léssen. A Quártélyom (szállásom – V.D.Cs.) is, melyért mindíg fél Esztendővel előre kell fizetni, mind addig megtartassék, míg arra szükség lesz.

10-mo: Mivel most az Esztendő kezdetivel a legényemnek ruházattal tartozok, melynek mennyiségét a szegődő levélben lehet találni, ennek azonban elegendő ruházatja vagyon, így tehát az kész pénzben tőle megváltassék, vagy pedig ruhája hasonló posztóból mint most visel, meg csináltassék. Mindebben M. Báró Podmanitzky Lajos Ur majd kézre fog járni.

Abban a reményégben, hogy a Szolgám mindenre gondot fog viselni és rendszerént kézre adni, és egyedül ezen feltétel alatt, úgy tehát minden Esztendőre, amelyben engem Taskó György szolgált, Ötven forént váltóban kifizettessen.

11-mo: A többi Jóságom eránt, úgy mint: ruházatjaimért és más holmiért ugy-mint: könyveim, utazó kocsim, arany óramért és francia ugyancsak arany Tobák (dohány – V. D. Cs) tartómért szóval értekezni és kivánságomat kijelenteni fogom.

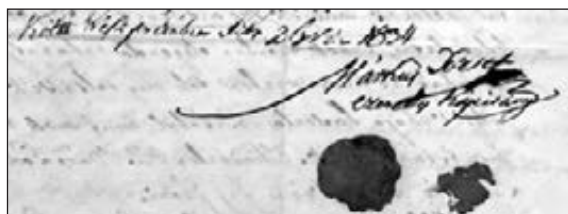
12. Azon Ezer foréntokkal, melyeket itt Weszprémben lakozó Fertig Jánosnak, házának építésére kölcsön adtam, és primo loco intabuláltattam,⁵⁵ először annak felével, azaz Öt Száz forént Váltóval, az én obligázióm (kötelezettségem – V.D.CS.), amelyet a Vámosi Pápista (római katolikus – V.D.Cs.) templomnak hagytam, kiváltassék; második felének az Öt Száz foréntoknak a Kamatja pedig, az ott való (t. i. vámosi, nemesvámosi – V.D.Cs) oskola szükségére oly módon fordítassék, hogy abból fele, azaz tizenöt forént Váltó Czédula az Oskola Mesternek (tanítónak – V. D. Cs.), mint jutalom adassék, a másik tizenöt forént az Oskola szükségére, a Kis Könyvecskék megszerzésére forditasson.

Költ Weszprémben, február 26-án, 1834.

Márkus József ezredeskapitány (pecsétek)

1834-dik Esztendőben, Mártius Holnap 8-kán ezen végrendeles a káptalanban felnyittatott, és felolvastatott.

Jegyzette Kolosváry Sándor lector.

Márkus József aláírása az 1834-ben írt végrendeletén

⁵⁵ Első helyen megterhelhettem.

FORRÁSKÖZLÉS

*„Magyarország történeti,
földirati s állami legújabb leírása”
– Veszprém*

FÖLDESI FERENC

Palugyay Imre egyik fő műve első kötetének bevezetőjében leírta, mi készítette – de inkább biztatta – a statisztikai adatgyűjtésre, ami alapját adta a *„Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása”* című köteteknek. Geringer Károly – aki 1849-től Haynau mellett a polgári ügyek meghatalmazott teljhatalmú biztosa volt, majd vezette Magyarország abszolutizmus kori közigazgatási rendszerét – megbízta Palugyay Imrét a magyarországi statisztikai adatok gyűjtésével. Ez az adatgyűjtés adta az alapot műveihez. A begyűjtött adatokat is felhasználva 1852-től elkezdte közölni átfogó munkáját, amiből 1855-ig négy kötet jelenik meg: I. Buda-Pest szabad királyi városok leírása; II. Szabad királyi városok leírása 1. rész: Esztergom, Székes-Fejérvár, Szeged, Nagy-Várad, Debrecen, Szathmár-Németi, Nagy-Bánya, Felső-Bánya; III. Jász-kún kerületek s külső Szolnok vármegye leírása; IV. Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása, 1855 – s itt sajnos megszakadt.

Műve nem volt előzmény nélküli. 1844 és '48 között (26 évesen!) megjelenteti a *„Megye-rendszer hajdan és most. Törvény-történet-oklevelek- 's egyéb rokon kútfők után előadva”* című négykötetes munkáját: I. Megye-alkotmány, II. Megye-hivatalok, 1844, III. Megye kiadási rendszer s megye statistika. I. rész. Tiszán inneni s Tiszán túli megyék, 1847, IV. Megye statistika. Dunán inneni és Dunán tuli megyék, és szabad kerületek, Pest, 1848.¹ De ki is volt Palugyay Imre?

*

¹ Hamza Gábor: *Emlékezés Palugyay Imrére (1818–1866), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára.* <https://real.mtak.hu/159806/>

Palugyay Imre 1814. október 6-án született a Zemplén megyei Mádon. Szülei kistalodi és bodafalvi Palugyay Pál és Dereakassy Zsuzsanna. Szülői házáról, ifjúságáról kevés ismeretanyag van. Iskoláit Sátoraljaújhelyen, Rozsnyón és Kassán végzi. Jogászkodni kezd, ügyvéddé avatják, majd 1840-ben a m. kir. helytartótanács gyakornoka lesz, s hivatali karrierje elindul. Első nyilvános szereplése 1847-re esik, amikor a tanügyi bizottságnak, illetőleg a vele egyesített könyvbíráló bizottságnak tollvivője lesz. Irodalmi működése már 1841-ben elkezdődik „Ügyvédek. Korszerű tervezet ezeknek ügyében” című írásával, majd egyre kiterjedtebbé válik. A „Megye-rendszer hajdan és most” című munkájának négy kötetéből a két utolsó 1847-ben és 1848-ban jelenik meg. Elnevezésük – „Megye-statisztika” – okán is Szemere Bertalan belügyminiszter 1848-ban a Fényes Elek vezette statisztikai hivatal tagjává nevezi ki Palugyay Imrét.

1849. februárban Windischgrätz herceg az ideiglenesen alakított polgári közigazgatás tanulmányi osztályának titoknokává, s ugyanezen év szeptemberében a budapesti főispánság titkárává teszi meg Palugyayt, aki 1855-ben Pest kerületi tanácsosa, majd tanácsosi címmel 1858. január 10-vel a pozsonyi helytartósági osztályhoz kerül. Innen vonul saját kérésére nyugállományba a nagybátyja, Palugyay Imre² (1780–1858) kassai (1831–1838), majd nyitrai megyéspüspök (1838–1858) által még korábban neki átengedett kis családi birtokra, ahol egészen haláláig gazdálkodik, megszakítva a közélettel minden kapcsolatot.

Palugyay Imrét a Magyar Tudományos Akadémia az 1847. december 23-án tartott éves rendes közgyűlésén választotta levelező tagjává. Székfoglaló érteke-

Palugyay Imre (Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Fénykép- és Interjútar. A fotót 1865-ben készítette Schrecker Ignác)

² Nem véletlen, hogy az „ifj.” jelzót a neve előtt könyvei szerzőjeként mindig gondosan feltüntette, ugyanis nagybátyját, aki is egyházi vonatkozású írásokat is publikált, szintén Palugyay Imrének hívták.

zését „Történeti vázlatok Dalmatiának hazánkhozi viszonyairól” címmel 1848. szeptember 1-jén tartotta. 1866. december 7-én Kispalugyán (Liptó vármegyében, a mai Szlovákiában, neve szlovákul Palúdzka, Liptószentmiklós része) hunyt el.³

*

„Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása” című műve előtt benyújtotta könyve tervezetét és a statisztikai adatgyűjtésre vonatkozó kérelmét is. Ezt a cs. kir. helytartótanács alelnöke, gróf de la Motte Antal jóváhagyta és kiküldte a vármegyei főnökségekre. Ennek a rendeletnek az alapján készültek a statisztikai adatgyűjtések és kimutatások – így Veszprémé is.

Palugyay munkájának céljáról ezt írja az első kötet előszavában: „»Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása« czim alatt megindított jelen feladatomban tartalmazandja hazánk valamennyi megyéinek külön külön füzetek – kötetekbeni leírását; és pedig azon rendszerrel: miszerint mindenik megye leírása két részre leendvén különítve, egyik (I. rész) tartalmazandja a megye általános leírását A. – a másik (II. Rész) megyében létező valamennyi egyes községek sor szerinti leírását, B. alatt...”⁴

Az egyes községek leírását a következő kérdések megválaszolásával tervezte elkészíteni:

A község neve.

A község történetére vonatkozó adatok, megtelepedés ideje.

Szomszédai.

Határának összes területe: ? hold; ebből szántó föld ? h., legelő ? h., rét ? h., kaszáló ? h., erdő ? h., haszonvehetlenség. A határ minősége s termékeinek évi mennyisége: Népessége: családfő: ? összes lélekszám ? ebből a) férfi ? nő ? b) magyar ? német ? tót ? rác ? zsidó ? cigány ? c) r. kath. ? görög e. ? reform. evang. ? görög n. e. ? zsidó ? d) nőtlen ? nős férfi ? férjnél nő ? özvegy férfi ? özvegy nő ? e) a községből távol van ? a községben idegen van ?

Házak: urasági: ? telkes ház: ? ker. zsellér: ? zsidó zsellér: ? lelkész s tantó-lak: ? község-ház: ? egy telken két ház: ? megyei épület: ?

Szentesgyházak: minő vallású: ? anya- vagy fiók-egyház ? az utóbbi, mellyik anya-egyházhoz tartozik?

³ Források: https://huszarvagaszblog.hu/tortenetiroi_arckepcsarnak_ifj_palugyai_eede.html, Szinnyei: Magyar írók élete és munkái, <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=25942&print=1>

⁴ *Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása*. VII. o.

Telkek: egész telkek ? $\frac{3}{4}$ telek: ? $\frac{2}{4}$ telek: ? $\frac{1}{4}$ telek ?

Vásárok: országosak, vagy hetiek tartatnak-e s mikor?

Adóügy: személy-kereseti, s föld-adó: ? ft. ? kr. ? épület-adó: ? ft. ? kr. ? jövedelmi adó ? ft. ? kr. összesen: ? ft. ? kr. ? ebből a lefolyt évben lefizetett: ? ft. ? kr. s így hátralékképp maradt: ? ft. ? kr. 1849/50. év előtti adójárandósága volt: ? ft. ? kr. ebből 1851/2. évre fizetetlen maradt: ? ft. ? kr. természetnyek imputatioja történik-e? Adó-confrontatio, mikor volt legutolszor?

Közmunka: az ígás marha darabjától járó kézvontatási napszáma: Házzal bírók által kötelezett hat kézi napszáma: ? Házatlanok által tartozott három kézi nap száma: ? Szolgál vontatási ? és kézi ? napot. Ebből készpénzül megváltott 40 pngkrral vontatási ? és 15 pkrrel kézi ? napot. Járárette ? ft. ? kr. A természetben leszolgáltatni kellett ? ígás, és ? gyalog napokból leszolgáltatott ígás, és ? gyalog nap. Maradt leszolgáltatandó ? gyalog nap.

Az álladalomnak ? ígás, és ? gyalog nap adatott át.

Község jövedelmei: községi adó ? ft. ? kr. köztelkekből: ? ft. ? kr. korcsmáltásból: ? ft. ? kr. egyéb javadalmakból: ? ft. kr. összesen ? ft. ? . kr.

Község kiadásai: ? ft. kr.

Községi számadások: meddig vizsgálva ?

Árvaügy: ? atyától származott ? árvának összes vagyoneértéke: ? ft. kr.

Tűzoltó eszközök: mi? mennyi, s minő állapotban?

Tanoda állapot: hány s minő vallásbeli iskola ? mindenikben hány osztály ? Vallások szerint hány tanító, és hány fi: ? leány: ? összesen hány tanuló ? az iskola-épület minő karban: ?

Cs. kir. csendőrség, cs. kir. katonaság: van- e, ? mellyik ezredhez tartozó s mennyi a községben ? lovas ? és mennyi gyalog ?

Községi előjáróság neve s évi fizetés járandósága: ?

Utolsó posta-állomás: hol , s mi távol ?⁵

Elképzelése szerint „[...] Magyarország eme czélba vett legujabb leírását az ország minden részeiből beérkezendő hivatalos adatokból, úgy a legfelsőbb szolgálat használatául, mint az irodalom érdekében is eddig senki által sem adhatott biztossággal eszközölhetni: ipart, fáradságot, s lankadást nem ismerő feladatommá választám.”⁶

Veszprém főbírája, Szammer Alajos 1852-ben küldte el a kért statisztikai adatokat, ami már sajnos nem került publikálásra. Szerencse, hogy kéziratban megmaradt.

*

⁵ Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. VIII. o.

⁶ Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. IX. o.

Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása a közlött minta szerint Veszprém városáról a község által készített statisztikai adatok⁷

I. A község vagy város neve:

Szent István királynak 1009-ik, Sz László királynak 1082-ik, Jolánta királynénak 1224-ik, Béla királynak 1254-ik, Ágnes királynénak 1317-ik, 1-ső Lajos királynak 1382-ik, Erzsébet királynénak 1389-ik években kelt adományleveleikben Veszprém város Veszprém név-vel iratik, hihetőleg a Vesperinum szórul, mely névvel Veszprém a rómaiak idejében, Cluverius⁸ szerint, neveztetett.

Béla király névtelen jegyzője Bezprémnek írja – hihetőleg valamely görög író után, kik a latin *V* betűt rendszerint *B* betűvel szokták felcserélni.

A Veszprém utóbb magyarosítva lett Veszprém.

II. A község vagy város története s lakosai megtelepedése ideje:

Veszprém a rómaiak idejében Közép Pannóniának praetóriumuma volt, kiktől Árpád 903-ik évben Uszubu vezére által elfoglaltatta, s magyarokat telepített a városba és a várost Uzubunak ajándékozta – amint ezeket Anonymus megírta.

Később, midőn Sz. István király az országot megyékre osztotta s minden megyében egy várost alkotott, s tartott fenn magának, melyekben fegyverrel szolgáló, úgynevezett udvarnokokat, s várjobbágyokat (*jabogens castri*) telepített.

Veszprém is ily megyei királyi vár lett – s fejedelmeknek kedves tartózkodási helyük volt –, s a belé telepített lakosok udvarnokok, s várjobbágyok lettek. Kik a nékik itt adott birtokaikért egyedül fegyverrel szolgálni voltak kötelesek, különben mind személyeikre, mind birtokaikra nézve szabadok voltak – amint ezeket Chartuitus, Bonfinius s több hazai írók, kik Veszprémet *castrum*, s *oppidum regium*nak írják és hol Sz. István és Sz László királyok hitvesei is temettetek.

IV. László királynak 1275-ben és Sigmond királynak 1393-ik évben kelt adományi levelük, melyekben a veszprémiek *castri* jobbágioknak neveztetnek.

⁷ VeML V.102.b. 1852. év 50. doboz, 201–250. tétel

⁸ Cluverius: Philipp Clüver (Danzig [ma Gdańsk], Lengyelország, 1580. – Leiden, Németország, 1622. december 31. Német geográfus és történész. Veszprém szülő bejegyzést lásd: Philippi Cluverii: *Introductio in universam Geographiam*. Tam veterem quam novam. London, 1711. (Első kiadás: *Cum privilegio ordinum Holl and Westfrisiae* 1697.) 268. o. *Veszprém egy forrásról kapta a nevét, amely egykor kicsi város volt, amelyből ma néhány csúnya épületen kívül semmi sem maradt fenn. Vára egy meredek hegyen épült, amit a törökök 1551-ben elfoglaltak. A törökök és a keresztények felváltva birtokolták.*

Ezen várost a fellázadt Kupa somogyi vezér 998-ban kemény ostrom alá vette, de a veszprémi fegyverrel szolgáló nép hosszú ideig vitézül megvédelmezvén a várost. Sz. Istvánnak még akkor vezérnek lett ideje seregét összegyűjteni s azokat Hunt és Páznán vezérek Venczel fővezérsége alatt Veszprém alá küldeni, s a veszprémiek segítségével Kupa seregét meggyőzni, s szétverni.

Későbbi időkben, midőn a török Magyarország nagy részét elfoglalta, Veszprém egy volt az ország nevezetesebb végvárai közül, melyet a törökök több ízben ostromoltak, s bevettek, nevezetesen 1552-ben, midőn a lakosság nagy részét leölték, de a várbeli udvarnok s jobbágy eredetű magyar őrsereg által több ízben ismét ki, és megverettek, nevezetesen 1557-ben kiverettek a törökök, 1563-ban Palotánál keményen megverték a törököket, melyért I. Ferdinánd cs. és király tulajdon kéziratával a városiaknak régi szabadságaikat megerősítette. 1564-ben ismét bevette a török, de 1566-ban önként oda hagyta. 1585-ben a veszprémiek ismét Hidvégnél verték meg a törököket, a basájukat elfogván. 1587-ben a Balaton jegén átmenvén Somogyba, a parancsnok török basa székhelyét Koppány várát bevették, s a basát minden szereivel együtt elfogták, s Bécsbe felvitték, hol cs. főhercegnek Ernest által megdicsértetésükön felül, gazdagon megajándékoztattak.

1593-ban Szinán basa a törököknek többszöri, közelebb említett megveretetésüket megbosszulni akarván, 100000 emberrel ostromolta, s vette be utolszor Veszprémet, de 1598-ban végképpen kiveretett, s bár 1655-ben ismét próbát tett a török a vár elfoglalására, de ekkor is visszaveretett.

Kihajtván végre a török az országból, a veszprémi vár is felsőbb parancsolatra 1702-ben lerontatott, s az eddig fegyverrel szolgáló nép, mely az 1696-os összeírás szerint 3 lovas és 6 gyalogos századból állott, Veszprémben s határában volt birtokait szabadon használta, és mint ilyen Veszprém megye által is 1720-ban az ország Nádorának felírása által ajánltatott, hogy az uralkodó Ház iránt fegyverrel tanúsított hívségéért nyert szabadságai tekintetbe vétetnének, s az adó alá öszve ne íratnék.

Mind ezek mellett is, miután a Veszprémi Püspökség által 1723-ban kiadott szerződést el nem fogadta. 1748-ban a püspök által ellene a Megyei Törvényszék előtt kezdett, s öt napok alatt lefolyt pörben hozott ítélet által a Veszprémi Püspök földesúri hatósága alá vettettet minden birtokaival együtt – az országos nemeseket kivéve, kik a püspökkel 1725-ben tett szerződésnél fogva évenként a püspökségnek 12 ftokat fizettek.

III. Veszprém város szomszédai:

keletre Kádárta, nyugotra Csatári puszta, s Márkó helység, északra Jutasi puszta, délre Sz. Király Szabadja, Felső Örs, s Vámos helységek és a Kéri puszta.

IV. Veszprém város határának öszves területe:

Tészen 5578 holdat, melyből vagyon

a) szántó föld	2835 hold
b) legelő	1386 hold
c) rét	40 hold
d) erdő	1222 hold
e) mindezekben haszonvehetlen	95 hold
Összesen	5578 hold

V. A határ minősége, s termékeinek évi mennyisége:

- a) A határ alig közép termékenységgű. Legelő szűk, kopár, köves, s nagy része erdei. Rét meglehetősen, de kevés, ugyan azért itt egyéb állatok nem tenyésztettek, mint sertvéseket, s fejős teheneket, ökrök és ló itt nem tenyésztetik.
- b) Termékek évi mennyiségét bizonyosan meghatározni nem lehet, hanem körül belől tiszta búza terem 1500 pozsonyi mérő.⁹ Rozs 5000 pozsonyi mérő. Árpa 2000 pozsonyi mérő, burgonya 3000 zsákkal. Kukorica alig 400 pozsonyi mérő.
- c) Az ásvány országból épület kőnél egyéb nem szereztetik.

VI. Népeisége:

Az 1850-iki öszveírás szerint vagyon és külföldieket és távollévőket ide nem számítva:

1. Családfő	4634
2. Az öszves népesség tészen ebből vagyon ¹¹	10244 ¹⁰
3. Nemre nézve	
a) Férjfi	4952 ¹²
b) Nő	5292 ¹³

⁹ A mérő elavult mértékegység. Térfogat, főleg búza űrmértékét adták meg vele. 1 pozsonyi mérő = 62,53 liter.

¹⁰ A létszám kétszer volt javítva: első beírás – 11053, második beírás – 11083

¹¹ A kézirat lapszéli megjegyzése: *Az országos öszveírásban az öszves népesség tétetik 11129-re, de ebbe bent vagynak a Jutasiak és Csatáriak, mégis a külföldiek. Ellenben nincsenek benne az itthonban lévőök.*

¹² Javítva volt 5099-ről

¹³ Javítva volt 5694-ről.

4. Nemzetiségre nézve:	
a) magyar	8868
b) német	170
c) tót	31
d) olasz	4
e) rác	13
f) cigány	53
g) zsidó	1103
5. Vallásra nézve:	
a) római katolikus	7520
b) ágostai vallású	180
c) helvét vallású	1426
d) nemegyesült görög vallású	13
e) zsidó vallású	1105
6. Állapotjára nézve:	
a) nőtlen férfi	2864
b) hajadon nő személy	2780
c) nős férfi	1952
d) férjes nő	1907
e) özvegy férfi	136
f) özvegy nő	605
7. A községből távol van	254
8. A községben idegen van	1027 ¹⁴
9. A múlt 1851-ik évben	
a) születtek összesen	475
b) meghaltak	534
c) házasságra kelt	151 pár

VII. Házak vannak összesen	1519,	ezekből
a) Püspöki és Káptalani urasági házak vannak	41	
b) Megyei vagy álladalmi ház vagyon	6,	ezek közül
egy sóház, kettő kaszárnya, egy szoros értelembeni megyeház,		

¹⁴ A kéziratban is áthúzta a szerkesztő.

- egy főispáni, most főnöki lak, egy hadfogó ház
 c) lelkész és tanító lak vagy 14
 d) városi község háza vagy 7, melyek
 közül egy tanácsház, a többi leginkább gazdasági apró épületek, s
 cseléd, s pásztorok lakása
 e) A közelebb kijegyzett házakon kívül a többi mind zsellérház, tel-
 kes egy sincs, nem lévén egy házhoz is föld. Ezen zsellérházak
 közül keresztények bírnak 1406, zsidók 45-öt.

- VIII. Szentegyházak vannak összesen 8, ebből
 a) római katolikusok egyházai a püspöki székesegyház, Szent Fe-
 renc szerzetesek, még is a piaristák, a Szent Anna és Szent László
 egyházai – összesen 5.
 b) A reformátusoknak van anyaegyházuk 1
 c) Az ágostaiaknak szinte van anyaegyházuk 1
 d) Az izraelitáknak zsinagógájuk van 1.

IX. Telkek Veszprémben nincsenek, sem házakhoz kötve, sem másképp meg-
 határozva, hanem házas s házatlan lakosok, kik egy, ki több holdat bírnak, s
 ki-ki annyit vesz, mennyit tehetsége enged.

X. Vásárok:

Heti vásár vagy minden héten pénteken. Országos vásár vagy minden
 évben hét: első tartatik január 6-án, második február 24-én, harmadik március
 12-én, negyedik május 4-én, ötödik augusztus 10-én, hatodik szeptember 21-én
 hetedik december 6-án.

XI. A kereskedés és ipar közepszerű lábon állnak. A gabona-kereskedést ki-
 vévén, mely jó lábon áll.

A kereskedés ágai közül a gyapjúval, lisztel, gabonával és részes portékával
 való kereskedést leginkább s csaknem kizárólag zsidók úzik, alig lévén egy két
 keresztény, ki e nemeit a kereskedésnek úzná. A többi nemeit a kereskedésnek
 keresztények és zsidók vegyesen úzik. Gyárok nincsenek, hanem 2 olajütő ma-
 lom vagy.

XII. Adóügy:

Veszprém városbeli minden adó kötelezetteknek 1851-ik közigazgatási évbe-
 li adója és ugyan

a) személyes kereseti adója	6924 f 10 kr ¹⁵
b) földadója, a legeltetési adóval együtt	1466 f 51 kr
c) épület adója	1349 f 30 kr
d) jövedelmi adója tett	<u>2997 f 22 kr., 2998 f 22 $\frac{6}{2}$ kr</u>
Összesen	12288 f 41 kr
	12732 f 53 kr, ¹⁶

ebből

áttett összeg	12288 f 41 $\frac{6}{2}$ kr
ebből lefizettek kész pénzü	<u>5843 f 53 $\frac{3}{4}$ kr.</u>
hátralék-kép maradt volna e szerint	6444 f 28 $\frac{3}{1}$ kr.

megjegyezvén azt, hogy a jövedelmi adóból némely urak nem a városi pénztárnok kezéhez, hanem egyenesen a megyei pénztárnokhoz fizetvén be, a város nem tudhatja, hogy az abból lefizetett rész mennyi. Megjegyezvén még azt is, hogy a városnak imputálandó summa a közelebb kitett hátralévőséget nem csak felüti, hanem meg is haladja.

e) 1849/50-ik előtti járandósága volt összesen 2648 f 31 $\frac{1}{2}$ kr.
melyből 1851-ik évre fizetetlen semmi sem maradt.

f) Termesztmények imputációja¹⁷ szokott történni, s 1848-ban meg is volt, de 1849-re, 1850-re, 1851-re még meg nem történt.

XIII. Közmunka:

Veszprém városának közmunkai tartozása 1851-ik évben tett és ugyan

a) Igás marha napszáma tett	858 napot,
melyből leszolgált természetben	598 napot
megváltott 40 pxrjával ¹⁸	252 napot
Összesen	850 napot.
Maradt 1852-re hátra	8 nap.
b) Házzal bírók hat kézi napszáma tett	6522 napot,
Házatlanok három kézi napszáma tett	2010 napot,

¹⁵ Az ezüstalapú forint (németül Gulden általában és a bankjegyeken, de Fl., azaz Florin az érméken) egy történelmi ezüstalapú pénzegység volt (lásd: ezüstvaluta). 1750-től 1892-ig, az aranyalapú valuta bevezetéséig volt a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia elsődleges törvényes fizetőeszköze. Két fő típusa 1750–1857 között az úgynevezett konvenciósi forint, azután pedig az osztrák-értékű forint. Az előbbi 60 krajcárt ért, az utóbbi 100 krajcárral volt egyenértékű. 1847-től 5, 10, 100, 1000 forintos bankjegyek lettek a fizetőeszközök. Harmat Árpád Péter: Magyarország pénzei 1848 és 1948 közt. Forrás: <http://tortenelemcikkek.hu/node/243>

¹⁶ Az eredmény számítási módja ismeretlen.

¹⁷ beszámítása

¹⁸ krajcárjával

Összesen tett a kézi napszám	8532 napot,
melyből leszolgált természetben	4978 napot,
megváltott 15 pxrjával	1977 napot,
Összesen	6955 napot.
Maradt 1852-re	1577 nap.
c) A 40 pxrjával megváltott 252 napért járt	168 pfr
a 15 pxrjával megváltott 1977 gyalog napért járt	494 pfr 15 kr.
Összesen pedig	662 pfr 15 kr.

mely summa a megyei pénztárba befizettetett.

XIV. Község jövedelmei:

tesznek közép számítás szerint

a) községi adóból	7371 ft
b) külső gazdaságból	600 ft
c) erdei, kocsmáltatási s egyéb jövedelmek tesznek	2550 ft
Összesen	10521 ft

XV. Község kiadásai tesznek rendszeren

– a rendkívülit nem számítva 10521 ftokat.

XVI. Községi számadások: 1848-ig megvizsgáltattak, s attól fogva valók is készen vannak, s vizsgálatra várnak.

XVII. Árva ügy:

Az árvák értéke eddig a városi tanács felügyelése alatt egy közönséges gyámatya által kezeltetett évenként adatni szokott számadás mellett.

Árvák vannak összesen 245

kiknek összes értéke 1850-ik utolsó októberig tett 101685 vftokat,¹⁹ s 19 ½ kr-kat, az ezekről utolsó, vagy 1850-ik évre készített számadás is vizsgálat alá végett a Magyar Számvevősnél vagyon.

XVIII. Tűzoltó eszközök:

- vagyon fecskendő 3 jó, a negyedik most van igazítás alatt;
- vizes lajt vagyon 4 jó;
- bórkanna van 16 darab jó, 10 hiányos;
- lajtorja 10 jó, 1 hibás.

¹⁹ váltóforintok

XIX. Tanoda állapota:

1. Római katolikus iskola vagy a papnöveldén, vagy szemináriumon kívül 4, ezek közt

a) A kegyesrendű gimnázium áll 4 osztályból	
az I. gimnáziumi osztályban a tanulók száma	56,
a II. gimnáziumi osztályban a tanulók száma	37,
a III. gimnáziumi osztályban a tanulók száma	23,
a IV. gimnáziumi osztályban a tanulók száma	14
Összesen	130.

Gimnáziumi tanár vagy az igazgatóval együtt 6. Továbbá,

- b) Az úgynevezett piaci elemi tanoda, melyben férfi tanuló gyermekek száma 78, leány gyermekeké pedig 28, összesen 116. Tanító 1. A városi római katolikus lakosok időnkénti adományaikból tartatik fenn.
- c) A jeruzsálemhegyi, úgynevezett püspöki elemi iskola, melyet b. e. [boldog emlékezetű] Kopácsy József, volt veszprémi püspök alapított, s ennek alapítványából tartatik fenn. A férfi tanulók száma 97, a leányoké 57, összesen 154. Tanító van 1.
- d) A temetőhegyi elemi iskolában, mely a veszprémi káptalan alapítványából tartatik fenn, vagyon férfi tanuló 84, leány 47, összesen 131. Tanító 1.

2. Helvét hitvallásúaknak is vagyon egy iskolájuk, melyben az I-ső osztálybeli férfi tanulók száma 26, leányoké 29, összesen 55. a II-ik osztálybeli férfi tanulók száma 40, lányoké 18, összesen 58. Tanító vagyon 2. Ezen iskola az illető hitfelekezetiek által tartatik fenn.

3. Vagyon az ágostai hitvallásúaknak is 1 iskolájuk, melyben a férfi tanulók száma 12, a leányoké 11, összesen 23. Vagyon egy tanítójuk. Fenntartatik az ezen hitfelekezetűek költségén.

4. Vagyon végre az izraelitáknak is iskolájuk, melyben az alsó elemi osztályban 30 férfi s 44 leány, összesen 74 tanuló. A felső elemi osztálybeli férfi tanulók száma 68, a leányoké 53, [mind]összesen 195. Vagyon egy tanító. Az iskolát az izraelita község tartja fenn.

Valamennyi iskolai épületek jó karban vannak

XX. Vagyon ezeken kívül két nevelő intézet. Egyikben csupán leányok nevel-

tetnek, melyet b. e. Kopácsy József, volt veszprémi püspök alapított, melyben a leány növendékek száma léssen 70. Két nő személy a nevelő, a veszprémi plébános felügyelése alatt. A másik intézet, az úgynevezett Davidikum, melyben a egyes házasságból származott fi és leány gyermekek neveltetnek. A fi gyermekek száma 20, a leányoké 20, összesen 40. A intézet több veszprémi egyházi személyek alapítványából tartatik fenn, egy kanonok felügyelése alatt. Vagyon két férfi tanító és egy nő tanító.

Ezen nevelő intézeti épületek jó karban vagynak.

XXI. Vagyon Veszprémbe 1 kórház, mely több városi egyes lakosok adományából, a városi betegek számára építtetett, s a betegek több magányosok alapítványából láttatnak el a szükségesekkel. Vagyon továbbá:

egy úgynevezett Lázár-ház, melyben a városi elnyomorodott s munkára alkalmatlanná lett, s érték nélküli szegények évenként 8, s 9 személy tartatnak, s tápláltatnak, részint a városi jobb-érzésű egyes lakosok által időnként önként küldetni szokott étellel, részint több magányosok által tett alapítványi tőkék kamataiból.

Ezen mindkét rendbeli intézetek a városi tanács felügyelése alatt egy-egy ki-nevezett gondnok által, évenként számadás mellett kezeltetnek.

XXII. Vagyon egy Takarékpénztár, melynek alapszabályai, s pénzforgalmáról kimutatás a pénztár igazgatónak nyilatkozata szerint, már maguk által T. Főbíró úrhoz beadattak.

XXIII. Vagyon a városban beszállásolva két század Valden ezredbeli cs. kir. gyalog katonaság. Lovasok most nem lévén. Ezekon kívül vagyon egy szárny cs. kir. csendőrség a 6-ik csendőr-ezredből.

XXIV. Az országutak s kőutak jelenleg jó állapotban vannak.

XXV. A fogyasztási adó be van hozva a városba, s néhány egyeseknek van haszon, bérbe adva egy esztendőre 7360 pftokért.

XXVI. Vagyon egy vízajtó gép, mely a vizet 24 öl mélységű völgyből malom kerék forgása által mozgatható szivattyúk segedelmével, a Várba, a püspöki palotához hajtja fel, ahonnét a vizet a püspök engedelmével a város vas csöveken a város piacára, egy vörös márvány víztartóba vezettette 1817-ik évben, nem csak egyesek naponkénti, hanem leginkább a szerencsétlen tűzi veszedelem esete alkalmával, a város ezen magasabb részén leendő használhatása végett.

XXVII. A veszprémi mostani elöljáróság neve: városi bíró Szammer Alajos. Tanácsnokok: Végh István, Devecseri István, Fodor János, Göndöcs Antal, Ferenczy Károly. Főjegyző: Pap János, aljegyző Rothfischer József.

XXVIII. Postaállomás helyben vagyon.

Kelt Veszprémben, 1852. március 4-k

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták:

Solymosi Klára, Veszprém
Pétfürdői Községi Ház és Könyvtár, Pétfürdő

Honoráriumról lemondtak:

Dr. Csiszár Miklós, Veszprém
Farkasné Molnár Csilla, Veszprém
Poór Ferenc, Veszprém
Dr. Tölgyesi József, Veszprém
Dr. Zongor Gábor, Veszprém

Veszprém város erkölcsi s anyagi előhaladására

Lichtneckert András a Veszprémi Szemle 1994/2 lapszámában¹ közölte azt a rendeletet, melyet Veszprém önkormányzata 1726-ban alkotott és hirdetett ki. Később azután a 2001/1–2. számban folytatta a rendeletek közlését, vizsgálva a város 1745. évi statútumainak eredetét, illetve megjelentette az 1714–1748 között kihirdetett határozatok szövegeit is.²

Ezeken a tanulmányokon kívül a veszprémi önkormányzat által alkotott szabályrendeletek a *Veszprémi Szemle* hasábjain szöveghű közléssel nem jelentek meg. Azt tudjuk, hogy számtalan jogszabály kihirdetése, közlése megtörtént az évszázadok során. Ezekre a különböző tanulmányokban a szerzők hivatkoztak is, bár több ismeretlen maradt, dacára annak, hogy a városban az élet sok területére hatással voltak.

Most egy eddig nem közölt szabályrendeletet ismertetünk, amely az 1848/49-es szabadságharc utáni időszak „termése”. Kiadására törvény és rendelet is kötelezte a város önkormányzatát, miután az 1852. május 27-én napvilágot látott *Büntető törvénykönyv a büntettről, vétségről és kihágásról* kódexet 1852. szeptember 1-jei hatállyal Magyarországon is bevezették, így a magyar bíróságok gyakorlatában kötelezően és elsődlegesen alkalmazandó joganyaggá vált egészen 1861. június 23-ig, amikor az Országbírói Értekezleten (OBÉ) megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) korpusza az 1848 előtti állapotokat állította vissza.

Az 1852. évi törvény II. része együttesen tartalmazta a vétségeket és kihágásokat, ami alapján hozta meg szabályrendeletét Veszprém kijelölt testülete. A közerkölcsiség elleni vétségekről és kihágásokról, azok büntetési tételéről a törvény 500–525. §-ai, míg a testi biztonságot sértő vagy fenyegető egyéb kihágásokról a jogszabály 409–433. §-ai rendelkeztek.

A városi rendelet függelékében szabályozott bejelentési kötelezettségről már az ötödik katonai kerület parancsnoka rendelkezett, ami alapján a városnak is szabályozási kényszere keletkezett. Ebben a városi és vidéki lakosság, valamint az utazók fölötti rendőri felügyeletet és ellenőrzést illető rendszabályokat fektették le. Mint majd olvashatjuk a 2. számú függelékben, a városi tanácsnak a rendelet megjelenése után nem egészen fél évvel – 1856. szeptember 1-én – újabb

¹ Lichtneckert András: Veszprém önkormányzata és az 1726. évi statútumok. 3–14. o.

² Lichtneckert András: Veszprém város 1745. évi statútumainak eredete. 3–17. o.

intézkedést kellett tenni, mivel „Sajnosan tapasztaltatott, miszerint Veszprém városában sok utlevél s vándor könyv nélkül tartózkodó mindkét nembeli egyének a magány és közbátorság veszélyeztetésével, az Elöljáróság tudta s engedelme nélkül megtelepednek, s üdövel a közösség terhére esnek.”

(Fefe)

* * *

Rendelet³

A veszprémi cs. kir. megyehatóság által 1853-diki September 20-án 7207. sz. és 1854. Május 1-én 3240. sz. alatt kiadott rendelet szerint, Veszprém város erkölcsi s anyagi előhaladása és figyelem alatt tartása tekintetéből választmány neveztetvén ki, annak alulirt tagjai f. 1854-ik évi Május 13-án, 20-án és 23-án a város házánál tanácskozmányt tartván, következő pontok felett s módon határoztak:

1-ör. Miután a fajtalan és erkölcstelen életet követő személyek kihágásai minden üdvös intézkedések ellenére is nagyban folytattatnak, azért annak törvényképpen megszüntetése tekintetéből rendeltetik, hogy az illetén kéjnök, – ha nyilvánosság által feltűnő botránny, vagy fajtalan üzletük által tudva nyavalyát okoznak, a bünt. törv. 509 §.⁴ értelmében egytől három hónapiglani fogsággal, – a keritőnök pedig – kik kéjnöknek rendes és állandó szállást adnak, azokkal üzérkednek, vagy erkölcsös és ártatlan leányokat elcsábítanak, a bünt. törv. 513. §-hoz képest, háromtól hat hónapiglani szigoru fogsággal büntettetnek, ezen kihágás ismétlése esetében pedig az 514 §. rendelete szerint a városból kiutasítatnak.

Ezen szabályrai szoros felügyelet a városi hatóságra bízott, melly gondoskodni fog, hogy az utszákon lézengő és találtató ebbeli kéjnök, téli időben esti 8 óra után, nyáron pedig 9 óra után elfogattassanak és a város házához kísértessenek az illető bíróságnak átadandók; – azon házak pedig, melyek mint keritőnök által lakottak – gyanusak, gyakrabban éjjelenként megtekintessenek, és az ott tapasztaltakról jelentés tetessék.

2-or. Az utszai rendőrség, utszák tisztán tartása s éjjeli lámpák rendes világitására való felügyelet érdemében határozottat:

Az utszai rendőrségnek kezelésével, különösen, hogy az utszákra szemét ki ne hordasson, trágyakupaczkok ki ne rakassanak, döglött állatok ki ne do-

³ MNL Veszprém Vármegyei Levéltár (VeML) V.141b. Veszprém város Képviselő-testületének iratai, Bizottmányi ülési iratok. 1. doboz, 1856. jelzet: Sz. n.

⁴ *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020/3. Szabó Mátyás: A kihágás intézménye az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvben. 130–143. o.

báltassanak, – házakból állott бүdös viz, vagy sűrű konyhamosadék ki ne öntessen, árnyékszék, vagy istállóbeli folyadék soha és semmi időbe ki ne eresztessen, vidéki szekerek marháikat etetés végett ki ne eresszék, s szekerekkel az utakat el ne állják, – az éjjeli örök utáni felügyeléssel megbízott, ugynevezett utszabirák s a piarczi biztos bizatván meg, – az elsőeknek fizetése a városi pénztárból e tekintetben fejenként bizonyos meghatározandó összeggel javíttatni rendeltetvén, kötelességükké tetetik gondosan felügyelni arra, hogy különösen a piarczon és főútszákon portékás ládákat, hordókat, a le- vagy felrakodási időn túl bármi célból is tartani, s így a szabadjárást s kelést gátolni senki ne merészelje, tartozván ezen rendeletnek áthágóit ki nyomozni, s a városi hatóságnak bejelenteni, mely minden ilyenén visszaélést 5 pft. megvétélével fog büntetni, s a feladónak a bevett pénzbírságból 1 pft. utalványoztatni.

Hogy pedig a vidékiek, sőt a helybeli árulók által is a piarczon vagy útszákon hátra hagyott szeméttől a város indónként megtisztítasson, e célnak megfelelő számú szekerek felvétele elhatározottat, kik alkudott bérért minden szombat és ünnepnap előtti napon, az utszai söpredék szemetet, s azt, mit ez alkalommal a városi lakosok mint söpredéket, a házakból kosarakba a kocsira hordanak, bizonyos meghatározandó helyre kihordani fogják.

Az utszai rendhez tartozik az is, hogy a közönséges gyalogjárdának használata, boltok előtt alacsonyan feszített ponyvával, vagy kiaggatott árucikkkel lelógatása, vízvezető csatornáknak magasan hagyott, vagy hoszura kieresztett kifolyása, árulók által ülésekül használt kődaraboknak a járdán hagyása s a t. által ne akadályoztassék.

Ezen célnak elérése tekintetéből a kifeszített ponyvák s egyéb akadályokra az illetők figyelmeztetendők, s vétség esetében 5 pft-ra, melyből a feladót $\frac{1}{5}$ rész fogja illetni, lesznek büntetendők.

Éjjeli lámpáknak időnkénti s folytonos világíttatására most még elegendő alaptőke nem lévén, a választmány gondjai közé soroltatott alkalmilag forrásokat nyitni, mikből e hiány pótolva legyen.

3-or. Itt megemlítetett azon mindennapi tapasztalásból merített körülmény s visszaélés, hogy a veszprémi gabona piarczon különösen annyi a minden érték s feljogosítás nélküli alkusz, vagy is hajhász (Sensal) hogy azok száma az e részbeli helyi szükségletet kétszeresen is túlhaladja, s azoknak szemtelensége annyira nőtt, hogy miatta raktárt bíró s nyilvános kereskedést folytató, s mint illyentől adózó egyének a természetényeket piarczra szállító szekerekhez vagy nem is férnek, vagy – miután az alkuszok a piacra jövő szekereknek első megpillantásakor elejbök futnak – s a természetényeket éppen az imént említett adózó kereskedők rovására s a közönségnek nagy kárával csakhamar lefoglalják, – még

idejébe oda jutni elkésnek, vagy az alkuszok közé, ezek szemtelensége miatt oda tolakodni áttallanak.

Hogy ezen bajon segítve legyen, hogy a még nem is nagykoru, értéktelen, tehát az eladók irányában biztosítást sem nyújtható, s illetén foglalkozás miatt a gabona piacon napon át ácsorgó, henye s leginkább az emberiség csalására törekvő, nagyobb részt izraelita vallásu egyének a közönségre nézve jótékonyabb, s jogosított foglalkozásra áttérni kényszerítve, a természetményeket szállítók, vagy akármiképp eladók jogaik pedig biztosítva legyenek, az adás- és vevésből eredhető kérdések könnyebben s nagyobb biztossággal elintéztethessenek, s a rendes és nyílt kereskedést üzökö, a tulajdonképp őket igazság szerint illető jogoknak részeseivé lehessenek, s ne legyenek kénytelenek a természetményeket, vagy bár mit is, mi adás és vevés tárgya, feljogosítás nélküli alkuszoktól megvásárolni, s így azt a rendes piaci áron felül megfizetni; – elhatározott: hogy jövőre a veszprémi piacon alkuzs (*sic!*) vagy hajhász csak az lehet, és ezzel csak az foglalatoskodhatik, ki értékének, szakismeretének, becsületességének s erkölcsiségének hiteles bizonyítványok melletti kimutatása után, a városi hatóság által ajánlva, a megye főnökség útján arra különös okirattal feljogosittatik, és a vidéki árulók jogai biztosítása tekintetéből bizonyos ismertető jellel ellátva leend.

Az illetén alkuszok száma, az ez érdemben kikérdezendő rendes kereskedők véleménye és javallatának figyelembe vételével fog utólagosan megállapítani, s azok kik illyes foglalkozással felruházttatni fognak, kötelesek leendnek ügyvitelükről jegyzőkönyvet vinni, s azt lélekismeretesen vezetni, mely a felmerülhető kétségek, vagy kérdéseknél, minden körülmények figyelembe vétele után irányadó leend.

Az ugynevezett tragerek, vagy teher hordók s targonczások száma is meghatározttatik, s bizonyos egyénekre ruházttatik, kik ruháikon vagy fejbeli fődözetökön tartoznak bizonyos jelt hordani, – s nem lészen szabad nekik nagyobb díjt követelni, mint az hatóságilag meg fog határozttatni.

4-er. Hogy az éjjeli őrök elég számmal legyenek, gondoskodva vagyon, – hogy pedig azok feladatuknak hiven megfeleljenek, az utszabirák serkentendők lesznek, hogy az őrök működését gyakori utánnézéssel s figyelemmel kísérik.

5-ör. Hogy marhák, sertvések s egyéb állatok az utszákon bitangul ne kóboroljanak, a gondatlan gazdák arányos büntetéssel rendre hozandók lesznek.

6-or. Kutyáknak szájkosarakkali ellátása, s a veszedelmes ebeknek kiirtása felsőbb helyről kiadott rendelet által meg parancsolva lévén, ennek sikert szerzeni a városi hatóság teendői közé soroltatott.

7-er. Többszörösen tapasztaltatott, hogy a már közhírré tett felsőbb rendeletek ellenére a város utszáin, különösen az egyik utszából a másikba vezető

kanyarulatokon némellyek sebesen hajtani, a völgyeken, jelesen a szabadi, palotai és horgas utzákon terhes szekerekkel kerékkötés nélkül szinte sebesen kocsizni, mások pedig sebesen lovagolni szoknak, s ezáltal könnyen kárt és sértéseket okoznak, néha emberéletet is veszélyeztetnek, azért ezen kihágás gátlása tekintetéből határozottatott, hogy a sebes és vigyázatlan kocsizás- és lovaglásnál a szekértulajdonos, vagy annak bérlője, ha maga jelen van s azt nem tiltja vagy maga hajt, vagy lovagol sebesen, a bünt. törv. 427 §. értelmében 25 pftól – 100 ftig büntettetni, melyből a feladónak mindenkor 5 pft. utalványoztatik.

Ha pedig a kocsis gazdája tilalmaztatása ellenére, vagy maga egyedül hajt vagy lovagol sebesen, a b. t. 428 §. tartalma szerint 14 napi fogsággal fenytetik.

Ha végre a kocsis vagy szolga az utzán megállván, a szekeret elhagyja, s a befogott lovakat felügyelet nélkül hagyja, vagy az istrángokat le nem szedi, s az illetén felügyelet nélküli lovak elszaladnak, a kocsis 8 napi fogsággal, a gazda pedig ha ezen áthágásban vétkes, 10 p.ftal, – és ha sérelem okoztatott, a szolga egy hónapi fogsággal, a vétkes gazda pedig 25-től 100 p.ftig fog büntettetni.

8-or. Mind a közbátorság, mind a város csinosítása tekintetéből a város bármely részén, akár részben, akár egészben építkezni kívánkozók tartoznak építési terveiket a szolgabírói hivatalnál bejelenteni, s célba vett építkezési terveiket csak akkor vihetik végbe, ha az a szolgabírói hivatal által kiküldendő választmány megvizsgálása után helybenhagyatik. – Az ezen rendeletet elmulasztók megkezdett építkezései lerontatnak, s ezen felyül 20 pf.tal büntettetnek.

Közbiztonság tekintetéből továbbá az építéseknel az építő helyek, és az ot-tani állások kerítésekkel és zár-korlátokkal befoglalandók, kik ezt elmulasztják 5-től 500 forintglani birsággal, – vagy három naptól három hónapiglani fogsággal büntettetnek, és pedig mind az építő tulajdonos, – mind az építő mester.

Végre meghagyatik, hogy az ezentul építendő házakat náddal és szalmával fedni és kémény nélkül építeni nem szabad; a már fenálló kéménytelen házak pedig (*sic!*) két év lefolyta alatt kéménnyel ellátandók lesznek.

9. Elkobzás büntetés terhe alatt szorosan tilalmaztatik az ártalmas élelmi czikkeknak, állott halaknak és éretlen gyümölcsöknek árulása.

10. A mészárosok és minden husárosok tartoznak hust jó minőségben és teljes mértékkel kiszolgáltatni; ellenkező esetben a fenálló törvények teljes szigor szerint büntettetnek. Nemkülönben

11. Köteleztetnek a pékek is a hatóság által rendesen kiadni szokott árszabályhoz a mérték és minőségei tekintettel – törvényes büntetés terhe alatt – magokat szorosan alkalmazni.

12. A városi elöljáróság a helybeli szegények sorsáról és segedelmezéséről gondoskodván – börtön büntetés terhe alatt – szigoruan tilalmaztatik az utszákon való koldulás és házról házroli kéregetés.

Azok pedig, kik a vidékekről – különösen vásárok alkalmával – a városba bejönnek, talicskán vagy targonczán magokat vonattatják, a népnél undort és nyavalyát okozó sebeik és fekélyeik kimutatása és jajgatásaik által szánakodást gerjeszteni óhajtva az utszákon vagy bárhol a városba koldulni merészelnék, bekisértetnek, és 1 hónapi börtönnel büntettetnek.

13-or. Az állatkinzók irányába rendeltetik, hogy azok, kik illetén kihágásban tapasztaltatnak, rögtön elfogatnak, és 24 órai fogsággal büntettetnek. –

Melly szabályok a nagytekintetű cs. kir. megyei hatóság 1854-ik évi Sept. 7-én 6506. szám alatti meghagyása folytán ezennel közzé tételnek. Veszprém April 1-én 1856.

Veszprém városának rendezésével megbizott választmány

Függelék 1.

Rendőri tekintetből az 1850-ki Februar 20-án kiadott rendszabályok alapján (országos kormánylap V. db. 23 sz.⁵) a városi elöljáróság részéről rendeltetik:

1-ör Minden háztulajdonos, vagy annak képviselője köteles a lakófelek változásait a városi rendőrségnél bejelenteni; ezen szabály teljesítésének elmulasztása a városi szegények javára fordítandó 10-től 50 pengő forintra terjedő pénzbírsággal – kivilágolt fizetési tehetetlenség esetére pedig a kiszabott bírság aránylagos börtön büntetéssel leszen felcserélendő. – Ugyszinte

2. A fent kimondott büntetés terhe alatt a városi rendőrségnél bejelentendő az albérlők, hálásra járók és általában rangkülönbség nélkül mind azok, kik a városban 24 óránál tovább tartózkodni szándékoznak. –

3. Kik szolgálatukat elhagyó – vagy urok tudta nélkül éjszakán kimaradó cselédeknek lakást és menhelyet adnak, a városi szegények javára fordítandó 5-től – 25. pftig terjedő pénzbírsággal, fizetési tehetetlenség esetében pedig aránylagos börtönnel fognak fenytetni.

⁵ Magyarkoronaországot (*sic!*) illető országos törvény- és kormánylap. V. darab. Kiadatott és elküldetett 1850. Marczius 23-én. (*sic!*) 23. Hirdetmény az ötödik katonai kerület-parancsnokától, Nagyváradon, 1850-ki február 20 káról, mely által a városi lakosság és vidéki népség, úgy szinte az utazók fölött gyakorlandó rendőri felügyeletet illető rendszabályok meghatározatnak. 56–57. o.

Munka nélküli csavargó, henyélő – mindkét nembeli egyének visszautasító levél mellett hazájukba fognak kísértetni. –

Záradékul addig is, még a magas kormány által kibocsátandó cselédrendszer beérkezend, ideiglenesen határoztatik:

Folyó évi Szent-György naptól számítva nyolcz nap alatt különbség nélkül minden cseléd tartozik, szolgálat idejének és helyének bemondása mellett, magát a városi rendőrségnél jelenteni és beiratni.

Az ezen szabály teljesítését elmulasztók 1 pft. bírsággal – vagy ehhez arányzott börtönnel lesznek büntetve. –

Ugy szinte a fent irtt büntetés terhe alatt a mondott rendőrségnél bejelentendő a szolgálatból való kilépés és minden szolgálat változtatás. –

Jövőre pedig bizonyítvány nélkül – mellyet minden cselédtartó törvényes büntetés terhe alatt tartozik kiadni – cselédeket felfogadni és beszegődtetni nem szabad. –

Veszprém April 1-én 1856.

Város Biró:

Ferenczy György s. k.⁶

Város Rendőri Biztos:

Várszeghy János s. k.

Függelék 2.

Sajnosan tapasztaltatott, miszerint Veszprém városában sok utlevél s vándor könyv nélkül tartózkodó mindkét nembeli egyének a magány és közbátorság veszélyeztetésével, az Előljáróság tudta, híre s engedelmé nélkül megtelepednek, s üdővel a közösség terhére esnek.⁷

Ezen bajnak nagyobb részt oka az volt, miként a szegények város részekbe a háztulajdonosok, sőt maguk a lakosok illyes embereknek lakást adtak, ahol magukat csak befészkelvén, megnősültek, s mind dolog kerülő henye, s tunya egyének a drága idő hozzájárultával családjaikkal együtt koldus botra jutottak.

Hogy ezen kiszámíthatlan bajon segíteni lehessen, a következő rendszabályok szoros megtartás végett köztudomásra hozattak.

⁶ Ferenczy György 1855–1860 között volt városi főbíró. Előtte Szammer Alajos 1849–1850 között, utána rövid ideig Halász György (1861–1862) polgármesterként töltötte be a város első polgárának tisztét, majd ismét polgármesterként Dunst Ferenc következett (1862–1865), azután pedig Havranek János 1865–1869 a város főbírája.

⁷ MNL Veszprém Vármegyei Levéltár (VeML) V.141b. Veszprém város Képviselő-testületének iratai, Bizottmányi ülési iratok. 1. doboz, 1856. jelzet: Sz. n.

1-er. Mindkét nembeli jövevények – jöjjenek azok bár a szomszéd falukból, lakásba fel nem fogadhatók, míglen az Elöljáróság által érvényes utlevél, s egyéb jogbizonyítványokkal magukat nem igazolják, s tartózkodási jegyet nem nyernek.

2-or. Nem veszprémi származásúak és illetőségűeknek e városban valamint sehol érvényes utlevél vagy vándor könyv nélkül tartózkodni nem szabad.

3-or. Nem veszprémi származású és illetőségű mesterlegények, kocsisok, pincérek, szolgák, szolgálónők, s több illy rendbeli egyének, tartoznak három hét alatt illető községeiktől utlevelet vagy vándor könyvet szerezni, nem Magyarországbeliek hat hét alatt, ellenkező esetben, ezen idő határokon túl, kényszer uton hazájukba fognak kísértetni.

4-er. Nyolcz napon túl itt tartózkodó minden nem veszprémi származású munka, s szolgálat nélküli csavargó s tunya egyén, a Ttts Cs. kir. Szolgabírói Hivatal által kényszer uton hazájába fog kísértetni.

5-or. Ily munka s szolgálat nélküli csavargó egyének s nőszemélyeknek semmiféle cím s ürügy alatt lakást adni nem szabad.

6-or. A nem veszprémi származású s illetőségűeken kívül, csak azok ismeretnek el városi polgárnak és lakosnak, akik a volt Földes Uraságok, s jelenleg a városi Elöljáróság által érvényes és rendes telep levéllel ellátva vannak.

7-er. A megtelepedett jövevények, ha már 16 évig itt tartózkodnak, s telep levelet nem bírnak, igazolt jóviseletűek folytán, egyszerű bejelentésre telep levelet nyerendnek, a többieknek azért rendessen folyamodniok kell.

8-or. Mesterségre vonatkozó üzlet, engedély, kereskedés, és czéhbe állás nélkül, valamint kereskedésre vonatkozó hatósági engedély nélkül Veszprém városában mesterséget és kereskedést űzni senkinek nem szabad.

9-er. Jövőben csak jogosan megtelyepedett egyének nyernek útlevél kérés avégett bizonyítványt a községi kötelékbe fel nem vett, de hatósági engedéllyel itt tartózkodható egyének, kötelesek útleveleiket s egyéb okirataik meghosszabbítását a lejáratú idő előtt kieszközleni.

10-er. Kémény nélkül új házat építeni nem szabad, azt csak cserép, vagy sinneddel lehet fedetni.

11-er. A házaknak fele vagy fertály részében eladása egyátalyán szigoruan betiltatik.

12-er. Nem veszprémi származású mesterlegények, kocsisok, pincérek, szolgák, s több illy rendbeli egyének azzal, hogy veszprémi származású leányt vesznek el nőül, sem polgári jogot, sem lakhatási engedélyt nem nyerendnek,

sőt, ha törvénytelenül letelyepednek, kényszer uton hazájukba vissza kísértetni fognak.

13-or. Mindazon háztulajdonosok, bérlők, albérlők, akik ezen rendszabályok ellen magukat vétkessé teszik, első esetben 5 Ft kr, ismétlés esetben pedig 25–30 ftig a városi szegények javára fizetendő pénzbeli büntetéssel fenyítettnek, kiviláglott fizetési lehetetlenség esetében pedig a kiszabott bírság aránylagos börtön büntetéssel leszen felcserélendő.

Ezen rendszabályok szigoru alkalmazása végett minden utcában egy vagy két népesség átnézeti felügyelő lesz kijelölve, akiknek szoros kötelességükben álland a tapasztalt visszaéléseket azonnal a Városi Elöljáróságnak bejelenteni.

Veszprém, szeptember 1. 1856.

KÖZLEMÉNYEK

Áradások a Sédén és a vidéken IV.

KOVÁCS GYŐZŐ GYULA

Miközben 1903 első felében Veszprémben és környékén, valamint a Mezőföldön olyannyira kevés eső esik – írja a korabeli sajtó -, hogy „a szárazság már-már a vetések némelyikét veszélyezteti: addig a közel Bakonyinak bőségesen kijut a csapadékból. Azt az esőt azonban, mely június 11-én, Úrnapiján délben ereszkedett le Németbánya és Farkasgyepű határára, nincs okunk megirigyelni. Egy órai felhőszakadás volt az, mely nagy pusztítást végzett földeken és réteken. Előbbiekről lehorodta a földet, utóbbiakat pedig úgy beiszapolta, hogy kaszálni ez évben nem lehet. Különösen Németbánya lakói vannak erősen sújtva, ahol a víz a lejtősebb fekvésű, utóbb szántott földekből a termőréteget egészen elvitte. Farkasgyepűn a püspöki erdészi lak környékéből az utak és udvar kavicsát elsodorta az ár, a konyhakertet pedig valóságos tóvá változtatta át. Ugyanekkor a nagyon közeli Kislődön és Városlődön egy csöpp eső sem volt.”¹

Egy héttel később, június 21-én a Tapolca melletti Diszelben „másfél óráig tartó felhőszakadás volt. A felhőszakadás 3 órakor kezdődött, dió nagyságú jéggel, mely annál jobban meglepte a lakosságot, mert abban az időtájban az ég teljesen felhőtlen volt. A nagy vízár a házakat elöntötte, a falu keleti részén a szobák, pincék megteltek vízzel. A szomszédos hegyekről óriási mennyiségű homokot hordott le az úttestre. A szőlőben, a kapásnövényekben és gabonában részben a jég, részben a vízár homokmosása óriási károkat okozott. Ugyanezen időben Diszel határain túl semmi, illetőleg némely helyen tíz-tizenöt percig tartó kis csepegő eső volt.”²

Veszprémben 1903. június 22-én reggel hatalmas szélvihar száguldott a városon keresztül dörgés, villámlás és erős záporosó kíséretében. A korabeli meteorológiai feljegyzés szerint a felhőszakadás reggel 7 óra 28 perckor kezdődött, a zivatar mintegy 10 percig tartott, majd körülbelül 10 óráig erős eső követte. Ezen

¹ *Veszprémi Hírlap*, 1903. június 14. Felhőszakadás a Bakonyban.

² *Veszprémi Hírlap*, 1903. július 5. Óriási Felhőszakadás.

időszak alatt 51,6 milliméter eső esett. A villám 4–5 helyen is leütött, közöttük kétszer a városháza udvarán is. A telefonvezetékek erősen megrongálódtak. A korabeli tudósítások árvízről – a nagy csapadék ellenére – nem tesznek említést.³

1906. július 15-én „szombat reggel hét óra felé sötétebb volt, mint éjszaka s ebbe a sötétségbe beledördült a menny haragja. Szörnyű égiháború támadt s oly rengeteg víztömeget árasztott le, hogy az utcákon még délután is patakokban folyt a víz és még mindig esik az eső. Nyilván azért, mert a tüzezek gyakorlatoznak.”⁴ – írta a *Veszprémi Hírlap*. Az Angolkisasszonyok Intézetében működő meteorológiai állomás jelentése szerint a lehullott csapadékmennyiség 24,9 milliméternek adódott.

1907 februárjában a *Veszprémi Ellenőrben* arról olvashatunk, hogy „az idei nagy havazások következtében könnyen beállhat az a veszély, hogy a Séd megárad, s vízvezetékünket elöntvén, ivóvízhiány áll be. Ennek elejét veendő, polgármesterünk rendeletére a gazdasági hivatal az összes közutakat kitisztította és használható állapotba helyezte.”⁵

Az aggodalom és az óvintézkedés nem volt alaptalan. Január elején arról írtak a lapok, hogy „azok a bizonyos legöregebb emberek is alig emlékeztek arra, hogy ily rövid idő alatt ennyi hó zúdult volna a földre. De igaz is. Hiszen a hó jóformán kiment a divatból. Szán? Azt meg az ifjú generáció éppen csak a mesékből ismerte már. Most hát megismerhette. Csilingelt a kéjutazók szánja mindenfelé, de meg a nem kéjutazóké is. A kerekeket majdnem általában a szántalp váltotta föl. Jó lett volna, ha a vasutakat is szánokká változtathatták volna. Rengeteg zúrzavart okozott a közlekedésben a mesebeli hótömeg. Ki lemaradt a vasútról, ki megrekedt – még szerencsés volt, aki városban rekedt meg – és vesztegelni kényszerült napokon is át. Szidták is (nem ám kivétel nélkül) az így járt utasok a vasúti előjáróság mellett a havat, melyet különben oly szépnek, poétikusnak, jónak talált az, akinek nem kellett utaznia s nem kellett a síkos utakon a »balesetek« rovatába kerülnie, vagy legalább is cirkuszi mutatványokat végeznie, ámbár még ebben is sok »ifjú és bohó« nagy multságát találta...”⁶

A meteorológiai állomás feljegyzése szerint január 26-án délután az esőt havazás váltotta fel, ami 27-én délelőtt 9 óráig tartott. A hóréteg a legmagasabb helyen 25 centiméter. 28-án reggel fél héttől újabb erős havazás kezdődött, ami délelőtt 10 óráig tartott, és 8 centiméterrel növelte a hótakaró vastagságát. 30-án délután fél háromtól erős havazás kezdődött és tartott egész éjjel. A csapadék

³ *Veszprémvármegye*, 1903. június 28. Vihar.

⁴ *Veszprémi Hírlap*, 1906. július 15. Viz, viz.

⁵ *Veszprémi Ellenőr*, 1907. február 24. Gondoskodás árvíz esetére.

⁶ *Veszprémi Hírlap*, 1907. január 6. A hó.

mennyisége 27,5 milliméternek adódott, a hóréteg vastagsága 31-én reggel 52 centiméter volt. A havazás 31-én délelőtt 8 óráig tartott.⁷

A január utolsó napjaiban lehullott tetemes hó elsősorban a közlekedőknek okozott bosszúságot. „A másfél napon át szakadatlanul hulló hó s a rákövetkező tartós szélvihar legérezhetőbb következménye a vasúti és országúti forgalom megakadása. A vasutak még ma pénteken sem érkeztek be rendesen, a veszprém–győri vonalon pedig még 2–3 napba is belekerül, míg eltisztítják a töménytelen sok havat a pályatestről. Martonvásárnál szintén elakadtak a vonatok, úgy, hogy néhány veszprémi úr, aki a fővárosba igyekezett, Székesfehérvárról Bicskén át volt kénytelen az utat megtenni. A nagy havazás miatt, az országúti forgalomban is fennakadás van, a közmunkák igénybevételével azonban néhány nap múlva szabaddá lesznek a közlekedési utak.”⁸

A felgyülemlett hó hirtelen, gyors olvadásáról, árvízről nem tudunk. Július 7-én már arról írnak a lapok, hogy nincs eső, rá egy hétre „Istenitélet idő” került a tudósítások közé, míg augusztus 4-én jégverésről olvashatunk. Augusztus 16-án a „délutáni óriási záporosó hatalmas víztömegeket hömpölyögtetett a Séd felé. A Cserhátról is, a Fojt-féle malom felől, zuhogott alá a víz, de az ottani híd csöve szűknek bizonyult, a vizet nem győzte befogadni s annak egy része a malomudvarban helyezkedett el.”⁹ Miért készül valami rosszul, mikor jól is készülhetne – tette fel a költői kérdést a hírlapíró.

1909. január végén „a kereskedelemügyi miniszter az árvíz elleni védekezés tárgyában [...] rendeletet bocsátott ki melyben utasította a közigazgatási hatóságokat, hogy a marcalvölgyi vízitársulat megkeresésére azt támogatásukban részesítsék s az összes műszaki személyzetet rendelkezésére bocsássák.”¹⁰

A megelőzésre és védekezésre nemcsak a Marcal völgyieknek, hanem a veszprémieknek is fel kellett volna készülni, ugyanis a február harmadikai „esőzés ugyancsak komoly következményeket okozott Veszprémben. Az eső és hóolvadás következtében megdagadt Séd folyó kiöntött s elborította szennyes áradatával az egész kisküti rétet, melyen a városi vízvezeték csövei vannak lefektetve. A szennyes víz behatolt a csővezeték mentén levő, mintegy egy méter magas buktató aknába s azokon át a vízvezeték alagcsöveibe s a gépház gyűjtőmedencéje tiszta forrásvíz helyett szennyes esővizet kapott. A gépész jelentésére a polgármester lezáratta a vezetékét s csütörtök délután a város lakossága már csak a táborállási nagy rezervoárból kapott vizet. Ám a rezervoárból a víz

⁷ Az eredeti észlelőívén a kumulált (összesített) havi hóréteg vastagsága 90,2 centiméter.

⁸ *Veszprémi Hírlap*, 1907. február 2. Forgalmi akadályok.

⁹ *Veszprémi Hírlap*, 1907. augusztus 18. Nagy víz.

¹⁰ *Veszprémvármegye*, 1909. január 31. Árvíz védekezés.

hat-nyolc óra alatt kifogyott, pénteken a reggeli órákban már csak a város mélyen fekvő utcáiban kaptak vizet, 7–8 óra körül, reggel pedig egyáltalán nem volt már víz az egész városban s ez az állapot pénteken egész napon át tartott. Egy álló napig víz nélkül volt az egész város lakossága. A városban csak 2–3 kút van, a melyeknek vize, bár nem kifogástalan, mégis iható, ezeket a kutakat a lakosság megrohanta, s pár óra alatt kimerítette. A legtöbb házban nem tudtak főzni, nem volt víz. A szikvízgyárakból elkapkodták a meglevő szikvízkészletet, az üzletekből az ásványvizet, hogy valamivel pótolják az ivóvíz hiányát. Végre esti 8 órakor annyira rendbe hozták a vízvezetékét, hogy a gépek megkezdheték működésüket s pár óra múlva a csőhálózat minden pontján volt víz. Ez a víz nagyon szürke és zavaros volt, azért a városi hatóság előzőleg megvizsgálta, s miután a vizsgálat a vizet teljesen aggálytalannak s az emberi egészségre teljesen ártalmatlannak találta, bocsájtották közfogyasztásra. A víz most már aggodalomra nem ad okot s teljes bizalommal használható.

Nem mulaszthatjuk el ezúttal, hogy a város közönségének figyelmét ismét fel ne hívjuk a vízzel való takarékos bánásra. A nagy rezervoárba annyi víz fér, hogy annak negyvennyolc óráig elégnek kellene lenni az egész város ellátására. És ez az óriási vízmennyiség 7–8 óra alatt elfogyott. Mert, mint a vizsgálat megállapította, igen sok házban állandóan nyitva tartják a csapot, az angol klosettokban a legtöbb helyen állandóan folyik a víz s az egész közönség általánosságban nagy könnyelműséggel bánik a vízzel s egyáltalán nem gondol arra, hogy azzal takarékoskodni is kellene. Csak úgy történhetik meg, hogy 48 órára elégséges vízmennyiség 7–8 óra alatt elfogy. Pedig a mostanihoz hasonló elemi zavaroknak a lakosság mindig kilehet téve s mi történik, ha a zavar nem egy napig hanem pl. két vagy három napig tart. A városi hatóság egyébként – értesülésünk szerint – a legszigorúbb intézkedésekkel fog megtorolni minden indokolatlan túlfogyasztást és vízpazarlást.”¹¹

Az áradás okairól a *Veszprémi Hírlap*ban olvashatunk részletes tudósítást. Eszerint „a szerda éjjeli havazásra csütörtökön sűrű meleg eső következett s az elolvadt hó az eső vizével együtt annyira megdagasztotta a környékbeli patakokat, köztük a Sédet is, hogy Veszprém egy része valóságos árvíz alá került. A fagyos föld nem itta el a vizet s így az utcákon is pataként sietett a kanálisokba. Az áradás csütörtökön este kezdődött. A Séd elöntötte a kerteket, a közelfekvő házak udvarait is. Több helyen befolyt a pincékbe s egy-két háznál a tűzoltóknak kellett a vizet kiszivattyúzniok. Esti hét órakor oly magas volt a Séd vízállása a

¹¹ *Veszprémvármegye*, 1909. február 7. A víz nélkül maradt Veszprém. („Veszprém víz nélkül” címmel közölt tudósítást a *Budapesti Hírlap* 1909. február 7-én. Az anyag a *Veszprémvármegye* tudósításának rövidített változata.)

vízvezetési gépháznál, hogy a felesleges vizet kivezető csövön visszanyomult a víztartóba. Emiatt a vízvezeték lezárták s péntek reggel a magasabban fekvő helyeken már nem kaptak vizet. A városi mérnök egész éjjel a gépháznál tartózkodott, mert a teljes előtéstől tartottak. Alig 10 cm-nyi emelkedés mellett ez meg is történt volna. A rendőrkapitány is egész éjjel felügyelt rendőreivel együtt s nem egy helyen kellett félméteres vízben gázolniok. Péntek délután kezdett az ár apadni s szombat reggelre már a Séd is visszavonult rendes medrébe. Nagyobb veszedelmet a vízár nem okozott, bár a közellakóknak untig elég volt az aggodalomból.”¹²

A vízgyűjtő kutak, a vízvezetési csövek előtése komoly aggodalmat keltett a lakosság körében, választ vártak az illetékesektől, elsősorban a Vízvezetési Bizottságtól arra, hogy miért következett be az előtés, és mit kell, kellene tenni, hogy a jövőben hasonló eset ne fordulhasson elő. Az ügyszó elsőként dr. Csolnoky Ferenc kórházi igazgató szólt hozzá a *Veszprémi Hírlap* hasábjain,¹³ és megállapította, hogy „vízvezetékünkre büszkeséggel tekinthetünk, mert ezideig a legkényesebb igényeket is mindig kielégítette. Vize pompás és bőséges. Üzemzavar pedig igen ritkán fordult még elő.

A múlt heti országos áradások a mi vízvezetékünket is próbának vetették alá s amit mi teljes megnyugvással, hibátlanak tartottunk, arról kiderült, hogy mégis csak vannak hibái és fogyatkozásai, amik miatt egy egész napig nem kaptunk vizet.

Ezeket a hibákat és fogyatkozásokat szükséges megismernünk és mielőbb kijavítanunk. Ezeknek egyike az, amit minden egészségi szakértő előre megjósolt, hogy a fejenkint és naponkint számításba vett 60 liter víz nem lesz elegendő. Mert sehol sem volt elegendő. Vagyis több víz fogy el naponkint, mint amennyire a mérnökök, mint legnagyobb napi fogyasztásra számítottak. Ebből következik, hogy a gépek teljes erejére van szükség, hogy elegendő vizet tudjanak még télen is szolgáltatni, amikor köztudomásúlag sokkal kevesebb víz fogy el, mint nyáron. Ehhez járult, hogy városunk lakosainak száma is szaporodott. Így tehát, hogy az üzemzavaroknak elejét vegyük, valószínűleg már a közeljövőben új gép beszerzése lesz szükséges.

De van egy másik nevezetes fogyatkozása is vízvezetékünknek s ez az, hogy nincs elég tartalékvíz a rezervoárban. Ha elegendő tartalékvíz állott volna a múltkori áradás alkalmával rendelkezésre, akkor egy huszonnégy órára, ha a gép új vizet nem is hajtott volna a medencébe, nem lett volna vízhiány. A medence 800 köbméter vizet fogad be, s ez a vízmennyiség, mikor a gépek megáll-

¹² *Veszprémi Hírlap*, 1909. február 7. Árvíz Veszprémben.

¹³ *Veszprémi Hírlap*, 1909. február 14. Vízvezetékünkről.

tak, fél nap sem volt képes segíteni a vízszükségen. Ezen a bajon pedig mielőbb segítenünk kell, még pedig úgy, hogy nagyobb víztartó medencét készítünk, mely legalább az egy napra szükséges vizet, vagyis 1600 köbmétert képes befogadni.

Ezen vízmedence készítésénél arra is tekintettel kell lennünk, hogy a város a vízmedence felé fejlődik s az ott épülő házakba a vízvezetéki vizet, nyomás hiánya miatt, nem lehet bevezetni, azért az új medencét jóval feljebb kell építenünk.

De van még egy fontos körülmény, amivel még tisztába kell jönnünk s ez az: miért is szűnt meg működni vízvezetékünk a múlt alkalommal?

Azért, mert a vízgyűjtő területen a talajvíz iszapos volt s ezt az iszapos vizet félték a közönség használatára bocsájtani. Kérdés, hogy valóban ártalmas, avagy az egészségre káros hatású volna-e ily zavaros víz ivása? Erre a víznek vegyi vizsgálata megadta már ugyan a feleletet, hogy a zavaros víz semmi fertőző anyagot nem tartalmaz, csupán ártalmatlan ásványi részeket s ezeket is szűrés vagy üllepítés által el lehet távolítani. Mégis szükségesnek látom, erre néhány megjegyzést tenni, mert ily eset többször is előállhat s a közönséget víz nélkül hagyni nem lehet, főképpen egészségi-, de tűzrendészeti szempontból sem.

Határozottan kijelenthetjük, hogy a nem fertőzött talajból a vízvezetéki vízhez hozzákeveredett ásványi iszap az egészségre nem káros. A vízvezetéki gyűjtőcsövek pedig tiszta talajon vannak lerakva s így egészségtelen, fertőző anyagokat nem hozhatnak magukkal. Feltétlenül nagyobb baj, ha vizet egyáltalán nem adunk, mintha kissé zavaros vizet szolgáltatunk.

Ha nem káros is a víznek ily zavarossága, mégis, amennyiben elhárítható ez a hiba, kívánatos, hogy az mielőbb megtörténjék. De hogyan? E kérdést vetette fel városunk polgármestere a minisztérium szakértő közegei előtt, kik azt a tanácsot adták, hogy ugyancsak az ő javaslatukra lerakott, a forrásterületről a gépházig a vizet bevezető kőagyagcsöveket vascsövekkel cseréljék ki. Ezeket egymással oly szorosán és vízhatlanul lehet összekapcsolni, hogy a csövekbe útközbe a talajból iszapos víz nem szivároghat be. Hogy a mostani csövekbe beszivárog a víz, az kétségtelen, de sőt a növényi gyökerek a réseken benőnek úgy, hogy több méter hosszú ily gyökércsomót, mint egy-egy nagy seprút találnak a csövekben itt-ott, ha javítás céljából néha felbontják a csöveket.

Önkényt merült fel ezúttal a kérdés: nagy baj-e ez a vízbeszivárgás, s nem merülne-e fel nagyobb baj a vascsövek használata mellett, s a csövek kicserélésével járó igen tetemes költség csakugyan kifizetné-e magát? Erre a kérdésre illetékes helyről teljesen megnyugtató választ még nem kaptunk. A vascsövek használata a víznek oldalról való beszivárgását feltétlenül megszüntetné, de ha a víz nem töltene meg folyton a csöveket, hanem olykor levegőréteg is lenne bennök, akkor a csövek rozsdásak s a víz sárgás s szintén rozsdás lenne.

Ez a rozsdás víz veszélyes az egészségre, de kérдем: mit nyerünk vele, ha iszapos víz helyett rozsdás vizet kapunk? Egyik sem tiszta víz, s még hozzá iszapos vizet csak néha, rozsdás vizet pedig bizonyosan igen gyakran kapnánk.

Ezek a kérdések a csövek kicserélésénél nagyon is megfontolandók, azért igen helyes, hogy polgármesterünk ezen ügyben, a legfőbb szakértői közegek véleményének meghallgatása nélkül, végleges intézkedést nem javasolt.

Véleményem szerint tehát sürgős intézkedés szükséges a víztartó medence megnagyobbítása és magasabb pontra helyezése tekintetében, azután pedig abban, hogy a vízvezeték szükség esetében – még új gép szerzésével is – elegendő vizet legyen képes szolgáltatni. Végül fontosnak tartom azt is, hogy a közönség értesítették róla, hogy áradás esetében a kissé zavaros víz az egészségre nem ártalmas és hogy az ivóvíz miként tehető a háznál teljesen tisztává. A bevezető csövek kicserélésének kényes és költséges kérdését egyelőre függőben kellene hagyni.”

Miközben az illetékesek vizsgáldtak, keresték az okokat és a megoldásokat, március első napjaiban jelentős mennyiségű eső esett¹⁴ Veszprémben és a Bakony vidékén, ami március 5-én újabb áradást indított el a Sédén. „A hét elején beköszöntött rendkívüli időjárás többfelé komoly következményekkel járt ismét. Veszprém környékén a Séd patak ismét megáradt s szennyes vize már-már veszélyeztette a városi vízművet s igazán a legutolsó pillanatban következett be az apadás. A városi hatóság minden óvintézkedést megtett s dobszó útján figyelmeztette a lakosságot a közelgő veszedelemre. Szerencsére a vízművet ezúttal elzárni nem kellett mert a veszedelem csakhamar elmúlt.”¹⁵

Március 5-én, a korabeli észlelőív jegyzetirovatába az alábbi bejegyzések kerültek: egész délelőtt köd, fél 2-kor rövid zápor. Délután 6 óra után zivatar, felhőszakadással. Csapadék 27,9 milliméter. A *Veszprémi Hírlap* tudósítása szerint péntek délután „két óra tájban hirtelen elsötétedett a látóhatár s oly hatalmas záporosó esett, hogy beillett volna a forró égöv alá. A lefutó víz a hegyoldalakon árkokat mosott. A vármegyeház mellett, a Cigánydombról akkora zuhatag ömlött alá, hogy az Erzsébet-teret elborította s a pincéket elöntötte. Legnagyobb volt a veszedelem a Toborzó-utca alacsonyabb részén s a Hosszú-utcán. Az Ördögárokba gyűlt vizet a megdagadt Séd roppant víztömege visszaszorította s az udvarokon levő csatornanyílásokon kiduzzasztotta. Elöntötte az iszapos víz dr. Csolnoky Ferencnek s az irgalmas nénéknek udvarát és kertjét, Blasutigh Má-

¹⁴ Az angolkisasszonyok által működtetett meteorológiai állomás jelentése szerint 1-én 2,5 milliméter, 2-án 8,3 milliméter, 3-án 2,5 milliméter, 4-én 0,5 milliméter, 5-én (pénteken) 27,9 milliméter eső esett.

¹⁵ *Veszprémvármegye*, 1909. március 7. Hó és víz mindenfelé.

tyásné egész lakását, a Hosszú-utcán Csikász József pincéjét, Kogler Károly és Csonka István pincéjét és szobáit. A tűzoltóság gyorsan kivonult s még késő este is folyt a szivattyúzás. Az esti órákban még a délutáninál is hatalmasabb zápor zuhogott villámlás és mennydörgés kíséretében.”¹⁶

A március 5-i árvíz kártételeiről közöl rövid tudósítást a *Veszprémi Hírlap* március 14-én. „A múlt heti árvíz ezekre rugó kárt okozott a városnak. A Plosz-szer-sétányt felszaggatta, a menházba vezető vízvezetékét csaknem egészen kimosta, a vízvezeteki források fölé a nyáron készített betonfedést felbontotta s a lejtősebb utcák murvaburkolatát nagy részben lehordta. Igen sok a kár a szántóföldeken s a kertekben is.”¹⁷ Az újság egy rövid cikkben fel is teszi a sokakat foglalkoztató kérdést: „Orvosolták-e azokat a keserves állapotokat, amiket a vízáradás okoz utcákon, házakban, csatornában és a gépházban? Tisztogatták-e a csatornákat, csöveket – valaha? Egyáltalán gondolkodnak-e az illetékes körök valami orvoslásról? Avagy megvárják, amíg még egypár áradás egészen tönkre tesz vízvezetéseket, gépházat, magánházakat és magánbútorokat és családokat? Miért?...”¹⁸

A lap a következő számában ismét elővette az áradások ügyét, mivel „városunk mélyebben fekvő részeit a két ízben beállott hóolvadás és nagyobb esőzés vízáradás veszedelmével fenyegette, egyik másik lakásban a betódult víz károkat is okozott, sőt a márc. 5-iki árvíz a magasabban fekvő helyeken is fenyegető jelleget öltött. A közönség kíváncsian kutatta az árvíz okait s mi ennek a kíváncsiságnak múlt számunkban kérdőpontokban kifejezést is adtunk. Az illetékes közegek – s ezt tisztelettel leszögezzük – súlyt helyeztek ezekre a kérdésekre s megadták a tájékoztató felvilágosítást. A vízvezeteki bizottság a hét folyamán ülést tartott s az ott elhangzott véleményeket a következőkben ismertetjük.

A vízáradás legfőbb okát a bizottság a föld fagyos voltában találja. A fagy következtében a talajnak vízáteresztő képessége teljesen szünetelt s mert a víz beszivárogni nem tudott, a szokottnál nagyobb mennyiségben terelődött a lejtőről a mélyebben fekvő végpont felé, a Séd felé. Ez volt az egyik ok.

Az árvíz másik okozójának az új vasúti töltést tartják. Ez ugyan a vizet nem szaporította, csak akadályozta, hogy apró lefolyásokban széjjel osztódjék. A töltés határvonalat húz a város keleti részén s míg egyrésztől a vizet feltartóztatta, másrésztől az úgynevezett áteresztőkön valósággal rázúdította a városra. A Szarvasvendéglő környékén levő áteresztő a vásártérre adta a vizet s az Ábelesz-féle fakereskedésben, s előtte károkat is okozott. Ez a víztömeg nem rohant

¹⁶ *Veszprémi Hírlap*, 1909. március 7. Árvíz Veszprémben.

¹⁷ *Veszprémi Hírlap*, 1909. március 14. Az árvíz pusztításai.

¹⁸ *Veszprémi Hírlap*, 1909. március 14. Kérdőjelek a vízáradás körül.

a központ felé. Annál többet adott a kaszavölgyi áteresztő. A vasúti gát itt erős lejtőket zár el s az ezekről lefutó vizet egy áteresztőn a város felé folyatta.

Hogy a Plosszer-sétálón másodízben is nagy víz volt, annak is megállapították az okát. Azelőtt a menház délnyugati sarkánál a víznek két elágazása volt. Most azonban a nagy víztömeg csak egy irányban rohanhatott, mert az áteresztő cső befagyott s a másik irányba terelő levezető árok teljesen iszapolva volt. Ezekre a bajokon pedig a fagy miatt előzetesen segíteni legalább is nagy költség nélkül lehetetlen volt.

Van azonban az árvíznek harmadik oka is. A Hosszú-utcai nagyhíd építésénél a Séd medrébe cölöpöket vertek s ezek fenékgátat alkotnak. A cölöpök ma is ott vannak, talán a híd biztosságául, de elősegítik a lefolyó víz duzzasztását. Ugyanitt a hídnak egyik támasztó oszlopa, illetve gátja beszögellik a vadvízárok (Ördögárok) medrébe, ahol t. i. a levezető csatorna kiömlik. A Séd vizének déli sodra neki feszült ennek a gátnak s visszaütődve visszanyomta a csatorna vizét is. Ezt a felfogást a következő tapasztalat is bizonyítja. Az Angyalvendéglő közelében levő csatornanyílásnál megállapították, hogy ott a szennyes víz iszapja teljesen lerakodott s így a vizet visszaszorította s itt-ott a nyílásokon kinyomta. Ezt az iszaplerakodást az okozta, hogy az ördögárok torkolatánál a víz kitódulása a fenti ok miatt lassúdott s így a lassú folyással az iszap lerakodhatott. Ellenkezőleg, ha t. i. a kifolyás akadálytalan, a széles és magas csatornának hatalmas vízmennyisége ezt a korai lerakodást lehetetlenné teszi vala. A Séd vizének duzzadását az is okozta, hogy az egyik malomnál a zsilipet nem húzták fel.

Ezek a tapasztalatok arra indították a hatóságot, hogy az elhárítható akadályokon segítsenek. Hasonló vízáradások azonban csak akkor eshetnek meg, ha a föld ugyancsak ilyen fagyos lesz, mert ellenkező esetben a talaj már a víz folyása közben oly sokat elnyel, hogy a csatornáknak ily nagymérvű megduzzasztására csakis rendkívüli nagy esőzés volna képes.¹⁹

Röviden összegezve megállapíthatjuk, hogy a bizottság szerint »az időjárás a hibás«! Az ő és egyéb illetékesek felelőssége a megelőzésben, csatornák, árkok kitisztításában fel sem merült. De mi a helyzet a vízvezetéki csövekkel, az azokba bejutó zavaros vízzel, illetve a vízvezetéki gépház esetleges elöntésével? Mint a lap tudósításából kiderült, a Vízvezetéki Bizottság és Bokrossy Jenő városi mérnök ezt is megvizsgálta, ugyanis a legutóbbi árvíz alkalmával is megzavarodott a vízvezeték vize, amiről a nagyközönség nem vett tudomást, mivel a gépeket azonnal leállították, a lakosságot pedig ellátta a villamos telep szomszédságában lévő medence.

„A vízvezetéki bizottság kutatta, vajon honnan eredt a víz iszaposodása.

¹⁹ *Veszprémi Hírlap*, 1909. március 21. A vízáradás okai.

Helyszíni vizsgálat alkalmával azt tapasztalták, hogy a Séd mentén vezető gyűjtőcsövek környékén tiszta forrásvíz csergedez a Séd felé. Ebből azt következtették, hogy a lefektetett kőagyagcsövek egyik-másik helyen szétváltak s kieresztik a forrásvizet, de ugyanezek az eresztékeken beveszik az iszapos talajvizet is. Ámde ez a vélemény nem igazolódott. Bokrossy Jenő városi mérnök péntek délelőtt felásatott több ilyen gyanús helyet s a csövekben semmi hibát sem talált. A tiszta víz tehát nem a csövekből szivárog, hanem apró kis források vize lehet. A fejesvölgyi öt kút közül kettőbe befolyt a talajvíz, ezeket le is zárták, mert a másik három, amelyik teljesen tiszta vizet ad, az elégnél is több vizet szolgáltat. A tanács azonban tovább folytatja a vizsgálódást, sőt szakértőt hozat, hogy annak a bírálatát is hallja. Szó esett arról is, hogy a kőagyagcsöveket vascsövekkel cseréljék fel. Ez utóbbi eszmétől azonban egyelőre elálltak, mert az egyik bizottsági tag éppen nem látta előnyösebbnek a kőagyagcsövek rendszerénél. A fejesvölgyi kutakat a felettük lezuhogó szennyvíz ugyan fenyegeti, de ennek az eltereléséről az óriási költség miatt egyelőre szó sem lehet.”²⁰

A cikkíró összegzésként megállapítja: „Örvendetesen tapasztalható, hogy a tanács s a vízvezetési bizottság lelkén viseli a városnak ezt az elsőrendű érdekét s gondossága csak megnyugtató lehet a nagy közönségre.” A lakosság teljes megnyugtatósa érdekében „a márc. 5-iki árvíz alkalmával a vízvezeték vizéből mintát küldöttek a bakterologiai intézetbe vizsgálat végett. Az eredmény szerint a vízben a szokottnál több bacillus volt, ezt azonban annak tulajdonítják, hogy a vízvétel s a vizsgálat között három nap telt el. A bacillusokat azonban a szakértők teljesen ártalmatlanoknak mondották. Igazi vélemény csak úgy volna adható, ha nem a vizet szállítanák az intézetbe, hanem ennek egy kiküldöttje utaznék Veszprémbe.”²¹

Sem a Tanács, sem a Bizottság részéről személyi felelősség nem merült fel!

1910. június 9-én, csütörtökön „Jutas és Kádárta között a [...] délutáni óriási záporból eredő víztömeg több méter hosszát elszakította a vasúti töltést. A délutáni celli vonat utasai egy órai késéssel utazhattak Fehérvárra.”²²

1914. február második felében „Kocsis János veszprémi molnármester följelentést tett a rendőrségen Gombos Antal molnár és Horváth János kezelő ellen, hogy Kalló malomnál vízáradást okoztak az által, hogy az olvadásban a Séd zúgóját nem eresztették le, amely a vizet helyes mederbe terelte volna, s így a víz az ő malmát teljesen elöntötte. A rendőrség megindította a vizsgálatot.”²³ Egy

²⁰ *Veszprémi Hírlap*, 1909. március 21. A vízvezetési bizottságból.

²¹ *Veszprémi Hírlap*, 1909. március 21. Megvizsgálták a vízvezetési vizet.

²² *Veszprémi Hírlap*, 1910. június 12. Vasúti közlekedés akadálya.

²³ *Veszprémmegyei Újság*, 1914. március 1. Gondatlanságból vízáradás.

héttel később a *Veszprémi Hírlap* is megemlékezik az esetről, és tudni véli, hogy Kocsis 200 korona kár miatt emelt panaszt „az ügyészségnél Horváth Lajos molnárszegéd ellen, aki mint Gombos Lajos molnár alkalmazottja, nem gondoskodott a zúgó felhúzásáról. Horváth azzal védekezik, hogy a víznyomás miatt lehetetlen volt a zúgót felhúzni. A kir. ügyészség az ügyet nyomozás végett áttette a rendőrséghez.”²⁴

1914. július 16-án [csütörtökön] délután negyed 2-kor rettenetes vihar vonult el Veszprém fölött. A *Veszprémmegyei Újság* részletes beszámolót közölt a nem mindennapi eseményről. „Csütörtökön már délelőtt rekkenő melegség volt és terhes fellegek tornyosultak a horizonton. Délután egy óra tájban eső kezdett esni, amely azonban percről-percre fokozódott s egy negyedóra múlva jégesővé változott. Mogyorónagyságú jég oly sűrűen esett, hogy az utca túlsó oldalára is alig lehetett látni és néhány perc múlva 4–5 centiméter magas jégréteg fedte a földet. Tizenhat percig zuhogott szünet nélkül a fagyos elem az áldozatul esett növényzetre. Pillanatokra alább látszott hagyni s a jégcseppek is cseresnyemag nagyságúakra apadtak, hogy aztán újult erővel verjen mindent, ami eléje kerül.

Midőn a jég ritkulni kezdett, sűrűbben esett a zápor, amely valóságos felhőszakadás jellegét öltötte magára. A vízlevezetők nem bírták a rettenetes tömegekben rohanó esővizet befogadni, annál kevésbé, mert a hirtelen jött veszedelem előtt nem lehetett a vasrácsokat felnyitni. Ennek következtében egyes helyeken az utca egész szelvében a víz úgy hömpölygött, mint egy folyó a medrében. Így a Buhim-utcában, a Hosszú-utcán, a Séd mentén, amelyet annyira megdagasztott, hogy több helyen kiöntött és behatolt nemcsak a kertekbe, hanem a lakásokba is. Sőt némely udvarba az esővíz is betódult és elborította a pincéket és lakószobákat is.

A legnagyobb veszedelmet azonban a városháza fundusán, a tűzoltólaktanyán túl, a postaház felé terjedő részén okozta, ahol Gyökeres János építési vállalkozónak házát összedöntötte. A Kossuth Lajos-, Szabadi- és Ranolder-utcákról, amelyeken a Cserhát és Jeruzsálemhegy magasabban fekvő területeiről rohant le a víz, mind az Óvári-utca legalacsonyabb pontjánál, a veszprémi takarékpénztár bérházánál torlódott össze. Ott a városház fundusának kőfal kerítését ledöntve, valóságos Niagara-zuhatagként reáömlött a Gyökeres mélyebben fekvő házára, melynek talaját rövid néhány perc alatt átáztatva, a Jeruzsálemhegy felé eső falait ledöntötte.

Szomorú látvány volt, amidőn az összes szobabútorok az épületromokkal ott fetrengtek a szennyes iszapban, részben összetörve, valamennyi megrongálva. Szerencsére az épületben ez időben senki sem tartózkodott, mert a tulajdonos

²⁴ *Veszprémi Hírlap*, 1914. március 29. Panasz árvíz miatt.

egész háznépével együtt Balatonalmádiban volt s így emberéletben nem esett kár.

Kisebb méretű kalamitásokat okozott a Hajnal-utcában és a honvédlaktanyával szemben, ahova a tűzoltóság vonult ki a beömlött vizet kiszivattyúzni.

Nagyobb kellemetlenséget okozott a felhőszakadás dr. Rosenberg Jenő városi főorvosnak a Rákóczy-téren most épült kétemeletes bérpalotájában, ahol a tetőzetten, padláson és mennyezeten át behatolt az esővíz Schiller városi főszámvévő másodemeleti lakásának egyik szobájába, ahol 30 centiméter magasságig emelkedett s úgy kellett kimeregetni, nehogy az egész lakást és az alatta valót is elöntse. Erdélyi Ignác mérnök azonnal megvizsgálta a lakást s a kiköltözést tanácsolta, mert félt, hogy a mennyezet le fog szakadni.

A rettenetes vihar azonban csak a város területén dühöngött. A telken csak kisebbszerű eső esett, sőt néhol az se, úgy hogy a mezei munkát nem is szakították félbe. A jég sem esett sem a Temetőhegyen, sem a katonai barakkoknál, szóval a külterületeken, csak a város központjában.

Egy ízben a villám is lecsapott Lőwy magánzó Kerekeskut utcai házának a kéményébe éppen akkor, mikor a tulajdonos a padlás ablakokat akarta betömni. A villám azonban nem gyújtott s a tulajdonosnak sem lett az ijedtségen kívül semmi baja.”²⁵

A felhőszakadásról a *Veszprémi Hírlap*ból további részleteket tudhatunk meg: „Eleinte nagy cseppekben hullt az eső, mely közé később nagymennyiségű jég is vegyült. Rövid negyedóra után akkora vízmennyiség hömpölygött az utcákon, hogy minden közlekedés megakadt. A Hosszú-utcában az ár elöntötte az Anna-kápolnát s még négy lakást; az Anna-téri átjárónál az emberek térdig gázoltak a vízben. A rohanó víz sok kárt is okozott. Kossuth Lajos és Szabadi-utcáról meg a posta felől alárohanó Víz-tömeg a tanonciskola mögött levő félméteres kerítést eldöntötte s Gyökeres János építőmester irodáját az udvarban lévő lakásokkal együtt alámosta s összedöntötte. Fehér Sándor posztógyáros kertjének betonkerítését kidöntötte. Az eső rettenetes erővel jött, annyira, hogy becsukott ablakokon keresztül a szobákba hatolt. Az Egyházmegyei nyomda gépterembe is bokáig érő víz állott, megakasztotta egy egész délután munkáját, nem is szólva arról, hogy a dinamógépet is megrongálta. A jég a baromfiakban is sok kárt tett. A szerencsétlenségben is szerencse, hogy a vihar csak a város területén dühöngött, a környék természetében semminemű kárt nem okozott.”²⁶

A *Népakarát* tudósítása szerint: „A belvárosi kertek és virágos udvarok is száználmas képeket nyújtanak. A vízár igen sok házat ki is kezdett. A károkat

²⁵ *Veszprémmegyei Újság*, 1914. július 19. Itéletidő Veszprémben.

²⁶ *Veszprémi Hírlap*, 1914. július 19. Itéletidő Veszprémben.

eddig még megállapítani nem lehetett. Az utcákon számos helyen a csatornák is beszakadtak.”²⁷

A Meteorológiai Intézet 1914. július 17-én reggel kiadott jelentése szerint július 16-án nagyobb zivataros esők voltak a Dunántúlon és Pozsony vármegyében. A Dunántúlon a csapadék mennyisége meghaladta a 20 millimétert, Sopronban 77 milliméter, Veszprémben 60 milliméter eső esett. A csapadékos idő július 17-én is folytatódott, a Dunántúlon általában 20–40 milliméter eső esett, de Pápán 59 millimétert, Veszprémben 57 millimétert, Sopronban 55 millimétert jegyeztek fel.²⁸

1921–1922 fordulója enyhe idővel telt, a tél január közepén kezdte kimutatni igazi arcát. „Téli világ lett vasárnap [1922. január 15-én] reggelre. A hó, amely épp oly elmaradhatatlan feltétele az igazi télnek, mint a virágillat a nyárnak, éjjel hullani kezdett s reggelre bársonyos fehér lepellel vonta be az utcákat és háztetőket. Egész nap havazott s estefelé már oly vastag volt a hószőnyeg, hogy szánkók siklottak rajta.”²⁹ Néhány nappal később arról olvashatunk, hogy „Zircen és vidéken e hó 15-én olyan hó esett, hogy a forgalmat csak szánnal lehet lebonyolítani.” A hírlapíró megjegyzi, hogy „amikorra e hírünk megjelenik, bizonyára már ott is olvad, mint nálunk Veszprémben, ahol az eső is esik s a még néhány nap előtt pompás szánúton most már csolnakázni lehetne.”³⁰

1922. január végén arról olvashatunk, hogy „az idei tél szigorúságából nem akar engedni. A hőmérő állandóan 0 alatt áll a Bakony vidékén mindenütt. A nagy hideget még a téli nap enyhe mosolya sem lágyítja. A kemény hideg miatt az influenza is fellépett a vidéken. Lefolyása gyakran igen erős, annyira, hogy a betegek a magasfokú láz miatt – hasonlóan a tüdőgyulladás lefolyásához – eszméletlenül félrebeszélnek. Szerencsére csaknem minden egyes esetben kiheverik az erős meghűléstől okozott bajt.”³¹

Nem értett egyet az előző hír állításával a *Veszprémvármegye* hírlapírója, ő inkább a tél változékonyságát ecsetelte tudósításában. „Azt mondják, azt írják, hogy már régen nem volt olyan hideg, erős tél, mint az idén. Hát mi ezt egyáltalán nem vesszük észre. Igaz, voltak erős fagyok is, sőt nagyon is korán, októberben megfagyott már, de aztán elkezdett gyengülni, hó meg eső esett, s

²⁷ *Népakarat*, 1914. július 18. Itéletidő Veszprémben.

²⁸ 1914 júliusa országosan is, de Veszprémben is kitűnt a csapadékosságával. A havi csapadékösszeg 259 milliméter volt, ettől magasabb júliusi csapadékösszeget Veszprémben (a NEVIKI területén lévő mérőállomáson) 1972-ben regisztráltak, akkor 315,4 milliméter eső esett.

²⁹ *Veszprémvármegye*, 1922. január 17. Téli világ...

³⁰ *Veszprémvármegye*, 1922. január 20. Téli kép. Zirci tudósítónk írja.

³¹ *Veszprémi Hírlap*, 1922. január 29. Időjárás – Egészség.

a keménnyé fagyott rög lucskos-sáros péppé olvadt. És ez így tart november óta váltakozva. Egy kicsit megfagy, egy hétig, másfélig száraz idő járja, aztán megint felszökik a hőmérséklet, hó esik, követi az eső s a vége mindig csak sár. Karácsonyunk fekete volt, csak úgy zuhogott előtte való nap az eső, januárban is hányszor változott ködös-nedvessé a zimankós zord levegő. Azt hisszük, hogy ez a rendetlen, változékony időjárás az oka a gyakori influenza és spanyoljárványnak. Mert a régi jó időkben, amikor az időjárás is rendesebb és okosabb volt, mint most, évenként legfeljebb kétszer hűtöttük meg magunkat alaposan: tavaszi olvadáskor és őszi esőzésekor. Most azonban egy évben ötször-hatszor is cseppfolyósra változik a téli idő s így mindig újabb talaja van a járványoknak. De ki tehet róla, ha így van!”³²

Az enyhe és változékony időjárást február első hetében a hideg váltotta fel, megérkezett a tél. „A gyenge, olvadó időjárást, amelyről a minap emlékeztünk meg, hirtelen erős hideg váltotta fel, metsző északi széllel. A hőmérséklet a szombati 8 C fok melegegről egyszerre a fagyponthoz alatti 5 C fok alá süllyedt, sőt egyes helyeken, így Veszprémben is, egészen 9–12 fokig szállott alá. Különösen az esti órákban fagy, méginkább hajnaltájban. A levegő váratlan lehűlésével egy kevés hó is megjelentkezett, de általában száraz, csikorgó az idő [...] Mindenesetre okosan teszi, aki jól felöltözködik s nem húz ujjat a sorssal a – divat kedvéért. Egyébként pedig valamennyien Isten kezében vagyunk...”³³

Néhány nappal később már arról olvashatunk, hogy „A hideggel beállott havazás az egész országban fúvásokat okozott a vasutak mentén. Így a múlt csütörtökön [február 9-én] hófúvás akasztotta meg az ujdombóvár–hajmáskéri vonalon is a közlekedést, aminek folytán a postai kézbesítés is késedelmet szenvedett Veszprémben. A máv. üzletvezetősége azonban gyorsan intézkedett a hófúvás eltakarításáról, ami a csikorgó hidegben nem volt könnyű dolog s épen azért őszinte elismerést érdemel. Már az esti órákban szabad volt a közlekedés.”³⁴

Február közepén „Zircen és környékén [...] oly magas hóréteg fedti a talajt, hogy a forgalmat szánon bonyolították le s olyan hideg volt, hogy néha-néha a hőmérő C 10–23 fokra süllyedt alá.”³⁵ Nem csak a Bakonyban, Veszprémben is havazott: „Vasárnap [február 19-én] reggel dara kezdett esni, majd csakhamar sűrű hópelyhek váltották fel s rövid idő alatt fehérre varázsolták az utcákat és házakat. Reggelenként még fagy, déltájban azonban már olvad a hó a nap hevétől.”³⁶

³² Veszprémvármegye, 1922. február 3. Cseppfolyós tél.

³³ Veszprémvármegye, 1922. február 10. Hideg.

³⁴ Veszprémvármegye, 1922. február 14. Hófúvás.

³⁵ Veszprémvármegye, 1922. február 17. Időjárás a Bakonyban.

³⁶ Veszprémvármegye, 1922. február 21. Megint hó.

A gyors olvadás következtében megáradtak a Bakonyban eredő patakok: „Nem mindennapi látványban volt részük a Győr–Veszprém vonalon utazóknak. A bakonyi nagy hóolvadás következtében a máskor oly piciny Cuha-patak megáradt s a mély és széles völgyet teljesen betöltve nagy hullámokkal rohant tova. Az utasok alig tudtak betelni e szokatlan, de mégis oly gyönyörű látványtól.”³⁷

Veszprémben a Séd áradása kevésbé volt gyönyörű látvány, ugyanis „a legutóbb leesett hatalmas tömegű hó egy-két napi olvadás után nagymennyiségű vizet bocsátott útjára. A séd-menti kertek teljesen víz alatt állnak. A lapályosabb helyeken fekvő házakba meg valószínűleg csónakkal lehet bejutni. Ez még elég mulatságos oldala a hóolvadásnak. Különösen a gyermekek örülnek ennek módfelett. Pedig nem is sejtették még a felnőttek sem, hogy mily egyebet is okozhatott volna e nagytömegű és piszkos-sáros víz, ha a vízvezeték vezetősége idejében és a közönség érdekében nem cselekszik. A nyert információ szerint a ma reggeli [február 26-i] vízhiányt akarattal csinálták, mert a források a nagy olvadástól megzavarodtak, ill. szennyes vízzel összekeveredtek. Így ezt az egészségtelen vizet nem eresztették a hálózatba, hanem a Sédbe szivattyúzták. Ez volt az oka a mai vízhiánynak s hogy így volt, nagyon okosan volt.”³⁸

Egy héttel később a *Veszprémi Hírlap* részletes és hangulatos tudósítást közöl a Séd áradásáról és az okozott károkról: „Öreg emberek nem emlékeznek a Séd ily nagy megáradására, mint aminek szemtanúi voltunk az elmúlt szombat estén [február 25-én]. A szelíd Séd-patak a hegyekből belésiető rengeteg hólettől hihetetlen mértékben megnövekedett, kilépett medréből előntve a körülötte levő kerteket, s némely helyütt »zugva-bugva törte át a gátat s el akarta nyelni a világot«. S hogy ez mégsem sikerült neki, egyedül annak köszönhető, hogy nem a Tisza folyik városunkon keresztül, hanem csak a Séd. De még így is rengeteg kárt okozott. Egyes házakat, így a Mészáros-féle malmot, a Szekér házat és kertet teljesen körülfogta s csak derékig érő víz átgázolása után lehetett ki- és bejutni. Nevezett malom műhelyébe is benyomult, veszélyeztetve az ott levő gabona-, de különösen lisztkészletet. Csak néhány bátor és jóérzésű ember önkéntes segítségével tudták a drága élelmicikkeket biztonságba helyezni. A Nagy-híd felnyitott zúgóját lenyomta a nagytömegű víz s ez eltorlaszolás miatt a hóle nagy része a Frick-malom felé folyó ágba keresett utat. Csakhamar kicsapott medréből, behatolt több lakás pincéjébe s egy-két szegényebb iparosnál pótolhatatlan károkat okozott. A [vízvezetéki] gépház közelében átvezető nagy fahidat összerombolta. Ilyen a mi kis Sédünk, ha nagyon megharagszik.

³⁷ *Veszprémi Hírlap*, 1922. február 26. A Czuha patak áradása.

³⁸ *Veszprémi Hírlap*, 1922. február 26. Nagy hóolvadás.

Azonban a közönség is haragszik. Még pedig azért, mert a várható és esetleg nagyobb veszélyt előidéző áradás dacára is alig egy-két hatósági embert láttak a helyszínén s némely esetben tisztára önként vállalkozóknak köszönhető, hogy a fenyegető veszedelmet úgy-ahogy, sikerült elhárítani.”³⁹

Szemléletes tudósítást olvashatunk a lapokban a Torna-patak áradásáról is, ami Ajkát és Devecsert veszélyeztette: „Úgy látszik, a kisebb patakok még az öreg Dunát is megszégyenítő módon viselkedtek egy-két napos büszke uralmukban. Mint devecseri tudósítónk jelenti, a hétfőre virradó éjjel [február 26-án, vasárnap éjszaka] a kis Torna-patak hihetetlen módon megáradt s elöntötte az egész környéket. Így Ajkán félméteres víz folyt az utcán s egy műkedvelő előadás próbájáról kocsival hordták ki az embereket. Egész Tósok-Beréndet elöntötte a víz. Devecserben több mint 15 ház állott vízben, a víz a szobákba is befolyt. Hogy emberéletben és állatban kár nem esett, köszönhető a községi előjáróságnak, csendőrségnek, Huszár József és Belák Endre főszolgabíróknak, kik a veszedelem elmúltáig folyton a helyszínén tartózkodtak s a lakossággal karöltve akadályozták meg a nagyobb szerencsétlenséget. Az értesítés szerint még nagyobb áradástól tartanak.”⁴⁰

Néhány nappal később a *Veszprémvármegye* is rövid beszámolót közölt a vármegyei áradásokról: „A hirtelen olvadás nemcsak nagy folyamainkat dagasztotta meg, hanem a kisebb folyók, sőt patakok sodrában is emelkedést okozott. Ennek a következménye volt a mi Séd-patakunk áradása is. A hegyekből beléömlő nagymennyiségű hólétől ugyanis annyira megdagadt, hogy kiöntött medréből és több veszprémi kertet, malmot, sőt alacsony fekvésű házat is víz alá merített. Az áradás különösen a Mészáros-féle malmot veszélyeztette, ahol nagyobb mennyiségű gabona és liszt volt készletben. A partmenti lakosság ébersége azonban megakadályozta, hogy a Séd nagyobb károkat okozzon. – Devecserből is árvízveszedelem hírért kaptuk. Ott meg a Torna-patak áradt ki s Ajkát, Tósokberéndet öntötte el mintegy 25–30 centiméter magasságban. Huszár József főszolgabíróé és dr. Belák Endre szolgabíróé az érdem, hogy nagyobb szerencsétlenség nem történt, mert a gyors hatósági intézkedéssel elejét vették.”⁴¹

³⁹ *Veszprémi Hírlap*, 1922. március 2. A megáradt Séd.

⁴⁰ *Veszprémi Hírlap*, 1922. március 2. Árvízveszedelem Devecser környékén. Az áradás híre a *Kis Ujság* március 5-i számában is helyet követelt magának: „Áradások Veszprémmegyében. Veszprémből jelentik: A várost környező hegységben beállott olvadás folytán a Séd patak annyira megáradt, hogy több helyen kiöntött és behatolt a pincékbe, jelentős károkat okozva. – Devecserben a Torna patak áradt meg és az egész környéket elöntötte. Sok ház víz alatt áll és az áradás Ajka, továbbá Tósokberénd községekre is kiterjed.”

⁴¹ *Veszprémvármegye*, 1922. március 7. Áradások a vármegyében.

1922 nyarán kevés eső esett, a szokásos zivatarok is elmaradtak, ám az ősz, amely esővel köszöntött be, kezdte bepótolni az időjárás elmaradását. „Kedden [szeptember 12-én] d. u. 5 óra tájban erős villámlás és égzengés között sűrű zápor kezdett esni, amely csekély szünettel még két ízben s még nagyobb erővel visszatért s egész este 8 óráig tartott. Valóságos felhőszakadásszerűen zuhogott alá az eső, amely több kárt is tett. Így Veszprém alacsonyabb fekvő részein befolyt a házakba, a városi kórház Plosszer-sétátér felőli bástyáját pedig egészen alámosta, aminek folytán egy része ledőlt. Azóta is többször esett az eső gyengébben, a levegő azonban felmelegedett s a nap tüze a májusiéval vetekedik.”⁴²

1922. november 4-én és 5-én a Bakony vidékén nagy esők voltak, Hajmáskér térségében a Séd megáradt, és az egész völgyet elöntötte. „Berchtold Károly hajmáskéri molnár [...] meg akarta igazítani a malom kerekeit és a zsilipeket. Oly szerencsétlenül fogott azonban dolgához, hogy lába lecsúszott a betonpartról s a megáradt patak elsodorta. Csak holttestét fogták már ki a vízből.”⁴³

⁴² *Veszprémvármegye*, 1922. szeptember 15. Felhőszakadás.

⁴³ *Veszprémvármegye*, 1922. november 12. A vízbe fulladt.

Gépkocsizó százados feleségével, zirci földműveslegény

Becske Adolf veszprémi fényképész első világháborús kuncsaftjai

RAINER PÁL

A 19–20. század veszprémi fényképészeiről ugyan született már néhány kisebb írás, rövid összefoglalás, de a téma még koránt sincs alaposan feldolgozva, kimerítve.¹ A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum különböző gyűjteményei, de magángyűjtők és természetesen magánszemélyek is rengeteg veszprémi fényképet őriznek és őrizhetnek még ebből a korszakból. A közelmúltban főként Márkusné Vörös Hajnalka levéltáros publikálta Veszprém városrészeit ismertető köteteiben a levéltár és a múzeum, illetve számos magánszemély veszprémi embereket és városrészleteket ábrázoló fényképeit.²

Az utóbbi években több olyan fényképfelvétel került részben a kezembe, részben legalábbis a látókörömbe, amelyek az I. világháború alatt Becske Adolf Veszprém, Szabadság tér 5. szám alatti műhelyében készültek. A megörökített személyek között egyaránt előfordulnak civilek és katonák. Jelen írásomban ezeket a képeket szeretném megvizsgálni.

Az ezen csoportba tartozó fényképek mindegyike egész alakos, leginkább egy, ritkábban több személy is szerepel rajtuk. A padlót jellemzően egy tarka mintás szőnyeg fedi, a háttér pedig a műterem egyik falát valószínűleg teljes egészében beborító festett falkép alkotja, amelyen egy félrehúzott függöny mellett egy másik szobába lehet betekinteni. A képeket néhány – több esetben ugyanazon – kisebb

¹ V. FODOR 1989.; TÓTH–SCHLEICHER 2003. 100–101. o. (Péti Szilveszter fényképei); RAINER 2016.; KÁKONYI 2021.

² MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2013.; MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015a.; MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015b.; MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2018.; MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2022.

bútor (asztalka, szék) és egyéb kiegészítők (könyv, virágok) segítségével igyekeztek változatossá tenni, ám ennek ellenére jól felismerhető, hogy mindegyik ugyanott és ha nem is ugyanakkor, de legfeljebb néhány év eltéréssel készült.

Polgári személyek fényképei

Bauernfeind József (Zirc, 1898. febr. 4. – Zirc, 1970. dec. 14.) zirci földműveslegény fényképe. Álló alakos felvétel. Jobb karjával a tőle jobbra elhelyezett kis asztalkán lévő könyvre támaszkodik. A könyvön egy világos színű vázában mezeivirág-csokor. Bal karját könyökben behajlítja és a háta mögé dugja. Öltözete fehér, nyakig begombolt ing, sötét (véltetően fekete) ötgombos mellény, ugyanilyen színű feszes csizmanadrág. Mellényén éremmel díszített óralánc látszik. Csizmája magyar szabású, torkolata ívesen kialakított, elől rózsával díszített. Sötét, de a mellénynél és nadrágnál világosabb színű, kétsoros, 4-4 gombos, fazonos kabátja ki van gombolva. A kabát két alsó szárnyzsebe patnis, bal felső mellzsebéből valószínűleg egy ceruza vége áll ki. Bal oldali kabátgallérján virágszerű kitűző. Arca borotvált, sötét haját baloldalt elválasztva viseli.

A felvétel hátoldala levelezőlapnak kidolgozott, a címzés sorait és a postabélyeg helyét aprócska pontokból álló vonalak, illetve négyyszög jelzi. Mérete 8,6x13,8 cm.³

Bauernfeind József (Zirc, 1898. febr. 4. - Zirc, 1970. dec. 14.) zirci parasztleány fényképe (szerző tulajdona)

Kasper József (Zirc, 1899. szept. 17. – Zirc, 1925. okt. 15.) zirci legény fényképe. Álló alakos felvétel. Jobb karjával a tőle jobbra lévő kis asztalkára tett könyvre támaszkodik, ujjai között szipkát vagy cigarettát tart. A könyvön egy világos színű vázában virágcsokor. Bal karja a teste mellett kinyújtva. Öltözete fehér ing, nyakkendő, sötét, fazonos mellény. Sötét színű, csíkos, kétsoros, 3-3 gombos, fazonos kabátja ki van gombolva. A kabát két alsó szárnyzsebe patnis,

³ Szerző tulajdona. Bauernfeind József feleségem, Regenye Judit régész anyai nagyapja volt.

Kasper József (Zirc, 1899. szept. 17. – Zirc, 1925. okt. 15.) zirci legény fényképe (szerző tulajdona)

Regenye József kőművesmester (Olaszfa, 1893. márc. 31. – Zirc, 1982. máj. 4.) felesége – fényképe. Álló alakos felvétel. Jobb karjával a tőle jobbra elhelyezett kis asztalkán látható könyvre támaszkodik. Bal karja a teste mellett, bal kezében könyvet tart. Öltözete fehér blúz, melynek hosszú ujjai csipkésre összehúzva, sötét csokornyakkendő, sötét, enyhén bővülő, a cipőig leérő szoknya, sötét zárt cipő. Sötét, baloldalt elválasztott, hátrasimított haját kontyba feltűzve viseli.

A felvétel hátoldala levelezőlapnak kidolgozott, a címzés sorait és a postabélyeg helyét

bal felső mellzebe bevágott. Bal oldali kabátgallériján virágszerű kitűző. Pantallója a kabátal megegyező sötét és csíkos szövetből készült. Sötét színű fűzős cipőt visel. Arca borotvált, sötét haja rövidre nyírt, hátrafésült.

A felvétel hátoldala levelezőlapnak kidolgozott, a címzés sorait és a postabélyeg helyét aprócska pontokból álló vonalak, illetve négy-szög jelzi. A hátsó oldal bal felső sarkában ovális, lila színű bélyegző lenyomata „BECSCHE * FÉNYKÉPÉSZ * VESZPRÉM” – három sorba rendezett – felirattal. A hátoldalon fekete grafit ceruzával írt szöveg: „a mi Jozsink (sic!) 1916. máj. 15. Veszprém”. Mérete 8,7x13,8 cm.⁴

Kasper Mária (Zirc, 1896. nov. 14. – Zirc, 1973. jan. 6.) – később (1919. júl. 27-től) Re-

Kasper Mária (Zirc, 1896. nov. 14. – Zirc, 1973. jan. 6.) fényképe (szerző tulajdona)

⁴ Szerző tulajdona. Kasper József feleségem, Regenye Judit régész apai nagymamájának volt az egyik öccse. Foglalkozását nem ismerem, de vélhetően iparos lehetett. Édesapja, id. Kasper József (1869–1953) kőművesmester, Ödön öccse (1901–?) mészáros, Lajos öccse (1904–1971) suszter volt.

aprócska pontokból álló vonalak, illetve négyszög jelzi. A hátsó oldal bal felső sarkában ovális, lila színű bélyegző lenyomata „BECSKE * FÉNYKÉPESZ * VESZPRÉM” – három sorba rendezett – felirattal. Mérete 8,7x13,8 cm.⁵

Kasper Mária és öccse, Kasper József fényképe a szinte teljesen azonos beállítás és az ugyanolyan virágváza és virágcsokor alapján ugyanakkor, Kasper József fényképének felirata alapján 1916. május 15-én készült.

Ismeretlen leány fényképe. Álló alakos felvétel. Mindkét karját a teste mögé dugja. Öltözete magas nyakú, fodros galléros sötét blúz és sötét ruha, valószínűleg a felsőrésszel egybeszabott aljjal. Háromszögletes nyakkivágás, a felső rész elől gombokkal záródik, a szoknyarész enyhén bővülő, a cipőig leérő. Sötét, zárt cipő. Hátrasi-mított, kontyba rendezett sötét haja a homlokán kis tincseket alkot. Fülében hosszúkás, vélhetően kőberakásos fülbevaló. Tőle jobbra nem a három előző fotón látható kisasztal, hanem egy kárpitos kerek ülésű és áttört háttámlás, a háttámlában is kisebb kárpitbetétes szék látható az előző képeken is megtalálható világos vázával és virágcsokorral.

A felvétel hátoldala levelezőlapnak kidolgozott, a címzés sorait és a postabélyeg helyét aprócska pontokból álló vonalak, illetve négyszög jelzi. A hátsó oldal bal felső sarkában ovális, lila színű bélyegző lenyomata „BECSKE * FÉNYKÉPESZ * VESZPRÉM” – három sorba rendezett – felirattal. Mérete 8,8x13,8 cm.⁶

*Ismeretlen leány fényképe
(szerző tulajdona)*

Családi fényképek

Bakos Győző (Káptalanfa, egykor Zala, most Veszprém m., 1873. júl. 29. – Karpilówka, 1916. márc. 7., hősi halált halt⁷) honvéd gyalogos közlegény (valószínűleg m. kir. 31. (veszprémi) honvéd gyalogezred) és felesége, Németh

⁵ Szerző tulajdona, Kasper Mária feleségem, Regenye Judit régész apai nagyanyja volt.

⁶ Szerző tulajdona. Talán Kasper Mária egyik barátnője vagy rokona lehet. Valószínűleg szintén zirci.

⁷ A karpilówkai harcokról HERCZEGH 1936. 187–206. o., 1916. márc. 7-éről a 203. oldalon.

Mária fényképe. A férj széken ül. Mindkét kézfejét combjain nyugtatja. Öltözete csukaszürke tábori egyenruha: tábori sapka, amelynek ellenzője is szövetből készült, 1908 M állógalléros zubbony, térdnadrág, a ruházatnál sötétebb árnyalatú lábszártekercs, bakancs. 1911 M sárgaréz derékszíjcsatján Magyarország közép címere a Szent Koronával.⁸ Derékszíja és bakancsa az 1908-as egyenruhareformnak megfelelően már nem fényes fekete, hanem természetes (barna) színű. Derékszíján szurony. Inggallérja kihajtva, eltakarja a zubbonya állógallérját. Arca bajuszos. Jobbján áll felesége, aki jobb karját teste mellett, bal kezét férje vállán nyugtatja. Öltözete álla alatt megkötött sötét kendő, a kendőnél világosabb, hosszú ujjú, elől ráncokba rendezett blúz, a cipőig érő sötét szoknyája felett hosszú sötét kötény. Szintén sötét zárt cipő.

A fotónak csak elektronikus változatát ismerem, így hátoldaláról nem tudok beszámolni.⁹

Brenner Károly (Szentgál, Veszprém vm. 1882. aug. 24. – ?) közlegény, felesége, Berecz Mária és gyermekeik, Brenner László (szül. 1911) és Brenner Gyula (szül. 1913) fényképe. A férj széken ül, mindkét kezét combjain nyugtatja. Öltözete csukaszürke tábori egyenruha: 1908 M állógalléros zubbony, gallérján parolival, nyakszegély, derékszíj, térdnadrág, lábszártekercs, bakancs. Derékszíja és bakancsa az 1908-as egyenruhareformnak megfelelően már nem fényes fekete, hanem természetes (barna) színű. Sötét haja rövidebbre nyírt, baloldalt elválasztott, bajusza is sötét. Jobbján áll felesége, aki jobb kezét idősebb gyermeke jobb vállán, bal kezét férje vállán nyugtatja. Öltözete magas nyakú, hosszú ujjú fehér blúz, sötét, enyhén bővülő, a cipőig érő szoknya. Fejkendőt nem visel, sötét haja szorosán hátrasimítva, kontyba tűzve. Fülében fülbevaló. Az idősebb kislány édesanyja előtt áll, karjai a teste mellett. Öltözete fehér ing, fehér nyakkendő, sötétebb színű, lehajtott galléros, 4 gombos kabát, térdén alul érő nadrág, alatta harisnya, magas szárú cipő. A kisebbik fiúcska édesapja térdén áll. Kezei apja térdén nyugszanak. Öltözete fehér ing, fehér nyakkendő, duplasoros, talán szürke, 3-3 gombos, kihajtott (zöld?) galléros vadász kabát, rövidnadrág, alatta harisnya, magas szárú cipő.

Brenner Károly hadimunkás a m. kir. I/IV. számú népfelkelő teherhordó osztagnál szolgált. 1916. ápr. 7-e előtt jobb alkarján lövéses sérülést szenvedett. Ennek következtében 25 %-os hadirokkanttá vált.

⁸ REST–ORTNER–ILMING 2002. 412–413. o.; SÁGVÁRI 2010. 210–211. o. 1911 M honvéd legénységi övcsatok színes fotói.

⁹ Bakos Győző tulajdona. A fotó a borító 3. oldalán.

Brenner Károly (Szentgál, 1882. aug. 24. – ?) közlegény, felesége, Berecz Mária és gyermekeik, Brenner László (szül. 1911) és Brenner Gyula (szül. 1913) fényképe (Brenner Attila tulajdona)

A fényképnek csak elektronikus változatát ismerem. A fotót egy sötétebb árnyalatú, „Becske A. VESZPRÉM” nyomtatott cégjelzéssel ellátott karton alátétre kasírozták. A „Becske A.” és a „VESZPRÉM” szavak között osztrák császári koronás, ovális címerpajzs „B” betűvel, griffektől tartva. Az alátét kartonjára tintával ráírták a lefényképezett családtagok neveit és az 1918-as évszámot.¹⁰

¹⁰ Dédunokája, Brenner Attila (Várpalota) tulajdonában. Közölve HEGYI 2018. 164. o. 13. ábra. Brenner Károly életrajzi adatai uo. 194. o. Nr. 10. A fotó közlését és rendelkezésemre bocsájtását Brenner Attilának, a közvetítést Hegyi Sándor Ferencnek köszönöm.

Ismeretlen gépkocsizó csapatbeli százados és felesége fényképe. Álló alakos felvétel. A nyírott bajuszt viselő százados öltözete fekete tiszti sapka, fekete tiszti társasági pantalló, 1908 M állógalléros csukaszürke zubbony, sötét színű (fekete bársony) hajtókáján századosi rendfokozati jelzés (3 arany csillag) és a gépkocsizó csapat felállításakor 1910-ben bevezetett állományjelző jelvénye (szárnyas kormánykerék).¹¹ Zubbonya bal mellén a kitüntetések fel erősítésére szolgáló kis cérnafülecs, ún. csukor, a zubbony mellrészének közepén a porosz Vas kereszt 2. osztályának szalagja látszik. Fekete fűzős cipő. Kigombolt 1908 M csukaszürke körköpeny, gallérján sötét színű (fekete bársony) parolival. Bal oldalán álló, nála egy fejfel alacsonyabb felesége férje felé fordul, ezért bal profilból látszik. Feltűzött haját széles karimájú, sötét színű kalap fedi, fülében fülbevaló. Világos blúza felett fazonos szabású, térdén alul érő szövetkabátot visel. Bokáig érő szövetszoknyája valószínűleg a kabáttal megegyező színű. Nyakában széles szőrmeboa. Kezében jókora szőrmemuffot tart. Cipője sötét színű.

A fotónak csak elektronikus változatát ismerem, így hátoldaláról nem tudok beszámolni.¹²

Ismeretlen gépkocsizó százados és felesége fényképe (Fortepan 57338/Karabélyos Péter)

Katonák fényképei

Horváth Mihály szentgáli gyalogos közlegény (véltetőleg cs. és kir. 19. (győri) gyalogezred) fényképe. Álló alakos felvétel. Jobb kezével a tőle jobbra lévő kisasztalra támaszkodik, amelyen könyv és bőrellenzős tábori sapkája látható. Bal karja a teste mellett kinyújtva. Öltözete csukaszürke tábori egyenruha: 1908 M állógalléros zubbony, gallérján parolival, nyakszegély, 1908 M (fekete-sárga) zsinóros, combján vitézkötéses magyar nadrág, lábszártekercs, bakancs. 1888 M

¹¹ BARCY 1991. 214. o. gépkocsizó csapatjelvény ábrája.

¹² Fortepan 57338. Karabélyos Péter ajándéka. Tévesen 1923-as keltezéssel. A helyszín megjelölése nélkül.

sárgaréz derékszíjcsatján az Osztrák–Magyar Monarchia kiscímere.¹³ Derékszíja és bakancsa az 1908-as egyenruhareformnak megfelelően már nem fényes fekete, hanem természetes (barna) színű. Derékszíján Mannlicher-szurony hüvelyben. Sötét haja rövidre nyírt, közepén elválasztott, bajusza is sötét.

A fényképet egy sötétebb árnyalatú karton alátétre kasírozták, amelyhez eredetileg egy celofán védőlap is tartozott, de ez mára leszakadt és elveszett, ma már csak csekély nyomai figyelhetők meg.¹⁴

*Horváth Mihály szentgáli gyalog-
gos közlegény fényképe
(LDM–TFGY ltsz. 71.1315.)*

Ismeretlen honvéd gyalogos közlegény (véltetőleg m. kir. 31. (veszprémi) honvéd gyalogezred) fényképe. Álló alakos felvétel. Jobb kezével a tőle jobbra lévő kisasztalra támaszkodik, amelyen könyv és világos színű,

¹³ REST–ORTNER–ILMING 2002. 409–412. o. 1888 M legénységi övcsatok színes fényképei.

¹⁴ LDM–TFGY ltsz. 71.1315.

Ismeretlen honvéd gyalogos közlegény fényképe (LDM-TFGY ltsz. 2002.88.1.)

ján nehezen kivehető, de valószínűleg zászlósi rendfokozati jelzéssel. Bal mellén (valószínűleg a 2. osztályú Ezüst) Vitézségi Érem. Zubbonyán sípzsínór. Térdnadrág, csizma felcsatolt sarkantyúval. Oldalán 1861 M gyalogostiszi kard kardbojttal. Jobb karja a teste mellett kinyújtva, jobb kezében kesztyűjét tartja. Bal keze kardjának markolatán. Haja rövidre nyírva, baloldalt elválasztva, arcán bajusz.

A fényképnek csak elektronikus változatát ismerem. A fotót egy sötétebb árnyalatú, „Becske A. VESZPRÉM” nyomtatott cégjelzéssel ellátott karton alátétre kasírozták. A „Becske A.” és a „VESZPRÉM” szavak között Magyarország

virágmintás vázába helyezett virágcsokor látható. Bal kezét a derékszíján függő Mannlicher-szuronya markolatán nyugtatja. Öltözete csukaszürke táborigyenruha: táborigyenruhájának ellenzője is szövetből készült, 1908 M állógalléros zubbony, inggallérja kihajtva a zubbonya állógallérjára, térdnadrág, csizma. Vastag harisnyájának felső szegélye a csizmaszárra visszahajtván. 1911 M sárgaréz derékszíjcsatján Magyarország kiscímere a Szent Koronával. Derékszíja és csizmája az 1908-as egyenruhareformnak megfelelően már nem fényes fekete, hanem természetes (barna) színű.¹⁵

Lukszics János gyalogos zászlós fényképe. Álló alakos felvétel. Csukaszürke vagy táborigyenruhás szürke táborigyenruhás öltözete: 1915 M lehajtott galléros zubbony, paroli-

Lukszics János gyalogos zászlós fényképe (Galéria Savaria)

¹⁵ LDM-TFGY ltsz. 2002.88.1.

kiscímere a Szent Koronával, griffektől tartva. Az alátét kartonja sérült, alsó széléből idővel levágtak. A fénykép jobb alsó sarkára utólag tintával ráírták: „Lukszics János” (véltetőleg a lefényképezett személy nevét).¹⁶

Ismeretlen honvéd tüzér egyévi önkéntes közlegény (m. kir. 7. veszprémi honvéd táborigényezred) fényképe. Álló alakos felvétel. Öltözete: 1913 M sötétbarna honvéd tüzér legénységi dolmány karmazsinvörös hajtókázással, hajtókáján sárga tüzér kigombbal, gallérján vörös zsinórkerettel, bal vállán vörös vállzsinórral, ujjain vörös vitézkötéssel, a vitézkötés alatt középen meggyvörössel osztott sárga karpaszomány.¹⁷ Csukaszürke lovaglónadrág, csizma felcsatolt sarkantyúval. Görgőcsatos bőr derékszíján 1877 M könnyített honvéd lovas legénységi szablya,¹⁸ bőr markolatszíjjal. Mindkét kezén fehér kesztyű. Jobb karja a teste mellett leengedve, kezében bőrellenzős csukaszürke) táborigény sapkája, bal oldalán a „7”-es ezredszám-mal. Bal keze kardjának markolatán.

A fényképnek csak elektronikus változatát ismerem.¹⁹

Ismeretlen honvéd tüzér egyévi önkéntes közlegény fényképe (Varsányi István tulajdona)

Kadnár Lajos (Zirc, 1894. júl. 3. – Zirc, 1964. jún. 1.) tüzér közlegény, gépészkovács fényképe. Álló alakos felvétel. Csukaszürke táborigény öltözete: bőrszemellenzős táborigény sapka, 1908 M álló galléros (karmazsinvörös parolis) zubbony, a zubbonyonál sötétebb szürke lovaglónadrág, bőr lábszárvédő, bakancs, görgőcsatos derékszíj. Arca borotvált. Bal keze kisujján gyűrű, bal csuklóján karóra. Bal karját könyökben behajlítva a derekán pihenteti. Jobb karjával a jobb oldala melletti kis asztalkára helyezett, nyitott albumot (képes folyóiratot?) tartja. Az album mellett az asztalon egy szál világos (fehér vagy sárga színű) rózsa. Kadnár Lajos az I. világháború alatt a hajmáskéri tüzértáborban

¹⁶ Galéria Savaria online piactér.

¹⁷ SÁGVÁRI 2010. 410–411. o. hasonló honvéd tüzér egyévi önkéntes tizedesi dolmány színes fotói.

¹⁸ SÁGVÁRI 2010. 389. o. 1877 M honvéd lovas legénységi szablya fotói.

¹⁹ Varsányi István gyűjteményében, Hajmáskér. Közölve: FÖLDESI 2018. 336. o. A fotó közlését Varsányi Istvánnak köszönöm.

szolgált, ahol katonaként is polgári mesterségét folytatta. A harctéren nem volt.²⁰

Kadnár Lajos (Zirc, 1894. júl. 3. – Zirc, 1964. jún. 1.) gépész-kovács, tüzér közlegény fényképe (fotómásolata a szerző tulajdona)

*

A világháború alatt készült Becske-portréfotók elég jól elkülöníthetőek a háború előtti békeévek portréfelvételeitől. A békeévek fotói általában (de nem mindig) kisebb méretűek (6.5x10.8 cm), elől-hátul (az idők folyamán többször is változó formátumú) nyomtatott cégjelzéssel ellátott kartonpapírra ragasztottak, és a műtermi háttér berendezési tárgyai nem jelennek meg rajtuk (bár ritkán az ellenkezőre is akad példa).

Ezzel szemben a háború alatti felvételek többsége levelezőlap méretű, csak egyrétegű (többnyire nincs karton alátétjük), és látható rajtuk a műtermi háttér (festett függöny, bútorok, virágok stb.). Ellenpéldák elvéve itt is lehetnek.²¹ Miután többnyire elmaradt a karton alátét, a cégjelzés (ovális gumibélyegző-lenyo-

²⁰ Fotómásolat az eredetiről a szerző gyűjteményében. Az eredeti fényképet 1998-ban szomszédunktól, Kadnár Lajostól (+) (Veszprém, Ady Endre u. 38.) kaptam kölcsön, hogy másolatot készíthessek róla.

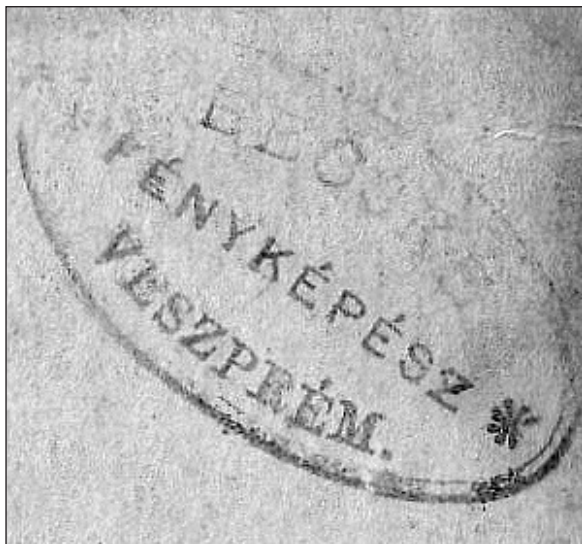
²¹ Pl. Vaszilij orosz hadifogoly (az I. világháború alatt a veszprémi Matulka-féle pékségben dolgozott) fényképe cégjelzéses karton alátétre ragasztott felvétel (magántulajdon).

mat) a fotók hátoldalának egyik sarkába került.

A háború alatt az itt egyre nagyobb számban megforduló nem veszprémiek

Egy világháború előtti Becske-fotó cégjelzéses hátlapja (szerző tulajdona)

Egy világháború alatti Becske-fotó cégjelzése a felvételen hátoldalán (szerző tulajdona)

(szabadságos katonák, ügyeiket intéző vidékiek, környékbeliek) számára vélhetően jobban megfeleltek ezek a gyorsabban előállítható s tán olcsóbb fényképek is.

A bemutatott 12 felvételen szereplő 17 személy (10 férfi, 5 nő, 2 gyerek) minden bizonnyal csak roppant szerény töredéke azon több száz vagy vélhetőleg akár egy-két ezer embernek, akiket a mester pályafutása vagy akár csak az I. világháború alatti működése során műtermében lefényképezett. Valószínűleg főként a háborús időkkel magyarázható, hogy közülük nyolcan (a lefényképezettek több mint fele) katonák voltak. Az azonban még ebből a gyenge mintavételből is kiderült, hogy a Becske fényképezetet a társadalom különféle rétegeiből látogatták.

Bár az alábbi, a napjainkig megmaradt Becske-fotókon alapuló – a teljesség igénye nélkül készült – összeállítás szerint Becske Adolf fényképezete már a világháború előtt is ugyanígy rendelkezésére állt a különböző társadalmi rétegeknek:

Csete Antal főügyész (1909),²² Hollósy János aljegyző,²³ Hoszter Fülöp várpalotai rablógyilkos (1889. okt.),²⁴ Keövesné kisfiával (1876),²⁵ Kerényi Károly dr. orvos (1829–1923),²⁶ Kolossváry József alispán (1851–1926),²⁷ Kutassy Ignác honvéd huszár ezredes (utóbb vezérőrnagy) (1822–1884),²⁸ Metzger Ede gyógyszerész,²⁹ Óváry Ferenc ügyvéd, országgyűlési képviselő (1858–1938),³⁰ Payer Károly vendéglős (1842–1917),³¹ Perlaky Mariska (1892),³² Politovszky Istvánné,³³ Postásy Gyula csizmadiamester (1856–1930),³⁴ Sárzó Mária, Rózsa Imre ácsmester felesége,³⁵ Sárzó János hentesmester,³⁶ Sass Lajos szentgáli gyalogos őrzető,³⁷ Stenner József építőmester és menyasszonya,³⁸ Vikár István ügyvéd³⁹ stb.

A portrészítés mellett számos veszprémi városképet, valamint a város egyes nevezetesebb épületeiről készült felvételeket is ismerünk Becske Adolftól. (A teljesség igénye nélkül például: Angolkisasszonyok-temploma,⁴⁰ főispáni lak és Erzsébet királyné szobra,⁴¹ Kocsuba-patika,⁴² népegészségügyi kiállítás,⁴³ Pósa-ház,⁴⁴ posta,⁴⁵ püspöki palota,⁴⁶ régi vármegyeháza,⁴⁷ úri kaszinó,⁴⁸ vár,⁴⁹

²² LDM-TFGY ltsz. 69.2989.

²³ LDM-TFGY ltsz. 69.3001.

²⁴ LDM-TFGY ltsz. 71.485.

²⁵ LDM-TFGY ltsz. 85.8.6.

²⁶ LDM-TFGY ltsz. 69.2486.

²⁷ LDM-TFGY ltsz. 69.3493.

²⁸ LDM-TFGY ltsz. 69.3485.

²⁹ LDM-TFGY ltsz. 69.2803.

³⁰ LDM-TFGY ltsz. 2002.26.1.

³¹ LDM-TFGY ltsz. 87.27.5.

³² LDM-TFGY ltsz. 84.41.

³³ LDM-TFGY ltsz. 95.5.1.

³⁴ LDM-TFGY ltsz. 96.49.1.

³⁵ LDM-TFGY ltsz. 87.27.26.

³⁶ LDM-TFGY ltsz. 87.44.12.

³⁷ LDM-TFGY ltsz. 82.284.

³⁸ LDM-TFGY ltsz. 87.28.1.

³⁹ LDM-TFGY ltsz. 69.3489.

⁴⁰ LDM-TFGY ltsz. 68.3.7.

⁴¹ LDM-TFGY ltsz. 68.3.11., 69.2801.

⁴² LDM-TFGY ltsz. 69.2804.

⁴³ LDM-TFGY ltsz. 69.3378.

⁴⁴ LDM-MA ltsz. 7625.

⁴⁵ LDM-TFGY ltsz. 68.3.13.

⁴⁶ LDM-MA ltsz. 7565.

⁴⁷ LDM-MA ltsz. 7646.

⁴⁸ LDM-TFGY ltsz. 48.658.6.

⁴⁹ LDM-MA ltsz. 7532., 7535-7536., LDM-TFGY ltsz.68.3.3., 68.3.6.

várfeljáró,⁵⁰ vármegyei múzeum kiállítása,⁵¹ villanytelep,⁵² zsidó iskola és zsinagóga.⁵³)

Sőt esetenként már korának egyes helyi eseményeit is megörökítette: Ányos Pál emléktáblájának felavatását a ferences templom falán (1902. máj. 14.),⁵⁴ illetve Erzsébet királyné szobrának felavatását a Főispáni lak előtti téren (1902. nov. 19.).⁵⁵

FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

LDM–MA = Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)–Műemléki Adattár

LDM–TFGY = Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)–Történeti Fénykép-gyűjtemény

BARCY Zoltán (1991): *Évszázadok egyenruhái*. A Magyar Honvédség Ruházati Szolgálatfőnökség megbízásából kiadta a STÚDIÓ–Pé BT. Budapest.

V. FODOR Zsuzsa (1989): „Isten áldja a tisztas ipart”. Iparosélet Veszprémben a két világháború között. Tanulmányok a szabó, a vendéglős, a fényképész és a berautós szakma történetéből. *Veszprémi Múzeumi Értesítő*. Veszprém.

FÖLDESI Ferenc (2018): *A veszprémi hetes tüzérek. A m. kir. 7. honvéd táborigényeszed és utódalakulata, a 41. honvéd tüzérezred első világháborús története*. Veszprémi Szemle könyvek 11. Veszprém

HEGYI Sándor Ferenc (2018): *Szentgál és a nagy háború*. A fennmaradt levéltári iratok és az anyakönyvi feljegyzések felhasználásával. Szentgál Község Önkormányzata. Szentgál.

HERCZEGH Géza (1936): *A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred a 31. 46. és 79. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/I. népfőlkelő zászlóalj története*. Kiadja a volt 31. honvéd gyalogezred Bajtársi Szövetsége. Cegléd.

KÁKONYI Anna (2021): „Mindenre kérlek, hogy ne aggódj miattam...”. Emlékezés két veszprémi fényképészre. (Kollár Adolf, Streit József) Laczkó Dezső Múzeum honlapja, blogbejegyzés 2021. 04. 16. Veszprém

MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2013): *Cserhát*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprémi Kaleidoszkóp I. Veszprém.

MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2015a): *Vásárállítás*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprémi Kaleidoszkóp II. Veszprém.

MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2015b): *Püspökkert*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprémi Kaleidoszkóp III. Veszprém.

⁵⁰ LDM–MA ltsz. 7548.

⁵¹ LDM–TFGY ltsz. 48.652.15.

⁵² LDM–TFGY ltsz. 68.3.8

⁵³ LDM–MA ltsz. 7604.

⁵⁴ LDM–MA ltsz. 7846.

⁵⁵ A veszprémi Erzsébet-szobor. 1902. 350. o. fénykép.

- MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2018): *Jeruzsálemhegy*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprémi Kaleidoszkóp IV. Veszprém.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2022): *Temetőhegy*. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata – Veszprém Megyei Honismereti Egyesület. Veszprém.
- RAINER Pál (2016): Fényképészek a hőskorban. *Séd*. Veszprémi kritikai lap. 2016. nyár, 55–57.
- REST, Stefan – ORTNER, Christian – ILMING, Thomas (2002): *The Emperor's Coat In the First World War. Uniforms and Equipment of the Austro-Hungarian Army from 1914 to 1918*. Verlag Militaria. Wien.
- SÁGVÁRI György (2010): *A Magyar Királyi Honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918*. A Hadtörténeti Intézet és a Verlag Militaria közös kiadása. Bécs.
- TÓTH G. Péter – SCHLEICHER Vera (szerk.) (2003): *Térjünk a tárgyra!* Kiállítás a Laczkó Dezső Múzeum alapításának 100. évfordulójára. Laczkó Dezső Múzeum. Veszprém.
- A veszprémi Erzsébet-szobor (1902): A veszprémi Erzsébet-szobor. *Vasárnapi Újság*, Szerk. Nagy Miklós. 1902. 349–351. o.

relőként dolgozni. Húszéves korában Keszthelyen kertészként alkalmazták a Festetics grófok családjában, ahol a villamosságról is hallott. Elhatározta, hogy villanszerelő lesz, ám mivel szegény gyerekek számított, továbbtanulására nem jutott pénz. Akkoriban Pesten volt csak iparitanuló-képzés, maga a gróf vitte el az intézménybe, taníttatását a Festetics család fizette.

Gombor József 1900-ban végzett Budapesten, társaival közösen készített vizsgamunkája az Angol Park és az állatkert villamosítása volt. Később Veszprémbe került, ahol 1911-

ben a város első villanszerelő-mestere lett, úttörője Veszprém és környéke (Balaton, Bakony) villamosításának. A német Siemens cég építette 1908-ban a veszprémi villanytelepet, ahova szívesen felvették. Három év múlva Gombor

József kiváltotta az iparengedélyt, az iparüzési és a kereskedési engedélyt. (Azóta működött a családi cég, amely számtalan szakembernek adott munkát, harminc ipari tanulót is képzett, valamennyien jó villanszerelők lettek.)

A kronológiát folytatva, 1913-ban megszületett a fia, ifjabb Gombor József, aki szintén villanszerelő-mester lett, s 1934-től 1945-ig a Pannónia Áramszolgáltató Rt.-nél dolgozott, majd 1935-ben világra jött az unoka, a múzeumalapító Gombor József. Ő 1950–1962 között ÉDÁSZ-tanuló volt, majd nagyapja és apja nyomába lépve ő is villanszerelő-mester lett, mint ahogyan két fia, az 1954-ben érkezett János, illetve a nála nyolc évvel fiatalabb József is.

Minden okirat igazolja a tényt, hogy 1945-től 2023-ig a családi vállalkozásban öt Gombor járult hozzá előbb az újjáépítéshez, majd Veszprém és környéke villamosításához, villanszereléséhez. Az idős mester legkorábbi, elektromosság-kapcsolatos emlékére így emlékezett egy beszélgetésben:

– Mikor kisgyerekként megkaptam az első zseblámpámat, a dunyha alatt játszva elvarázsolt, ahogy a kezemet átvilágította a fény, és kirajzolódtak a benne futó erek. Aztán tízévesen már apám vitt magával mindenhova. Adogattam a szerszámokat, kevertem a gipszet. Mi, Gomborok lettünk a fény hordozói. Minden lakásba bemehettünk. Láttuk a konyhákat, tudtuk, hol rendes a cseléd, hol rendetlen. Bejárásunk volt a hálókba, a könyvtárszobákba, az étkezőkbe. Láttuk a festményeket, a porcelánokat, a könyveket. Megismerhettük, hogyan élnek a

módos emberek. Szívtuk magunkba a kultúrát. Minden belénk ivódott, de arról, amit láttunk, senkinek nem beszélhettünk. Ez hozzátartozott a szakmához.

Házhoz menő villanszerelőnek lenni ma is bizalmi pozíció. Józsi bácsi arról mesélt, hogyan kerültek először csak a tisztaszobákba a villanylámpák, hogy milyen kiváltság volt K-vonalat szerelni egy főnöki irodába vagy az Erzsébet szálló belső villanszerelőjének lenni, hogy a villanytelep veszprémi igazgatóságának 4500 munkatársa közül háromszázzal dolgozott együtt, és hogy hogyan került az ötvenes években a megyei múzeumba szakemberként. El kell fogadni a megállapítást, hogy Gombor József nemcsak villanszerelő, hanem muzeológus és író is volt, hiszen akár a vezetékek alatt járva, ha bármi érdekeset talált, ami a villannyal kapcsolatos, azonnal megörökítette, lefényképezte. Emlékezett és emlékeztetett a múlt nagyszerű iparosaira, családjának múltjára, nagypjára, akinek köszönhetően Veszprém közterein az 1900-as években acetilénlámpa világíthatott. (A kertészből lett villamos szakember tudását kezdetben nem alkalmazhatta, mivel a villanyvilágítás meghonosítása Veszprémben is csak a villanytelep kiépítése után vált lehetővé.) Gombor József, az unoka nagyra becsülte az iparos szakma minden értékét, arra is törekedett, hogy mind többeket megismertessen ezekkel az információkkal. Úgy nevelkedett, ahogyan apja és nagypja, hogy semmit sem szabad eldobni, minden szerszámot, emléket és mesét meg kell őrizni!

A Csomay-oszlopnak csak a makettje mutatható be a múzeumban, az „élet-nagyságú” példányok minden egyes darabja annyi vasat tartalmazott, amivel egy családi házat is be lehetett volna vasalni. Az ipari műemlék avatásán, az ActiCity melletti parkban Gombor József a korabeli villanytelep makettjével ajándékozta meg a polgármestert – miután úrrá tudott lenni megindultságán, amit az okozott, hogy az oszlop lábánál lévő emléktáblán együtt látható a három Gombor: a nagypapa, az apa és az ő neve.

A Csomay-oszlop avatása után találkoztunk személyesen a múzeumban. Itt beszélt arról is, hogy a Kupa utcai kis bemutatóteremben látható, *A villamosság évszázada* című ipartörténeti kiállítás sokkal bővebb is lehetne, hiszen ő az 1900-as évek elejétől napjainkig terjedő időszak villanyszerelési anyagait, az azzal kapcsolatos számszámokat, szerelési módokat, berendezéseket és mindenféle írásos dokumentumot is összegyűjtötte. Jó lenne, ha e rengeteg forrásra, fotóra alapozva könyv is megjelenhetne a villamosság veszprémi évszázadáról. Ehhez is gyűjtötte az anyagot, tervezett, szervezett, de nem tudtuk, honnan lehetne előteremteni a kiadvány költségeinek fedezetét. Közben kiderült, hogy munkásságáról összeállítást közölne a Veszprémi Szemle, ám azon a napon, kevéssel szilveszter előtt, amikor hozzá indultam volna az örömhírrrel, a világhálón élém tolakodott egy közlemény: december 28-án, 88 éves korában örökre elment a veszprémi fényhozó dinasztia utolsó tagja, Gombor József.

Fotó: Fülöp Ildikó

Nyomtatott veszprémi várostérképek a XX. század második felében

(Harmadik közlemény)

SOMFAI BALÁZS

Cikksorozatunk harmadik része – közös jellemzőjükből kiindulva – a „címlapos” szóval illelhető veszprémi tárgyú várostérképekről tájékoztat. *Címlapnak* a térképnek az összehajtogatott lap legelső oldalára eső, azt élénk színű alappal kitöltő és rajzolt látképi elemekkel kihangsúlyozott megcímezését tekinthetjük. Egymásra erősen hasonlító térképlapokat írunk le, melyekből tudomásom szerint hatféle készült 1969 és 1988 között. Mindegyik a Kartográfiai Vállalat terméke, szerkesztésük, tartalmi elemeik készlete és a térképi ábrázolás módszere egységes. (Különösen a későbbi évek tarka színű gyakorlatához képest szerintem tetszetős és megnyugtató a belterület, a háztömbök egységes, narancssárga – elegánsabban mondva: borostyánszínű – ábrázolása.) Sűrűsödő időpontú kiadásuk oka lehet az a meggondolás, hogy jól érzékelhető legyen a város meglódult fejlesztése, s leginkább az akkor korszerűnek tekintett lakótelepek kiépítése. A nagy példányszámot pedig a megélenkülő idegenforgalom indokolhatja.

Az ország sok településéről kiadott efféle várostérképekhez hasonlóan nevezhetjük városunk ekkori térképeit *utcatérképeknek* is, hiszen fő profiljuk továbbra is a területi tájékoztatás megadása volt, elsősorban az utca- és más közterületnevek által. De emellett figyelemre méltó a tájékozódni kívánó térképolvasó részére nagy számban megjelenített különféle nevezetességek feltüntetése, területi elhelyezkedés szerint, tárgyi csoportokba sorolva és leszámozva is. További jelenség a főtérrépen finom keretvonallal jelölt belvárosi részlet kinagyított megjelenítése melléktérképként. Térképeink különben keret nélküli, lapszélig kifutó rajzolatúak.

Ezeknek a térképeknek sajnálatosan közös jellemzője, hogy mellőzik a *méretarány* közlését, sem aránymértékkel, sem mértékléccel nincsenek ellátva. Még

sajnálatosabb, hogy a lapok egyes részein, főleg a szegélyek felé kisebb-nagyobb *torzítások* is mutatkoznak, ami vétek a valóság-hű tájékoztatás ellen. Módszertani kérdés, mégis felvetem: a szabadon átjárható helyeket nem felülnézeti szemlélettel, hanem — mint a tervrajzok világában — földszinti vízszintes metszetében, mondjuk: mellmagasságban szabályos ábrázolni. Az első három térképlapon a Várkapu esetében nem így van, hanem mintha keresztben állna a haladás útjában az épület.

A most görcső alá vett hat térkép *két alcsoportra* bontható. Az első három egyoldalas nyomat, azonkívül álló formátumú, a másik alcsoport kétoldalas nyomat és haránt, azaz fekvő alakú. A térkép megszorodott térképi tartalma ugyanis több helyet követelt, így a jegyzékszerű részeket a lapnak addig kihasználatlan hátoldalára lehetett tenni. Mellettük még némi hirdetési anyag is elfért, amely anyagok szinte szegényesnek tűnnek a későbbi évek sokszor ízléstelen, csiricsáré reklámokkal zsúfolt térképkiadványaihoz képest.

Tekintettel a térképek hasonló mivoltára, a leírásokban igyekeztem mindegyiknél támpontokat adni az egyes darabok könnyebb azonosításához.

(9)

Piros címlapos várostérkép, 1969

- Cím: Veszprém, térkép (ez utóbbi angol, cseh és német nyelven is)
- Méretarány: közöletlen [1 : kb. 10.000].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1969.
- Példányszám: 8400.
- A térképlap terjedelme: 39 × 58 cm (az álló A/2 íven /420 × 594 mm/, körbevágva).
- Egyoldalas nyomat.
- Kivágás: nyugat-kelet irányban a külső Pápai úttól a mai Budapest úti benzinkútig, észak-déli irányban a külső vasúti pályaudvartól a Komarov utcáig (ma: Paál László u.). A kivágás nyugat és észak felé bővítve; legnagyobb terjedelme így: 39 × 44 cm.
- Színelemek:
 - Belterület, háztömbök: narancssárgával.
 - Fontosabb, kiemelt épület: sötétpirossal.
 - Műemlék épület: pirossal.

- Beépítetlen telkek: halványabb narancssárgával.
- Üres telek: halvány citromsárgával.
- Rét, legelő: világoszölddel.
- Erdő, kert, park: középzölddel.
- Temető: középzölddel és apró jelekkel: keresztény hagyományú temető: keresztekkel, izraelita temető: kőtáblákkal, szovjet katonatemetető: ötsugarú vörös csillaggal.
- Sportpályák: sematikusán.
- Folyóvíz, vízfelület: finom pontozású szürke sávval, ill. folttal.
- Vasútvonal: szaggatott kitöltésű fekete vonalpárral, az úttörővasút folyamatos fekete vonallal. A MÁV balatoni szárnyvonalán: „Csak teherforgalom” megírás.
- Autóbuszvonal: pirossal; távolsági: folyamatosan, helyijárat: szaggatott vonallal, mikrobusz: pontozott vonallal.
- Utcák, terek: általában fehérén hagyva, a főbb útvonalak telt sárgával. Kisebb közök, gyalogutak: keskeny sávval, számos helyen a lépcsősorok is feltüntetve.
- Keresőhálózat: feketével (vízszintesen: A–I, függőlegesen: 1–9), csak a főtéreképen.
- Megírások: városrész-, közterületnevek, domborzati és vízrajzi nevek, egyes létesítmények, intézmények neve, jele.
- Címlapként: vörös alapon 6 rajzolt látványelem: Hotel, Bakonyi ház, a Margit-templom és a Vár nyugat felől a Völgyhíddal, István–Gizella-szobor-pár, Várkapu.
- Melléktérkép: a belváros (a Vártól a Károly-templomig); méretarány: közöletlen [1 : kb. 7500]. Keresőhálózat nélkül.
- Külön keretekben: jelmagyarázat 14 rovattal; hatóságok, látnivalók, egyebek felsorolása (125 db), egyben számmutató; utcanévjegyzék.

Ezt a térképet a többi címlapostól megkülönbözteti a vörös címlap, a városon átvezető balatoni vasútvonalnak, az úttörővasútnak és a talányos mikrobuszjáratnak a feltüntetése, valamint a kék szín hiánya, lásd pl. a Séd ábrázolását! Az egykor nevezetes Csomay-strand medencéi csak ezen a térképen láthatók.

A protestáns templomokat csak a melléktérképen jelölték.

(10)

Kék címlapos várostérkép, 1976

- Cím: Veszprém, térkép (ez németül és angolul is).
- Méretarány: közöletlen [1 : kb. 10.000].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1976.
- Példányszám: 25.000.
- A térképlap terjedelme: 39 × 58 cm.
- Egyoldalas nyomat.
- Kivágás: a (9) sz. térképhez hasonló, de északról a vasút eltorzítva, sokkal beljebb ábrázolva. Emiatt a bővítés csak nyugat felé; a kivágás terjedelme így: 39 × 39 cm.
- Színelemek: a (9) sz. térképpel általában azonosan. Eltérések:
 - Műemlék épület: citromsárgával.
 - Folyóvíz: világoskékkel.
 - Autóbuszjáratok: jelöletlenek.
 - Utcák, terek: egységesen fehérén hagyva, a főbb útvonalakat a szélességük emeli ki.
 - Keresőhálózat: feketével és a fő- és melléktérképre egységesen alkalmazva (vízszintes: A–I, függőleges: 1–12).
- Megírások: a (9) sz. térképhez hasonlóan.
- Címlapként: középkék alapon 6 rajzolt látványelem: az állatkert bejárata, Bakonyi ház, a Margit-templom és a Vár nyugat felől a Völgyhíddal, István–Gizella-szoborpár, Várkapu.
- Melléktérkép: a belváros (a Vártól kb. a Kálvária-domb déli végéig). Méretarány: közöletlen [1 : kb. 5000].
- Külön keretekben: jelmagyarázat 10 rovattal; hatóságok, látnivalók, egyebek felsorolása (137 db), egyben számmutató; utcanevjegyzék.

Nagyon visszatetsző, hogy valamiféle „helytakarékoság” látszatáért erősen összenyomták északon az akkor Felszabadulás útinak nevezett lakótelep és a mai Bakonyalja sávját, valamint délen a Jankovics-lakótelep ábrázolását. Mindezzel legfeljebb a várostérkép utcaterképkénti elsődleges használatát hangsúlyozták. A kényszerű torzítás hozadéka még, hogy a kivágatra rákerült (félig) Jutaspuszta is. A mai Jutasi úti lakótelep Haszkovó utcától befelé eső fele itt egységes háztömbként van ábrázolva. Mindössze a Halle utca és a Stromfeld

utca vonala tagolja, ami – akárcsak a mai valós helyzet – nem sokat segít a közterületi tájékoztatásban.

A legfeltűnőbb tartalmi elem, amely ezt a térképet megkülönbözteti a többi 5 címlapos térképtől: az akkor még megnevezetlen Felszabadulás úti lakótelepnek az említett tömbszerű ábrázolása.

Megemlíthető még, hogy az előző, (9) sz. térképet meghaladva feltűnnek a protestáns templomok jelzései. Továbbá a mai Aradi vértanúk útja megírás helyén a Tartu utca közterületnév olvasható, mely név aztán politikai döntéssel hamarosan (1978-ban) megszűnt.

(11)

Kék címlapos várostérkép, 1980¹

- Cím: Veszprém, térkép (ez németül és angolul is).
- Méretarány: közöletlen [1 : kb. 10.000].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1980.
- Példányszám: 10.000.
- A térképlap terjedelme: 39 × 58 cm.
- Egyoldalas nyomat.
- Kivágás: a (10) sz. térképhez hasonló, de északnyugaton kisebb területrész kitarásával. A kivágás terjedelme így is: 39 × 39 cm.
- Színelemek: a (10) sz. térképpel azonosan; beleértve a keresőhálózatot is (a fő- és melléktérképen egységesen).
- Megírások: a (10) sz. térképpel azonos jelleggel. Új elem több helyütt is: „Építési terület”.
- Címlap: látványelemei, háttérének színe azonos a (10) sz. térképével.
- Melléktérkép: majdnem teljesen megegyezik a (10) sz. térképével. Méretarány: közöletlen [1 : kb. 5000].
- Külön keretekben: jelmagyarázat 6 rovattal; hatóságok, látnivalók, egyebek felsorolása (151 db), egyben számmutató; utcanévjegyzék.

A térképről szemléletesen leolvasható Veszprém város fejlesztésének intenzív mivolta, az építés alatt álló területrészek jelzése. Kirajzolódik a Felszabadulás úti lakótelep Haszkovó utcától nyugatra eső része a mai beépítés szerint, vázlatosan és a Haszkovó utcától keletre épülő része még vázlatosabban, „Építési terület” megírással. Ugyanez a felirat és színezés érzékelteti

¹ A térkép fő részét lásd a borító 4. oldalán.

a mai Cholnoky Jenő utcától és Gyöngyvirág utcától kifelé épülő Cholnoky úti lakótelepet. Hasonló a mai Muskátli utca táján tervezett beépítés ábrázolása is. Későbbi beépítést sejtet egy kisebb területrészen, a Szalay-dombnál, a Munkácsy utca tövével szemben jelentkező színezés. A belterület gyarapodása különben a beépített terület hízáásával a városon körben érzékelhető. – Az előző két térképhez képest a beépítettség gyarapodásának tűnik egy „új”, hatalmas tagolatlan háztömb a Felszabadulás útja legkülső szakaszától keletre. Nem így van, a gyarapodás csak az ábrázolás tényére vonatkozik. Ugyanis ekkor került fel együttesen és megnevezés nélkül a térképre a magyar laktanya és a szovjet laktanya elnagyolt foltja. A laktanyák létéről addig is tudott minden városi polgár, és láthatta őket bárki, aki a vasúttalomásról jött, vagy oda tartott, de azt hivatalosan nem szabadott mondani. (Megjegyzem, mert ma már nem ismert dolog: ha az „ideiglenesen hazánkban állomásozó” szovjet fegyveres erők említése, megjelölése hivatalosan végképp elkerülhetetlen volt, a rendszerváltás előtt a VA /értsd: „vendégalakulat”/ megjelölést kellett használni. Egy civil közforgalmú várostérkép persze ilyesmi semmiképp sem kerülhetett fel.)

Figyelemre érdemes még a Látóhegyi-vízfolyás feltűnése, valamint a Szerelem-sziget eltűnése.

Ezt a térképet a többi címlapos térképtől könnyen megkülönböztethetővé teszi a belterületet elkerülő útgyűrű kiépítés közbeni ábrázolása. Az északnyugati szakaszt már főútvonalként és Házgyári út néven mutatja. A kivágásba beleférő, mai Északi útgyűrűt, Északkeleti útgyűrűt és a Keleti útgyűrűt adott szakaszát még e nevek nélkül jelzi. A mai Déli útgyűrű kezdeti szakaszát pedig még csak tervezett útként mutatja. (Az útgyűrű szakaszai csak 2005-ben kaptak nevet.).

(12)

Narancssárga címlapos várostérkép, 1983

- Cím: Veszprém, térkép (ez németül, angolul, oroszul is).
- Méretarány: közöletlen [1 : kb. 10.500].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1983.
- Példányszám: közöletlen.
- A térképlap terjedelme: 58 × 39 cm (a haránt A/2 ív /594 × 420 mm/, körbevágva).
- Kétoldalas nyomat.
- Hátoldal: késsel

- Hatóságok, látnivalók, nevezetességek jegyzéke: 166 ssz, egyben számmutató.
- Utcanévjegyzék.
- Városismertető (németül is).
- Néhány reklám (részben németül is).
- Előoldali kivágás: fönt: „Jutas-lakótelep”, azaz Jutaspuszta északi széléig, jobbról és lent: az útgyűrűig, balról az állatkertig, ill. a Volán-telepig. A kivágás balról bővítve, legnagyobb terjedelme így: 37 × 39 cm.
- Színelemek:
 - Belterület, háztömbök: narancssárgával.
 - Fontosabb épületek: pirossal.
 - Műemlék épület: citromsárgával.
 - Beépítetlen telek: halványabb narancssárgával.
 - Üres telek, szántó: halványabb citromsárgával.
 - Rét, legelő: világoszölddel.
 - Erdő, kert, park: középzölddel.
 - Temető: középzölddel és apró jelekkel: keresztény hagyományú temető: keresztekkel, izraelita temető: kőtáblákkal, szovjet katonatemető: ötsugarú vörös csillaggal.
 - Sportpályák: sematikusán.
 - Folyóvíz: kékkel.
 - Vasútvonal: szaggatott kitöltésű vonalpárral.
 - Utcák, terek: fehéren hagyva. Kisebb közök, gyalogutak, lépcsők: keskeny sávval.
 - Keresőhálózat: feketével (vízszintesen: A–H, függőlegesen: 1–8). A melléktérképen a hálózat kinagyítva.
- Megírások: városrész- és közterületnevek, domborzati és vízrajzi nevek, egyes létesítmények, intézmények neve, jele.
- Címlapként: narancssárga alapon a Vár rajzolt látképe a Völgyhíddal + a szocializmuskori városcímer (színesben).
- Melléktérkép: a városközpont a Vártól az egyetemig. Méretarány: közöletlen [1 : kb. 5300].
- Külön keretekben: jelmagyarázat (10 rovat) és a Balaton vázlatos térképe.

Ezt a térképet a többi 5 címlapos várostérképtől egyértelműen megkülönbözteti a címlap színe.

Kisebb lapszéli torzításoktól sajnos ez a térkép sem mentes. A térkép jellegzetessége még az útgyűrű lóherecsomópontjának (különszintű kereszteződésének), valamint az aranyos-völgyi kőfejtőnek a feltüntetése.

(13)

Kék címlapos várostérkép, 1987

- Cím: Veszprém, térkép (ez németül, angolul, oroszul is).
- Méretarány: közöletlen [1 : kb. 10.500].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1987.
- Példányszám: közöletlen.
- A térképlap terjedelme: 58 × 39 cm.
- Kétoldalas nyomat.
- Háttoldal: késsel.
 - Hatóságok, látnivalók, nevezetességek jegyzéke: 185 ssz., egyben számmutató.
 - Utcanévjegyzék.
 - Rövid városismertető (németül is).
 - Néhány reklám (részben németül is).
- Előoldali kivágás: megegyezik a (12) sz. térképével. Legnagyobb terjedelme: 37 × 39 cm.
- Színelemek: legnagyobbbrészt azonosak a (12) sz. térképével, beleértve a keresőhálózatot is. Újdonságok:
 - Sétálóutca: finom világoskék vonalkázás.
 - Autóbuszvonal: pirossal.
- Megírások: mint a (12) sz. térképen.
- Címlap: a (12) sz. térképpel azonosan, de kék alapon.
- Melléktérkép: a (12) sz. térképpel azonosan. Méretarány: közöletlen [1 : kb. 5300].
- Külön keretekben: jelmagyarázat (10 rovat) és a Balaton vázlatos térképe.

A térképlap apróbb tartalmi elemekben tér el a (12) és a (13) sz. térképektől. Új elem a Cholnoky-lakótelep északi részén álló „Építési terület” megírás – ez így csak ezen a térképen szerepel.

Új elem még a Látóhegyi-vízfolyás mellett a Parkerdő és a vízfolyás mentén lejjebb a fanevű utcák csoportja, délen a Billege utca stb.

(14)

Kék címlapos várostérkép, 1988

- Cím: Veszprém, térkép (ez németül, angolul, oroszul is).
- Méretarány: közöletlen [1 : kb. 10.500].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1988. Az adatok lezárva: 1988. június 30.
- Példányszám: közöletlen.
- A térképlap terjedelme: 58 × 39 cm.
- Kétoldalas nyomat.
- Háttoldal: késsel.
 - Hatóságok, látnivalók, nevezetességek: 199 ssz., egyben számmutató.
 - Utcanévjegyzék.
 - Rövid városismertető (németül is).
 - Néhány reklám (részben németül is).
- Előoldali kivágás: megegyezik a (12) sz. térképével. Legnagyobb terjedelme: 37 × 39 cm.
- Színelemek: megegyeznek a (13) sz. térképével, beleértve a keresőhálózatot is.
- Megírások: mint a (12) sz. térképen.
- Címlap: kék alapon, a (13) sz. térképpel mindenben azonosan.
- Melléktérkép: a (12) sz. térképpel azonosan. Méretarány: közöletlen [1 : kb. 5300].
- Külön keretekben: jelmagyarázat (10 rovat) és a Balaton vázlatos térképe.

A térkép apró részletekben különbözik a (12) és a (13) sz. térképektől. Így a Cholnoky-lakótelep kiépült északi részénél; új utcák a Füredidombon a Kalmár térnél stb. Szintén egyedi az épülő Vetési-gimnázium foltja. A gyalogoszóna jelzése már a Münnich Ferenc térre (ma: Szt. Imre tér) is kiterjed.

A Solyi utcánál a Látóhegyi-árok helyzete tévesen van feltüntetve.

A közlő rendszerváltás előszeként értékelhető a Vár utca, az Iskola utca és a Komakút tér nevek megjelenése a korábbi Tolbuhin utca, Vorosilov utca és Zalka Máté tér nevek helyett. (A városi tanács 1987. december 17-én döntött ezeknek az utcaneveknek a cseréjéről.) Korjellemező tünet, hogy Tolbuhin és Zalka Máté neve mégsem tűnt el a várostérképről, mert kiköltöztették őket a lakótelepekre. Mégis, a maga nemében ez volt az első névváltoztatás Veszprémben.

VISSZATEKINTŐ

Egy elfeledett sírdomb¹ (Márkus József és az 1797. insurrekció)²

SZOMAHÁZY ISTVÁN

A veszprémi alsóvárosi sírkert közepé táján áll egy domb, régi, bemohosult kövekből összerakva s a domb előtt egy ódon, megrepedezett sírkő, mely ötven esztendő előtt „Méltóságos Ezredes Kapitány Márkus József Úrnak Emlékezetére” állíttatott. Körös-körül az eőri Márkus család többi, rég elhunyt tagjai nyugszanak; Márkus

Márkus család síremléke az Alsóvárosi temetőben

Antal Veszprém vármegye főjegyzője, Márkus Ignác cs. kir. udvari tanácsos, a Szent István-rend vitéze: ma már valamennyien elporladt, elfeledett emberek, kiknek sírját csak egy-egy eltévedt temetőjáró látogatja.

A domb, mely az ezredskapitány hamvait elfödi, rég bemohosult, a zászlós, kardos czímer lovagját alig venni ki a szürkeségből; a sírkő megrepedezett; az írás elhalványult – de a repülő cserebogár, a farkát harapó kígyó, a halha-

¹ Szomaházy István, lapunk jeles dolgozótársa nagyszabású tanulmányt írt az 1797-iki insurrekcióról, mely rövid időn belül önálló kötetben fog megjelenni. Szerk.

² *Veszprém*, 1885. márc. 29. 1–2. o. Másodközlés: *Régi jó idők*. Válogatta és szerkesztette: dr. Csizsár Miklósné. Veszprém, 2000. 79–83. o.

tatlanság jelei, most is meglátszanak. A sírkő még most is azt hirdeti, hogy az alatta nyugvó halott nem fél az enyészettől; hogy nevét jövőendő évszázadok is fenntartandják; most is, midőn az erre járó azt sem tudja, ki volt Márkus József? S midőn csak elsárgult, elpenészesedett okiratok beszélnek nevééről; ha ugyan valaki kíváncsi arra, hogy mit tudnak mondani felőle?

Álmodva, elmerülve gondolok a múltakra, midőn e sírkő előtt megállok. Egy lélek sem jár a temetőben, s nagy, álmot hozó csendesség vesz körül. S nekem úgy tetszik, mintha rég letűnt, elmúlt idők támadnának fel újra, s elporladt, elfeledett alakokkal telnek meg a levegő körülöttem.

Mintha a nemesi insurrekciók kora éledne fel újra; az eltűnt, elpusztult régi világ, melynek utolsó hőseit is rég eltakarta a sírhalom. Poros akták hősei új életre kelnek; nemes urak elhagyják kúriáikat, és sok nemes kisasszony hiába várja vissza lovagját a francziáktól. Az a kor volt ez, midőn még a Kisfaludy Sándor költeményei mellett szerelmeskedtek; a „Kend az az Alvinczy” adomájának korában.

Szép kor volt ez: bátorság és hősiesség kora; habár sok tekintetben nincs is okunk azt visszakívanni. Talán szilajabb, hevesebb vérű képviselői voltak a magyarságnak; a nyersségben, mely e régi világ embereit átlengette, talán jó csomó patriotismus volt elrejtve, s ama elszigeteltség, melyet a többi Európával szemben fenntartottak: talán szintén a hazaszeretet érzelmére vezethető vissza. De a kor, ez eszmék örökre elmúltak; ma már kevésbé emlegetik a hazafiságot, s többet tesznek érte; s józanabb, okosabb a világ, mint akkoriban. A régi jó idők elmúltak, s nem jönnek vissza többé; de nem is kívánjuk, hogy visszajöjjenek. S ha e kor egyik-másik hőset újra felidézzük emlékezetünkbe: ez csak annak a jele, hogy becsülésünk, tiszteletünk nem szűnt meg a régen nyugvó irányában, s ama érzelmek, melyek az ő szíveiket átlengették, a miénket sem hagyják érintetlen.

Az 1797-iki insurrekció!

A nemesi élet utolsó előtti fellobbanása! Amikor még egy szívvel, egy lélekkel gyűltek össze a nemesek, s a szombathelyi táborban oly élénk és mozgalmas élet uralkodott, mint talán soha azóta Vasmegyében. E vitéz tábor láttára énekelte Berzsenyi Dániel hatalmas ódáját: „a felkölt nemességhez”, s ebben a költeményében, ettől a lelkesedéstől áthatva mondta azt a híres mondatot: „*Csak sast nemzenek a sasok, s nem szül gyáva nyulat Nubia párducza.*” Ekkor énekelte meg a bőkezű, pompaszerető gárdakapitányt, a leggavallérabb magyar főurat: herczeg Eszterházy Miklóst, ki az 1797-iki insurrekcióban a dunántúli fölkelők generálisául szerepelt. Ez után még csak egy nevezetes nemesi fölkelés volt, a legemlékezetesebb azóta: az 1809-iki. Ennek a hírét egy-egy öregebb úr nagyon sokáig fenntartotta; az igazságtalan „*retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj*” gúnydalát évtizedeken át énekelték; de lassan-lassan elcsendesedett a gúnydal, s elmúlt

a nemesi fölkelések korszaka; mint ahogy a „nemesek” is elmúltak lassanként. Jött egy korszak, mely egy lépéssel századok munkáját túlhaladta; s e fényes és ragyogó korszak minden nemesi előjogot örökre elfújtt e föld színéről. Támadtak férfiak, kik az örök emberi igazság törvényeinek hódolva, lángoló ékesszólással keltek ki azon jogok ellen, melyek a véletlen születés által keletkezhetnek. Az egyik, a legnagyobb közülük, bár idegen földön, most is él még; s hatalmas szavát gyakran fölemeli azok ellen, kik a terjedő liberalizmus ellen botorul küzdeni merészelnek. Mert vannak, kik még ma is küzdenek ellene, s a születés előjogait elismerni hajlandók. De fognak jönni évek, s nemsokára, midőn az emberi fölvilágosodás gúnyral fog e hasztalan küzdelmekre tekinteni; midőn minden előjog, minden születési előny örökre elpusztul; s midőn e lomtárba való botorosságok helyett az ész, a szorgalom s a munka tisztelete lesz általános.

Bocsánat e kis kitérésért, mellyel bizonyára nem az 1797-iki insurrekció hőseit kívántuk kisebbiteni. Hiszen őket nem ez előjogok gyakorlatában találjuk; ők a legelsőek voltak azok közül, kik a veszélyben forgó haza védelmére fegyvert ragadának, s nem armalisuk,³ hanem lelkük nemességével tündöklének. Ez az igazi nemesség; s e fegyverfogás, a haza védelme: ez az igazi előjog.

Márkus József, a vitéz ezredskapitány, ebben az insurrekcióban szerezte meg első babérait. A francia hadsereg, a világ egyik legelső tábornokának, Bonapartének vezénylete alatt egész Közép-Olaszországot meghódította, s lelkes katonáival egyik osztrák hadsereget a másik után tönkre juttatta.

A diadalmas hadsereg mindig közelebb jött az osztrák fővároshoz, s a rémület oly általános lőn, hogy az udvar nagy része kincseivel együtt elmenekült Ausztriából. Ekkor rendelte el Ferencz király az általános nemesi fölkelést, s a megyék nagy sietséggel állították ki csapataikat. E csapatok sok gyakorlatban részt vettek; manőverek minden kívánalomnak megfeleltek: s a király, nádor és reguláris főtiszték nagy dicsérettel adóztak a kivívott eredményekért. De tudjuk, hogy Napóleon, a direktórium hanyagsága vagy szándékos késedelme következtében, nem kívánta tovább folytatni a háborúskodásokat; béke-ajánló levele, melyet Károly főherceghez intézett, eredményre vezetett, s a háború végre, annyi viszontagság után, a kis Campo Formióban lelte befejezését. Hogy a béke mennyire nem volt tartós, azt a később szükségessé vált insurrekciók eléggé megmutatják.

Márkus József az 1797-iki insurrekció egyik legvitézebb ezredskapitánya volt. Veszprémmegye a köteles lovasságon kívül két század gyalogságot is állított. E gyalogság Amadé Antal, az óbester parancsnoksága alatt állott, s kapitánya eleinte Hanovszky János volt hadnagy az Eszterházy regimentben, jeles katona s később is sokat emlegetett tisztje a következő insurrekcióknak. E gyalog sereg

³ Birtok, jószág nélkül adományozott nemesi levél.

400 emberből állott, s zászlója – mely már a múlt században több viadalt látott – május végén szenteltetett meg Paintner Mihály rátóti prépost által. A zászlóra a főispánné díszes fehér pántlikát adott evvel a szép felírással: „*Királyunk', hazánk', törvényeinkért életünket és vérünket!*” Ezen zászló alatt indult meg a gyalogság a táborba, s a deli, szép legénység minden egyes tagja türelmetlenül várta az órát, amelyben fegyvereit Napóleon diadalmas katonáiéval összemérheti.

Márkus József július hó elsején vette át a veszprémmegyei gyalogság vezényletét. Ezelőtt a reguláris hadsereg tagja volt; mint főhadnagy szolgált a Jellachich granatérosok között. A király kedvezményképen engedélyezte Veszprémmegyének Márkus áttételét az insurrekcióhoz azon föltétellel, hogy a fölkelés végén előbbi rangjával tér vissza a hadsereghez. Ez különös kedvezmény volt; azon készségért, mellyel a megye a lovasságon kívül gyalogság felállításáról is gondoskodott.

Márkus nem kevésbé volt büszke azon körülményre, hogy előbb a hadseregnél szolgált; mert – hiába tagadjuk – a reguláris katonák inkább csak játéknak tekintették az egész insurrekciót. Azon volt tehát, hogy hadi tudományát, gyakorlottságát minél inkább kimutathassa; s azért szigorúan és lelkiismeretesen látott földadatához. A keze alatt levő gyalogságot a hadseregnél uralkodó szellem szerint igyekezett kiképezni; s azok valóban túltettek a többi insurgens gyalogságon. Márkus e buzgalmát sokan félre is magyarázták; s valaki egyszer bepanaszolta a vármegyénél, hogy a legénységet külföldi minták után tanítja; hajukat levágatja, angol, francia s porosz manővereket rendez, s ezáltal viszálykodásokat idéz elő csapatánál. Márkus sietett tiltakozni ez inszinuáció ellen, s kimutatta főlebbvalói előtt, mire törekedik szigorúságával?

Ilyen módon példás rend állott be a gyalogságnál, s a külső hiányokon is lehetőleg segítettek. Júniusban még haragosan jelenti Hanovszky, hogy hatvan embernek sem inge, sem csizmája; pedig ő mezítlás sereget nem kíván kommandérozni. Július végén azonban már fel volt a csapat csizmásítva; a rend más-különben is helyreállott; s az átutazó nádor nagy dicsérettel emlékezett meg a veszprémmegyei gyalogságról.

Márkus csapata már július közepén elmasírozott Veszprémből, s egy ideig Pákán campírozott. Az augusztusi manővereken, melyeket Ferencz király is végignézett, már a szombathelyi táborban találjuk a veszprémi gyalogságot s vele Márkus Józsefet is. E manőverekben számos vármegye insurgensei részt vettek s a néző közönség között a reguláris katonaság számos tábornoka, a király és királyné, József főherczeg nádor s a polgári osztály számos tagja megjelent. S az insurgensek e nagy tömege között az alig kétszáz főnyi veszprémi gyalogság oly bámulatot ébresztett maga iránt, mint ritkán csapat a rendes katonaságból. Az augusztus 18-iki manőveren Márkus nemcsak 70 gyalogot, hanem egy czúg lovast is elfogott Olad falu tájékán.

Augusztus 31-én a hermányi erdőt oly tüzeléssel szorongatta, hogy ellenfele, herceg Eszterházy Miklós alig tudta azt megvédelmezni. Szeptember 6-án a kozári erdő elfoglalása volt rájuk bízva, s ezt oly gyorsan, oly ügyes fortélyal hajtották végre, hogy a nádor alig tudott betelni dicséretükkel. József főherceg palatinus nagyon szerette őket, s szolgálattételre nagyon gyakran e csapat közül rendeltettek melléje.

November 24-én már Veszprémben volt a gyalogság, s itt is tartózkodott az insurrekció feloszlataáig. Ennek megtörténte után ismét visszatért Márkus a hadsereghez; de nem volt ott állandóan; a későbbi, de különösen az 1809. insurrekcióban előkelő szerepet játszott, s akkor már az igazi háború tüzével is megismertette legénységét.

1834-ben halt meg Márkus József, 71 éves korában, szülővárosában: Veszprémben. Teste fölé egy hatalmas dombot emeltek kortársai, és sokáig az volt a hagyomány, hogy e domb alá hú paripáját is eltemették melléje. Ma már teljesen benőtte a sírhalmot a moh és a gaz; mintha csak az emberi feledékenységet akarnák jelképezni.

De a vitéz katona, ki annyi háború dörgését hallotta életében, sohasem gondol többé e világ véleményére. Ő talán most is csatáiról álmodik s arról a régi világról, mely sohasem fog többé feltámadni.

*A „farkát harapó kígyó, mint a hallhatatlanság jele”
Márkus József sírkövén*

Aki elmegy e domb mellett: emlékezzék meg még egyszer arról, ki alatta örök álmát nyugossa; s gondoljon vissza ama régi világra, mely még a „nemesek” küzdelmeiről nevezetes, s mely nemsokára, talán nagyon rövid idő múlva, örökre eltűnik a föld színéről.

Dunántúli tájrajzok¹

JANCSIK EDE²

Bevezetés

Van egy faja a kielégíthetlenségnek, mely az emberi nemnek nemcsak hibául nem róható föl: hanem a népek művelődésének, vagyis szellemi s anyagi fejlődésének főfeltételéül, sőt vezércsillagul szolgál.

S ez nem egyéb, mint a tudvagy, mely az emberi elme működésének közvetlen kifolyása, s azon egyetlen jótékony szomj, melyet időnkint enyhíteni ugyan lehet, egészen azonban elenyésztetni csak testi-lelki kór-szülte életuntság, vagy csak az életpályának befejezése képes.

Ezen tudvágynak azonban iránya is, foka is sokféle. Irányát a korszellem s egyéniség körülményei, szellemi s anyagi szükségai szabják ki. A művelődés tehát annyifelé sugárzik el, a hány egyéniség képezi a nagy nemzettestet. E szellemi szükségleteket szemmel tartani, központosítani, s fejleszteni, a folyóiratok teendője. S látjuk is, hogy ezek a közokulásra legnagyobb befolyással vannak;

¹ Megjelent: *A magyar ember könyvtára III. kötet*. Szerk.: Pákh Albert. Pest, 1863. 263–264., 275–283. o. A jegyzeteket készítette: Földesi Ferenc.

² Ivánfi (1869-ig Jancsik) Ede (Somorja, 1821. április 21. – Magyaróvár, 1900. január 28.) történész, kegyesrendi tanár. Családi neve Jancsik Béla. 1869-ig folyóiratokban Jancsik Ede családi nevét használta. A hírlapokban J. E., J. E. B. monogrammal és névtelenül is írt. Elsősorban címertannal és Moson vármegye történetével foglalkozott. Apja Somorján tanító és karmester volt. 1824-ben szüleivel Pozsonyba költözött, ahol Ivánfi gimnáziumi tanulmányait folytatta, majd 1837-ben kegyesrendi szerzetes lett és Privigyén tanári képesítést szerzett. Ezután két évig Sátoraljaújhelyen volt próbaéves tanár, majd Vácán, Nyitrán és Szentgyörgyön folytatott bölcsészeti és teológiai tanulmányokat. 1846-ban áldozópappá szentelték, majd Debrecenben, Máramaroszigeten, Nagybecskerekén, Temesváron, Budapesten, Vácott, Veszprémben, Sátoraljaújhelyen (ahol igazgató is volt) és a mai Mosonmagyaróváron működött. Életének 79. évében halt meg, hamvai a magyaróvári temetőben nyugszanak. Mosonmagyaróváron utcát neveztek el róla.

³ E. B.: A Gizella-kápolna Veszprémben, *Vasárnapi Ujság*, 1863. dec. 6. 434. o. (Rajzok a kápolnáról a 432. oldalon); Egy veszprémmegyei muzeum-egylet tervrajza, in *Veszprémi kegyesrendi gymnasium értesítője 1870/1871*. 3–5. o.

mert korszerű eszmékre irányozzák az olvasók figyelmét, s érdekes sokoldalúságuknál fogva mindenki rá akad saját szükségletére, s fogalmat nyer észrevétlenül a műveltség általános ismereteiből. Egyik eszme így szül azután egész eszmelánczolatot, tettek így serkentenek másokat is tevékenységre. S mindezeknek gyümölcse azután a közművelődés gyarapodása.

De az így föleszmélt tudvágynál az emberi lélek annál kevésbé bír megállapodni: minél magasabb fokra emelkedett észrevétlenül az egyéniség hajlama, szükséglete, s képzettségénél fogva úgy, hogy halandóságunk tudata sem képes tudvágunkat ellankasztani, korlátolni.

Midőn azonban a lélekvilág komolyabb fejtegetését a bölcselkedőkre bízunk, nem vagyunk képesek magunkba fojtani ama forró óhajításunkat, vajha ezek több befolyást gyakorolni törekednének általánosan az emberi elmékre!

Mi mint a gyakorlati élet barátjai, ez alkalommal ismét a honisme áldásdús mezejére akarunk lépni, s onnét egy-egy jó illatú virágot, egy-egy gyógynövénnyel bokrétába kötve, füzért kötünk azon szíves olvasók számára, kiknek e téren személyesen utánajárni nincs alkalmuk. Mert hisz művelődési törekvéseink bármily szakban csak erőlködések, ha szükségünket nem ismerjük, s hiányainkat úgy, mint kincseinket csak sejtjük. Mindezekről meggyőződést kell szereznünk, mit csak hazánk beutazása, vagy útjegyzetek olvasása által érhetünk el. Igaz, hogy ily útirajzok sokszor csak halvány képeket nyújtanak, az illető író fölfogása szerint. Mindazáltal megélnékülnek ezek is a szíves olvasó képzelő s fölfogási tehetsége által.

Minthogy tehát tudtommal, sem általános honleírásunk – utazási zsebkönyvként – nem létezik; sem a magyar utazó társulat eszméje, ilyent kilátásba még most legalább nem helyez, mely vajha egy magyar földirati társulattá nőhetné ki magát; sem végre Márton Ferencz „*Régi váraink ügyében*” (L. Vas. Ujs. 1861. 50. sz.³) ejtett szózata visszhangra nem talált, sem a közönségnél sem az erre felsőbb helyről fölszólított m. Akadémiánál: ismét néhány utiképpel köszöntünk be azoknál, kik honunk minden tája iránt, mint édes mindnyájunké iránt érdeklélnek, s főleg kik honunk múltján nem kevésbé mint jelenén édes andalodásba merülni szeretnek, jól tudván, hogy boldogabb jövőnkbe egy pillantást vetni akarván, az arra vezető utat elkészíteni a jelen nemzedéknek honfiúi kötelessége. Mert hisz, hála az égnek – már sokaknak meggyőződésévé vált, hogy a múltnak ismerete, s jelenünk szigorú mérlegetése, jövőnknek igazi kulcsa! Egyiket sem szabad ignorálnunk, s elejtenünk akármily téren, ha honunk boldogsága igazán szemünk előtt lebeg!

[...]

Palotától elbúcsúzván, Veszprém felé vettük utunkat.

³ *Vasárnapi Ujság*, 1861. dec. 15. Márton Ferenc: *Régi váraink ügyében*. 597. o.

*

IV. Palotától Veszprémig

Itt az országút balján előbb szántóföldeket, később századok viharai által megbarnított sziklákat, jobbra szőlőket, s azok alján üde forrásokat találunk. Ezután szemünkbe tűnik a Kikiritó⁴ szép, rétje. Nagy négyszögű kőkerítésének egy része – mely az országút mellett van, igenis elhitheti az utassal a mondát, mely a nép ajkán él, hogy ez t. i. Mátyás király idejében kővel kerített halastó vala, mely fölött a Bakony alján kir. nyaraló volt, melyet azonban Beatrix neje megúván s megbánván – (innét a fölötté fejező Bánta nevű majorság) mással cserélt föl. Mások Kőkörü vagy Kékerütótól származtatják.

Nem egészen félóra múlva Öskü faluba jutunk, hol magyar kath. és ha nem csalódom, tót evang. plébánia van. Egy hegyfokon pedig már messziről figyelmet gerjeszt egy kúpos kerekded épület – mely a szorgalmas régiségbúvár Rómer Flóris által megvizsgálva, hajdani őrtoronynak, a hagyomány szerint pedig török mecsetnek tartatik, most pedig kápolnául szolgál. De hogy ez lenne a kath. plebania, melybe az egész község – mintegy 600 lélek – beférjen, (mint ezt Fényes Elek Geogr. szótára III. köt. 182. lapján állítja⁵), az geographiai meséink közé tartozik; – átmérője csak 4 öl levén.

Öskü tekervényes utcájából kibontakozván, Hagymás vagy a nép kiejtése szerint Hajmáskér felé közeledünk, mely a veszprémi püspök birtoka. Dombon fekvő kath. temploma után több pataki malom, tisztí s egyéb csinos lak mellett halad előre az utas, s ezután a protestáns templom s mintegy 40 ház tűzvész-barnította falait láthatjuk (jelenleg már mind szépen fölépült). E helység határa a Bakonyba nyúlik, melynek kiálló csucsai közül egyet Álmos-nak nevez a nép, s hiszi, hogy Álmos ősök innét nézte be az egész vidék szépségét. E hegy azonban már a római Pannónia hegyei között említetik Almus

⁴ KIKIRITÓ, (kikiri-tó) ösz. fn. Veszprém megyében Öskü és Palota között, a közhitel szerint Mátyás király halastava volt, most lecsapoltatván csak rétség, de 100 öl hosszú, nagy faragott kövekből épült falai, valamint zsilipjei, boltjai még szemlélhetők. Innen a vidékbeliek véleménye szerint am. kőkörű, azaz kőkerületű tó. Forrás: Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. III. kötet. Pest, 1865.

⁵ A címszó szerint: „Öskü, magyarosodni kezdő tót falu, Veszprém vgyében, a palotai-veszprémi országutban, 550 kath., 60 evang., 20 ref., 12 zsidó lak. Kath. és evang. paroch. templomok. Az első ezek közül hajdan török mecset volt kerekdedre építve, s messziről úgy látszik, mintha 10–12 személylyel betelnék, holott az egész ösküi népesség beférne. Földe köves; legelője szűk; erdeje derék. A helységen kívül levő posványosság keresztül metszetvén, most ennek víze a falun keresztül folyik, s több malmokat és kallókat forgat. F. u. gr. Zichy István. Ut. p. Palota.” Lásd: Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Mellyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik. Kiadta Fényes Elek. Pesten, 1851. Nyomatott Kozma Vazulnál.

vagy Alma név alatt, s így valószínűleg a magyar kegyeletnek tulajdonítandó e kis névcseré.

Hajmásként elhagyva, hullámalakú szántóföldek és rétek között visz az országút Veszprémbe, melynek várépületei már távolról várakozásban tartják az utazó kedélyét. Magas fekvésénél fogva mintegy őrszemmel látszik kísérni, s mintegy maga felé látszik vonzani most tündöklő toronykeresztjei, régente pedig magas sziklavára által. Várok vala már a rómaiaknak is, kiknek Rhisphia nevű praetoriuma volt e tájon, de ha e szó alatt főtörvényszéket értünk is, még akkor is jelentékeny hely vala ez.

Hogy Szvatopluk, a marahan [morva] nagyfejedelem, itt székelt, s Uszubu vezérnek Veszprém vára 10 napi ostrom után hódolt volna meg, ezen vélemény azoknál, kik Nagy-Marahaniát [Nagymorva Birodalom] csak a Dunáig terjedtnek állítják, kevés hitelre talál. Hogy azonban itt szláv fajok csakugyan laktak, s hogy több e tájbeli helység szláv eredetűnek tartatik, ez tény. Veszprém nevét is tekintélyes férfiak tót, mások németből származtatják – a magyar népmonda pedig, mint ismeretes, Gizella drága prémével hozza viszonyba. Mi e névvitákba, melyekből végre Orcabu-t, ebből pedig örkaput sütöttek ki, nem ereszkedvén, csak azt érintjük, hogy Veszprém a közelében Kupával vívott csaták után, melyekről a mai Csatárhegy és Táborállás nevű városrész nyerhette nevét – a magyar királynak, főleg pedig a királynék kedvencz mulatóhelyévé lőn. Püspöksége, káptalana, s temploma dús javakkal ellátatott, káptalanának melynek 36 tagja volt – nagyobb része a legvalószínűbben sz. István által alapított tudományos egyetemben mint tanárok működtek. Ezen egyetem pedig akkoriban hiteles adatok szerint a párisival versenyzett, mert hisz csak jogtanár 15 működött, kik számtalan államférfiút neveltek a hazának, mindjárt a magyar állam hajnalán. (L. Cod. Dipl. V. 2 r. és VII. 2. r. 461. lap.⁶ V. ö. Toldy Nemz. irod. történ.⁷ I. 57. lap.)

Veszprém vala tehát bölcsője és középpontja a honi tudományosságnak, mely azonban már Kún László által 1276-ban tett új adományozások következtében mintegy hamvaiból fölélesztetett, tán csak azért, hogy a szelíd múzsák a mindeneget földülő harcz rémei által ismét, tán örökre, elriasztassanak.

⁶ Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi. V. Vol. II. Budae, 1829. 347–348. o. Tomi VII. Vol. 2. Budae, 1832. 46–49. o

⁷ Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. (Ő- és középkor). Példatárral. Pest, 1851. (2. jav. kiadás. Pest, 1852. Két kötet. 3. jav. k. 1862. Németül ford. Kolbenheyer Móricz. 1865. U. ott.), *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelen korig, rövid előadásban*. I. II. szállítmány. Pest, 1864–65. (A M. Tudom. Akadémia nagy jutalmában részesült. 2. kiadás. Bpest, 1878.).

Clio Veszprém többi viszontagságai miatt valóban gyászfátyolt ölthetett, mert sz. Istvánkori fénye századról századra homályosult, míg romjaiból mai képe alakult, melynek művészei többnyire a megye buzgó főpapjai valának.

*

A jelenlegi kép fővonásai következők: Veszprémnek papnöveldéjén kívül négy osztályú gimnáziuma van mintegy 170 tanítvánnyal a kegyesrendiek vezérlete alatt, kiket ide néhai Volkra János Ottó püspök 1711-ben hívott meg. Kath. elemi tanodája 4 osztállyal. Ezen kívül vannak a külvárosokban is népiskolák. A zsidó község négy osztályú elemi tanodát tart fenn.

Gizella első királynénk által alapított apáczáit s nőnöveldejét is, az 1526-ki szerencsétlen emlékű török hadjárat úzé el. S negyedfél század tűnt le az idők tengerébe, míg Gizella kancellárjainak egyik buzgó utóda Gizellát jótékonyágban mintegy helyettesítve, ismét (1859-ben) megnyitá, s az angol szüzek vezérletére bízta az általa oly nagy költséggel (hír szerint 85000 o. é. ft.⁸ [osztrák értékű forint]) emelt nőnövelde, melyet a magas

Az angolkisasszonyok intézete Veszprémben

alapító, Ranolder János⁹ püspök a magasb igényű nőnevelés érdekében maiglan is nagy költséggel fönntart. (Lásd rajzát „Vas. Ujs.” 1861. 48. sz.¹⁰) Veszprém, Zala és Somogy megyékben, melynek területe egy kis német királysággal fölért, tudtunkkal ez egyetlen kath. szellemű nőnövelde van. Hivatása: szendébb, vallásosb, és értelmesb nőnemzedéket nevelni a honnak, s mindezt csekély díjért; mert hisz 340 o. é. ftért, testi táplálék mellett, minden rendes és rendkívüli

⁸ Az 1 o. é. Ft. 2023-ban 4192 Ft, vagyis 85000 o. é. Ft = 356.320.000 Ft volt

⁹ Életéről és munkásságáról: Takács Lajos: *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága (1806–1875)*. Veszprém, 1987. (A veszprémi egyházmegye múltjából 14.)

¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1861. dec. 1. Cz.: Az Angolkisasszonyok intézete Veszprémben. 569–570. o. (az intézet rajzával)

tantárgyban u. m. rajz, zongora, ének s táncban, de főleg az erény szeretetében neveltethetni – valóban csekély ár. És még is – ki hinné? – egy több mint félmilliónyi családkörből, mely e három megyében lakik, csak 24 bel- és mintegy 40 külnövendék küldetett az új, de vallásos és nem kevésbé nemzeties szellemű tanmodort követő angolszűzek szárnyai alá. Pedig épül a lélek, áhítat fogja el a szívet, és nemesedik az ízlés, midőn e tanintézetnek páratlan szépségű külsejét, rendkívüli tisztaságú, díszes szobrokkal s egyéb tanszerekkel ellátott tantermeit megtekintjük, nem is említvén a festett ablakokkal ellátott góthstílusú templomot. Hogy e külsőségek is a gyengéd kebelre felejthetetlen hatással vannak, úgy hiszem, nincs, ki komolyan tagadja.

De ingyen oktatásban részesíté a jelenlegi püspök a szegényebb sorsú nőnemzedéket is – részére Veszprémben megtelepítvén a paulai sz. Vincze szerzetbeli¹¹ szüzeket, kiknek egy része a városi kórházban betegápolással foglalkozik.

Egy intézet hiánya igen érezhető a nevelés terén Veszprémben. S ez egy kisdédóvoda volna az itt föltűnőleg sok, utczákon futkosó kisdéd számára. De ez, úgy látszik, az utókor jótékonyági szellemének van fönn tartva, valamint egy főgymnasium utáni gyteljesedése is.

Végre e város névelőintézetei sorában a „Davidicum” című árvaházat¹² is említjük, mely néhai Zsolnay Dávid kanonok s többek alapítványából, egy saját épületben mintegy 60, mindkét nemű növendéknek testi-lelki táplálékot nyújt.

A tanintézetekből – melyek az egyháznak mintegy előcsarnokai – az egyházakba lépünk. Veszprém jelenlegi, sz. Mihályról címzett székesegyházát Eszterházy Imre gróf és püspök (1722–23) építé újabb modorban; középhajójának magas íveit fresco-képek díszítik. Hozzá ragasztott mellékhajói szintén festvék. Szentélyébe, mely részint átmeneti, részint tiszta góth ívezetű s ablakú – 10 lépcsőn lehet följutni. E szentélyt szakértők a XIV. századból származtatják. (Lásd Arch. közlem. II. 204. lap.¹³)

Érdekesb azonban a szentély alatt levő kápolna, mely katakombá név alatt ismeretes – melybe két oldalról 16 lépcső vezet le. Itt mindenekelőtt két tojásdad, és egy nagyobb körded kúpot látunk. Oldalfalon pedig egy hengeridomú ablak-

¹¹ Dr. Ranolder János veszprémi püspök első, Veszprémben alapítandó leánynevelő intézetét az „irgalmas nénék”-re kívánta bízni. Az irgalmas nővérek hivatalos neve: Depaul Szent Vince Szeretet Leányainak Társulata (Societas Filiarum Caritatis Sancti Vincentii a Paulo). A magyar nép körében elterjedt elnevezésük: „vincés nővérek”, „irgalmas nővérek”, különösen régies az „irgalmas nénék” és a „szürke nénék” kifejezések. Bővebben lásd: *Padányi Schola Catholica 150 éves Jubileumi Évkönyve*. Szerk. Gaál Richárd. Veszprém.

¹² Molnár Jánosné: A Davidikum. in.: *Mesélő házak*. Veszprém, 2019. 60–69. o.

¹³ *Archaeologiai Közlemények*, 1861/2. kötet.: Ipolyi Arnold: Magyar régészeti repertórium. Veszprém. 202–205. o.

fülkén a világosságot pillantjuk meg. Továbbá szemünkbe tűnik nyolcz, a kápolna hajóját, három részre osztó, egyszerű talpzat s fejezet nélküli nyolczoldalú karcsú, s mintegy 7 lábnyi oszlop, melyből ugyanannyi csúcsív-gerincz fejlődik, s melyek keresztcsúcsívekké alakulnak. A mellékhajókon s a vörös márványból készült oltár mögött az ívek részei láthatók – melyek az oldalfalakkal egybeforranak –, továbbá az oltár mögötti márványoszlopok között egy fülkében a b. szűz életnagyságú fehér szobra látható s ennek két oldalán két négyszögű ablakon át hat be a világosság, végre a jobb oldalfalon s a körded kúp alatt a káptalani kryptába ajtó nyílik. Mindezek figyelmet gerjesztő régiségre mutatnak.

De ezek – Beke Kristóf veterán írónk kézírata¹⁴ szerint ki öreg napjaiban a veszprémi püspöki megye történetírásával, illetőleg már tisztázásával foglalkozik – korántsem tarthatók a sz. István neje által emelt bazilika maradványainak – mint az Visontay legújabb Magyarország földrajzában¹⁵ állítatik, hanem sz. György temploménak, melyben N. Lajos királyunk ajándokából sz. György feje nagy tisztelettel őriztetett. Beke szerint sz. István és Gizella bazilikája a jelenlegi sz. Háromság oszlopa helyén állhatott, melynek részei lehetek: a Gizella-kápolna, s azon három egymásba font goth ívezet és vállkövek, melyek a Gizella-kápolna melletti kanonokháznak a püspöki lak felé álló tűzfalában láthatók. Egyébiránt a nevezett bazilika roppant terjedelmű lehetett, minthogy 36 oltárnál lehetett egyszerre áldozatokat bemutatni, amennyit a mostani székesegyházban alkalmazni sem lehetne. Fényét, egy a sz. Háromság helyén talált zöld márvány oszlop gyaníttatja, melyből a mai szentély két mellékoltára egy-egy pár oszlopot, s a katakomba vörös márvány szentségtartója ékezetet nyert. Mindezekből kitetszik, hogy a magyar kereszttyénség hajnalára bővebb ásatások még sok fényt deríthetnének.

Mintegy 20 lépésnyire a székesegyháztól keletre áll egy kanonokház és a püspöki lak között az úgynevezett Gizella-kápolna, mely a fönnérintett Eszterházy püspök alatt a romokból lón kibontva, s Koller Ignác néhai püspök által 1772-ben jelen helyzetben fölszentelve, mint azt homlokzatán a fölírás bizonyítja, midőn t. i. ajtaja is, homlokzatával együtt a püspöki lakból az utcára lón átvitve, melyek mintegy egy lábnyira, már vékonyabbak s a dórihoz hasonló fejezettel bírnak. Három lépcső vezet ide be, hol egyszerű keresztívezetű boltozatot találunk, melyen hevedereket, levélekezetet, vállköveket látunk, melyek között az apostolok természet nagyságú antik festményű képeit találjuk. E fest-

¹⁴ Beke Kristóf: *Historia diplomatica almae diocesis Vesprimiensis periodus Ia.*, kézirat, é.n. a Veszprémi Érseki Könyvtár gyűjteményében. Beke Kristóf: *Adatok a Veszprémi Püspökség történetéhez*, kézirat, é.n. a Veszprémi Érseki Könyvtárban.

¹⁵ Visontay János: *Magyarország földrajza*. Pest, 1861.

mények azonban szakértők által a XII. vagy XIII. századba helyeztetnek. (L. , „Arch. közl.” II. 202. I.¹⁶) A kápolna a sz. kereszt tiszteletére van emelve.

A veszprémi Gizella kápolna homlokzata.
Forrás: lásd a 2. sz. lábjegyzetet

A veszprémi Gizella kápolna belseje. Forrás: lásd a 2. sz. lábjegyzetet

Ezen kápolna mellett van a püspöki palota, mely az utcára 1736-ban épült, s mind erre, mind a messze kilátású ráthóti völgy felé tágas erkéllyel van díszítve. Vaslemez fedele mansard-rendszerű, s villámhárítóval van ellátva. Nevezetes, hogy ennek helyén díszlett hajdan a királyi palota. Termei most is főrangúlag fényesek s néhány remek festménnyel díszelve.

A vár többi részeit elfoglalja a 12 kanonoklak, a papnövelde, a kegyes- és sz. Ferenczrendi lak, (ebben menhelyet talált egy ideig az e század elején összeküvésbe bonyolódott. szerencsétlen gr. Sigray), és templom, a gymnasium, s átellenben az előregedett papok ápodája, a vármegyeház, elemi iskolák épülete s néhány magánfalház.

Hol állott a 36 kanonok együttes lakhelye, mely valószínűleg az egyetem gyűlhelyé is vala, meg nem határozható, úgyszintén, melyik kapu ívezetét díszíté a mai papnövelde s nagyprépostsági bástyán alkalmazott kapuféjezet melyen a püspöki czímert körülvevő szalagon következő szavak olvashatók: *In Deo faciemus virtutem.*¹⁷ Alatta pedig: *Albertus Ep.[iscopu]s W.[esprimiensis] me fieri*

¹⁶ *Archaeologiai Közlemények* 1861/2. Ipolyi Arnold: Magyar régészeti repertorium. Veszprém, 202–205. o.

¹⁷ *Istennel győzedelmet nyerünk, [s ő tapodja el ellenségeinket].* Zoltárok Könyve, 60:14.

iussit 1X 6A (1462).¹⁸ 1457–1488 évben veszprémi püspök Vethési Albert vala. (L. Schem. V. Cleri Veszprim. 1862.¹⁹) Ezekén kívül a városban még több kath. s egy reform, meg egy evang. imaház létezik. A zsidók épülő imaházát a pestinek mintájára kicsiben utánozni akarják, azonban attól igen is távol vannak.

Annyi bizonyos, hogy a harc viharainak lecsillapodása után a régi vár kapui s falai lerontattak – csak egy magas, karcsú, hengerded alakú s rézfödélű, őrtornya maradt fenn, melyen kereszt helyett Magyarország címere ragyog²⁰ – a várat a várossal összekötő híd leromboltatott, az ez alatt tátongó árok betöltetett, s a vár így az alatta hegyen-völgyön elterülő várossal egybekapcsolatván, fő utcáin nagyobb részt emeletes házak s előttük járda díszlenek, amilyen a várban is látható. Egyébaránt az utcák többnyire szűk völgyekben vagy rendetlenül emelkedő sziklákon épülvék, s így sem szabályosoknak, sem szépeknek, sem tisztáknak nem mondhatók, télen még is kivilágítvák. Nevezetes, hogy Veszprémnek csekély számú kútjai vagy forrásai mind távol esnek a völgyekben – vízben sokszor nagy szükség mutatkozik. A vizet a cselédek dézsákban fejükön hordozzák a házakhoz. E kutak is a városi hatóságtól többnyire elhanyagolják. Legföltűnőbb, hogy a várban s a főtéren kút egészen hiányozván, oda víz egy völgyi forrásból – melynek neve „uri kút” – mintegy 26 ölnyire egy malomkerék által hajtatik föl, mely a püspöki lak előtt álló nagy vörös márvány-medencébe gyülekezvén vízvezeték által, csak néhány háznak s a főtéren szintén márványmedencébe szolgáltat vizet, vajha mindig elegendőt! E vízajtó-gépnek föltalálója, mint mondják, Tumler molnár vala, ki a múlt század közepén azért nemességet és egy kis jószágadományzást nyert.²¹ Szerencse még, hogy a völgyekben a Séd nevű patak kigyózik, mely több malomkereket hoz mozgásba, s így az őrlés oly mértékben eszközölhető, hogy a vidéket is Veszprém látja el liszttel. Másik iparüzlete a veszprémieknek – mely itt jövedelmezőbb, a csapóké, kik mintegy 200-an lévén, egyenkint 100–600 vég szűrposztót készítenek, melynek kallózása Palotán történik, hol ezen iparüzlettel szintén sokan foglalkoznak. Nagyobbserű fonógépekkel azonban alig foglalkozik néhány. Végre föltűnő iparüzlet itt a csutorásoké. Kereskedése Veszprémnek, s főleg gabonaforgalma, mióta a vasút

Forrás: Szent Biblia. Ford.: Károli Gáspár. Szent Biblia-Tanács. Budapest, 1987. 579. o.

¹⁸ Készíttette Albert veszprémi püspök 1462.

¹⁹ Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Weszprimiensis a sancto Stephano proto-rege anno Christi mix fundatae: ad annum Domini MDCCCLXII.

²⁰ A Tűztoronyról lásd: *Veszprémi Szemle* 2015/2. Boross István: „Ős torony, légy üdvözölve!” A Tűztorony építéstörténete és városi jelképpé formálódása. 3–27. o., Földesi Ferenc: Pillanatképek Veszprém város történetéből. Az elfeledett városbíró – Treuer József. I. rész 2018/3. 29–115. o., II. rész 2019/1. 6–70. o.

²¹ Veszprém vízellátásáról lásd: Kovács Győző Gyula – Laki Pál: *Csőbe terelt források avagy Vízkérdések és válaszok*. Veszprém, 2016.

3–4 órányira e várost elkerüli, igen csökkent. Légelye [légköre] a Bakony hegysége s erdei miatt rögtön változó, sőt tavaszkor sokáig zordon, miért a szőlő és dinnye itt ritkán érik meg.

Társalmi intézményei most majd csaknem egyedül az úri, polgári- és zsidó-kaszinó által képviseltetnek. A 19-dik század 2-dik felében egy 13000 lakosságú nagyrészt magyar ajkú városban három kaszinó! De itt egyhamar egybeolvadásra remény is alig létezik, mert úgy látszik, a képzettségi fokozat itt igen különböző, s tán még sok idő kell, hogy Széchenyink magasztosb céljai vonzzák a kaszinóba az embereket.

A takarékpénztár forgalma is sok körülmény által van megakasztva. Ányos,²² Csermák, Ruzsicska²³ emléke alig van fenn. Szigeti drámaírónk,²⁴ Udvardy jogtudorunk²⁵ s Kemenes egyh. költőnk²⁶ alig ismervék a nép előtt.

Mulatóhelyül szolgál néhány kert, melynek egyikében van a város második fürdőintézete is, melynek közelében legújabban lövölde is állíttatott. Sétahelyekként szolgálnak a völgyek, különösen az Apácza- és Buhimvölgy, hol a Séd mentében a zöldség- és gyümölcsöskertek, a virányos rétek, s mindenekelőtt a pornélküli lég, de csak az estfelé hűs árnyak vonzzák az üdülni akarókat. Az elsőben nagy változatoságot okoznak a viharoktól megőszült s meredek sziklák meglepő csoportozatai, az itt-ott tiszta hangú visszhang, a malomkerekeket mozgásba hozó vízesések zúgása, a hegyormokon elterülő fősíkokról a szép tájon elmerengő emberi alakok vagy legelésző állatok. A Buhimvölgyet érdekessé teszik szintén a magánkertek gyümölcsösei, rétjei, malmai, forrásai, s a jutasi erdő és majorsága, hol a város fiatalsága a tavasz tiszteletére rendezett ünnepélyeket táncz és eprészettel szokta megülni.

²² Fajszai Ányos Pál István (Esztergár, 1756. december 28. – Veszprém, 1784. szeptember 5.) pálos szerzetes, tanár, a magyar szentimentalizmus költészetének alakja.

²³ Csermák Antal és Ruzitska Ignác életéről és munkásságáról Lásd: M. Tóth Antal: Veszprém zenei múltjából: Ruzitska Ignác élete és munkássága (Ruzitska Ignác születésének 240. évfordulójára). *Veszprémi Szemle*, 19/1. 2017. 24–43. o., M. Tóth Antal: Újra hallom szép szavát. Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig. Új Horizont, Veszprém, 1998., M. Tóth Antal: Veszprém zenéje 1711 és 1849 között. *Veszprémi Szemle*, 2005. 3–27. o.

²⁴ Szigeti József (családi nevén Tripammer József) (Veszprém, 1822. május 11. – Budapest, 1902. február 26.) színműíró, színész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és a Kisfaludy Társaság tagja.

²⁵ Udvardi és báthi Udvardy Ignác Ferenc Jakab (Pápa, 1810. augusztus 1. – Veszprém, 1874. január 17.) teológus, Veszprém vármegye táblabírája, veszprémi kanonok, egyházi író, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1858). Sírja az Alsóvárosi temetőben van, jeltelen.

²⁶ Kemenes (1874-ig Csácsinovits) Ferenc (Bögöte, Vas vm., 1829. szept. 20. – Veszprém, 1905. nov. 2.) nagyprépost. Műve 1860-ban Kemenes néven jelent meg (Kemenes költeményei. Pest, 1860.) Sírja az Alsóvárosi temetőben található. Forrás: Magyar Katolikus Lexikon.

A számos hegyorom síkságait s irtásait vajha ismét ligetekké varázsolnák! Így a legelők sem sülnének ki a nap heve által, s a táj még vonzóbbá s állattenyésztésre alkalmasabbá válnék. Ezen kívül mennyi jövedelmet biztosítana ez a közönségesen szegénységgel küzdő városi pénztárnak! Vagy tán a Bakony rémei tartóztatják vissza a nemes városi tanácsot mindezeknek elrendelésétől?

V. Veszprémtől Balatonfüredig.

Veszprémmel közelebbről megismerkedvén, a szíves olvasó figyelmét a füredi országútra fordítom – mely kissé hanyagolt állapotba jutott – hol már szántóföldek, ligetek mellett haladván, egy az erdőbe vágott legújabb utat találunk, mely Füredet Veszprémhez majd egy órával közelebb hozandja – egyenesen Csupaknak tartván. Majd Felső-Örs faluba jutunk, s így Zalamegye első helységében találjuk magunkat. Itt az utast már régibb s legújabb szőlőültetvények s lombos hegyek üdvözlők. Felső-Örs régi telep – némelyek Örs vezértől származtatják, – de okmányilag Mike vagy Miske mesterig vihető föl eredete, kinek fiai tán, e tájt, mely Kővágóörsnek is neveztetett, maguk közt fölosztván, három helységnek adtak eredetet, u. m. Felső-, Alsó-Örsnek és Lovasnak.

[...]

AZOK A RÉGI JÓ VESZPRÉMI IDŐK

Az Óvári Ferenc utcai épületek – emlékeimben

DEBRECZENYI JÁNOS GYÖRGY

Múltba tekintő írásaim utolsó, befejező részének szántam ezt, ami eljutott volna a Kossuth utca emelkedőjén túli igazi kisvárosias centrumig. Már a kezdet kezdetén tisztult a kép, hogy ez nem megy, mert egyszerűen nem lehet átugrani, kihagyni az oda vezető főútvonalat, az azon levő öt és fél (!), különböző funkciójú (kettő kivételével), a múlt század első évtizede körül épült, átadott épületeket és az azokhoz kötődő emlékeimet.

A ma ismét Óvári Ferenc utca a nevét már 1909-ben megkapta, nem is akármilyen okon és körülmények közt. A névadójáról feltétlen tudni kell, hogy 1858-ban született Veszprémben, alap- és középfokú tanulmányait ebben a városban, illetve Székesfehérváron folytatta, majd a Budapesti Tudományegyetem jogi karának elvégzése után visszakerült Veszprémbe. Tudásával, emberi hozzáállásával sokirányú fejlődést indikált, ily módon segítve a várost.

Tevékenysége elismeréséül 1909-ben Veszprém város díszpolgárává választották, és az ekkor még épülő utcát is róla nevezték el. Az utca épületeit a második világháború, valamint az '56-os harcok is megviselték, de a sors kegyének köszönhetően legalább a '60-as évek közepén induló és a belvárost alaposan átalakító „településfejlesztési akció” elkerülte. Tulajdonképpen akkor most kortársaim és én, mi is szerencsések vagyunk, hogy így „nyolcvan felé” ezekről beszélhetünk és írhatunk.

Sokáig hezitáltam, hogy az utca sorai vagy az életkoromhoz való kötődés szerint írjak. Az előzőt választva a 7-es szám alatt lévő valamikori Postapalotát, azaz a „Nagypostát” már egy előző írásomban ismertettem, így azt elhagyva és a városbelső felé haladva az utca 5-ös számú épületéhez fűződő emlékeimmel folytatom. Az épületet 1913-ban takarékpénztári finanszírozásból emelték, hogy bérlakásokat alakítsanak ki benne. Egy korabeli színezett felvételen a déli

homlokzatáról is kitűnik, hogy a háromszintes, kétemeletes ingatlan felvehetné a versenyt hasonló budapesti társával.

A Jókai út 5. szám alatt OTI néven működő társadalombiztosítási ellátási intézmény (ahol én gyermekként Szakál Károly doktor úrtól is kaptam kezeléseket) az 1950-es államosítás után megszűnt, és helyette SZTK¹ néven – minden megyében, így Veszprémben is – megyei igazgatóságok alakultak. Az SZTK Veszprém megyei Igazgatóságával egy épületben volt a Megyei Szakorvosi Rendelőintézet. 1967-től, lévén a megyei kórház alkalmazottja, az épületben zajló megváltozott gyógyászati működésre nagyobb rálátásom volt.

A közel egytucatnyi szakrendelést dr. Mózes Gyula igazgató főorvos és Biczi Károlyné (Kati néni) vezetőasszisztens szervezte, irányította. A szűk folyosói várók már akkor is zsúfoltak voltak. Ennek egyik oka (lehetett), hogy szabadon, szinte az utcáról belépve igénybe vehette bárki az akkori társadalombiztosítási rendszert, az előírt kötelező munkaviszony volt az egyetlen megkötés.

A szakorvosi ellátásra várakozó betegeket az akkoriban rendelkezésre álló viszonylag kezdetleges eszközök, műszerek, készülékek segítségével gyakorlott, nagy tudású főorvosok, orvosok látták el. Idősnek kell lenni, hogy nevük, jótékony tevékenységük, emléküik megmaradjon. A teljesség igénye nélkül, név szerint is említsük meg néhányukat: Galác Lajos radiológus-onkológust, Megyeri István urológust, Hanusz András belgyógyászt, Rohonyi István nőgyógyászt, valamint Kungli József belgyógyászt, (de ismertebben mint sportterületet is ellátó) főorvos urakat. Kungli főorvos úrral kapcsolatosan még megemlítem, hogy a Temetőhegyen az ő Sigray utcai házában egy régies zománc tábla is jelezte, hogy „*Medicus Universalis*”. Hálátlan lenne említés nélkül hagyni a többi szakrendelést és az ott dolgozókat, így az orr-fül-gége, a gyermekgyógyászati, a szemészeti, a sebészeti, az ideggyógyászati szakrendelés, illetve a labor(ok) főorvosait, orvosait, szakasszisztensi dolgozóit.

A körülbelül 20 évig (1975-ig) itt és így működő szakrendelések a közben felépült és korszerűen berendezett, Komakút téri rendelőintézetben folytathatták emellett szinten a munkájukat.

¹ Az Országos Társadalombiztosító Intézet (rövidítve: OTI) az 1927. évi XXI. törvénycikkkel létrehozott állami szervezet. 1948-ban kezdődött meg a társadalombiztosítás rendszerének államosítása, centralizálása. Először felszámolták az OTI mellett működő más biztosítókat – ezek feladatkörét az OTI vette át –, majd 1950-ben megkezdődött az OTI felszámolása is. Először a kórházak, orvosi rendelők, szanatóriumok kerültek az állam kezébe, majd 1950. november 1-vel az OTI megmaradt működési területeit a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK) vette át. Ezzel az OTI működése megszűnt. Veszprémben az Óvári Ferenc utca 7. sz. épület volt évtizedekig az SZTK megyei központja.

*Az Óvári (Sztálin, Népköztársaság) utca a belváros felől.
Forrás: Fortepan 32342/VÁTI*

Most pedig következzen itt két személyes visszaemlékezés.

A '70-es évek elején az urológiai szakrendelésen jártam, ahol dr. Sztójcsev Stéfán egy nagy méretű vese-röntgenfelvétellel a kezében mosolyogva kiszólt a rendelőből, mondván: „*Jancsi, tud róla, hogy magának három veséje van?*” Anno a jobb oldali „szerkezetben” duplatestú működés alakult ki. Szerencsémre így, 80 felé sem okoz problémát.

A másik maradandó élményem az intézet ideggyógyászati szakrendelését is ellátó dr. Markovics György főorvos úrral kapcsolatos, és máris hozzáteszem, nem mint páciens jártam nála.

A rendeléseiről olyan legendák maradtak fenn, hogy például vizsgálat közben így szólította fel a páciensét: „*Ne hajtsa rám a legyeket, a nem is létező legyeket!*” A kórházi fekvőbeteghez összehívott konzultációk során már a megjelenése is elegáns és tisztelet követelő volt. A mindig ápolt fekete cipő, a hosszú sötét felöltő, ősz fején a keménykalappal, szinte egy angol főúr benyomását keltették. Az osztályon a betegágyakhoz alkalmanként feleségem is kísérté mint osztályos szakdolgozó, karján fehér törölközővel, kezében az ún. vesetálba helyezett mechanikus vizsgáló ingerkeltő karctűvel és kis reflexkalapáccsal.

Sok kórházi dolgozónál – így nála is – megfordultam a privát munkámmal, a „Wollák” ABC² melletti lakásán volt valami apróbb villamossági javítanivaló. A munkám végzése közben ő barátságos, érdeklődő hangon beszélgetett velem körülményeimről, családomról, családom eredetéről. Hirtelen szinte emelt hangon szólította oda egyik hozzátartozóját, ezt mondva: „*Fercsukám, gyere, bemutatok neked egy igazi őszinte alföldi embert.*” Ez meglepő élményként szinte belém égett.

Elhagyva a betegség, a gyógyulás témáját és épületét, tőle pár lépésre, a 3-as szám alatt áll az 1930-ban elkészült és átadott, s 1982-ig csaknem folyamatosan működő egykori Hungária – későbbi nevén Vörös Október – mozi. A múlt század elején megindult filmforgalmazás, mozis vetítés mind többfelé elterjedt. Így Veszprémben is, de nem önálló moziként, hanem úgymond társbérletben az akkor még Városi Nemzeti Színház³ néven működő intézményben, annak is az alsó szintjén, a színi előadások befejezte után. A filmgyártás serkentésével, a hangosfilm megjelenésével természetesen nagyobb nézői igény állt elő. Ezt felismerve és a veszprémi iparosfoglalkoztatás előmozdítására a városi főmérnök, Márfoldy Aladár tervei szerint a működésében is jó hírű Csomay Kálmán lett az épület kivitelezője több más veszprémi mesterember társával.

A kivitelezésnél előjött és komoly problémát jelentett az épülethez közeli nagy vízáteresz vasbetonnal való biztonságossá tétele.

Körülbelül másfél év (szuper idő) alatt elkészült az épület, melyet a város teljes egészében, esetleg kisebb kölcsönökkel valósított meg. Erre utal a megépülte óta máig látható, a második emelet feletti timpanonban megjelenített városcímer. Ugyanezen a (déli) homlokzaton érdekes, s moziépületen meglehetősen szokatlan a kétoldali erkély. Ezek egy négy-, illetve egy háromszobás bérlakáshoz tartoztak, melyekbe dr. Berky Miklós polgármester, valamint Szeglethy Ferenc városi főszámvevő és családjaik költöztek be.

A Hungária mozit 1930 késő őszen adták át a városvezetők a meghívott vendégeknek, szakembereknek, tudósító újságíróknak, akik a legnagyobb elismeréssel szóltak az 550 főt kényelmesen befogadó épületről, annak modern hang- és fénytechnikai, műszaki felszereltségéről. Általános vélekedés szerint minden tekintetben megfelelt volna a fővárosban is.

Hadd örökítsem meg, hogyan láttam én gyerekként és felnőttként a mozit az '50-es évek elejétől-közepétől fogva! Az utcán az úttesttől a járdát elválasztó vaskorlát, balról és jobbról falba süllyesztett világítású vitrinek, benne a futó és a következő műsorokhoz plakátok, képek. Az épület homlokzatába mélyedő

² A névadóról lásd: VARGA 2009. 940. o.

³ VARGA 2009. 638. o.

lépcsős bejárat előtt cigarettázók, szotyizó várakozók, a benti előtérben balra egy eleinte működő kávézó édességeikkel, benne egy magas ősz hölgygel, Milka néniel.

Jobbra a két pénztár, melyekből rendszeresen csak egy működött, kis üveges ablaka mögött a vörösés hajú Pötyi néni, akinél a későbbiekben telefonon is lehetett jegyeket rendelni. Az előtérben összegyűlt tömegben az esti előadásoknál „skubiztam”, hogy van-e köztük iskolai tanárom. A középső csapóajtók megnyílása után egy kissé ágaskodva kerültem be a jegykezelő nénik közt. A belső előtérből lehetett menni az emeleti „kakasülökre”, vagy a fapados páholyokba, vagy még tovább az emeleti géptermekekhez.

A földszinti nézőteret a körülbelül 500 fős zsöllye és a kétoldalt kialakított kényelmes (összebújásra is alkalmas) páholyok töltötték be.

A korán érkezők még láthatták, hogy a zsöllye sorai közt kézi nyomkodású frissítővel, fertőtlenítővel próbálták az „emberszagot” közömbösíteni. Ki-ki igyekezett a helyét elfoglalni. A csapóülékes széksorok alsó része olcsóbb, a feljebb lévők „árasabbak” voltak.

Az első sorokban előfordult, hogy a közönség „érdekesen” – nevetéssel reagált a filmjelenetben éppen csókra készülő párra vagy egy totálképpel mutatott mozdony közeledésére. A későn érkezőket a jegyszedő elemlámpás kísérettel kalauzolta a helyükre, ami a helyüket már időben elfoglalóknak a csapószékek ellenére is kellemetlen volt. A filmvetítések előtt alkalmanként volt egy-egy ún. akrobatás, varietés röpké műsor. A vetítés az elhalványuló világítással már a nagy bordó függönyre megindult, és már azon megjelent a „régii” címeres kezdettel az aktuális filmhíradó. Ezeknek rendszeres, visszatérő témája volt az állandó fejlődés. A több száz százalékos Sztahanov mozgalmának élén a fémipar nagyjával, Pióker Ignáccal, de láthattuk a nagy kerek arcú „Rákosi Mátyás atyánkat”, amint a gabonatóbla szélén elégedetten, mosolyogva nézeget, kezében búzakalász tartva.

Az ötvenes évek elején, közepén látható filmek csaknem mind „KONEC”-re végződtek, így *A sztálingrádi csata*, *a Támadás 6.25-kor*, *A Zsurbin család* stb. Szerencsére volt egy vasárnap délelőtti matinéműsor, ami emberibb, azaz gyerekebarátabb volt, mint például a Gemenci-erdő mindig csodálatos növény- és vadvilágát tavasztól télig bemutató, Homoki Nagy István készítette *Gyöngyvirágtól lombhullásig* című – már színes – film.

Később sorra jöttek a szórakoztató magyar filmek, egyik-másik kicsit élcélődött az előző időkön (ilyen volt Latabár ragyogó szereplésével a *Mágnás Miska* és az Állami Áruház). Közben a már ismert idősebb színészek mellett felnőtt egy fiatalabb színésznemzedék, akik szinte ontották a sikeres filmeket, közülük párat említve a *Rákóczi hadnagya*, a *Liliomfi*, a *Ludas Matyi*, a *Körhinta* vagy a későbbi

emlékezetes, Veszprémben forgatott *Fúre lépni szabad*. Ezek folytatásaként a múlt századi magyar irodalom remekeiből készült számos játék- és szórakoztató film is másorra került. Ezekkel egy időben a közönség mind több FIN–Ende–The end végződésű, szórakoztató, látványos film közül válogathatott, amelyek az egyre fejlettebb szín- és hangtechnikának köszönhetően még nagyobb élményt jelentettek.

A játékfilm az előző időkben is széles tömeg szórakozási formája volt itt Veszprémben. Igazolja ezt az akkori városvezetés elhatározása és az 1930-tól 1982-ig kisebb megszakításokkal több mint ötven évig működő Hungária–Vörös Október mozi. Az említett sok évtizedes működésben az előadások után a mozi és a szomszédos ipariskola épülete közti keskeny kijáraton a közönség hangulata is kifejeződött hol halk vagy hangosabb, gyakran kedélyes nevetéssel.

Befejezésül egy talán elrugaskodott gondolatjáték, miszerint ebben a sok mindent megoldó, önmegvalósító világban egy ügyes, megbízható vállalkozás formájában némi felújítás után működtethető lenne egy ún. retró mozi, amely ki tudná szorítani a nagyon elterjedt akció-, horror- és hasonló típusú filmeket.

Mint néző elköszönök az épülettől, de mivel volt egy másik kötődésem, azt is feltárom. A '60-as évek közepén a VVE⁴ szakdolgozójaként a munkámhoz tartozott az előadások technikai segédlete a T/1 és T/2 előadótermekben és tantervekben. Az egyetem beiskolázott a Megyei Moziüzem egyik vállalati tanfolyamára, ahol sokoldalú elméleti felkészítés (filmtörténet, filmkészítés, gyártási filmtechnika, optikai elméleti oktatás) és a vizsga letétele után lehetett indulni a mozigépészi gyakorlat megszerzésére. Így jutottam a profi vetítógépek és azok kezelői mellé. Hiába a villanyszerelői szakmám, ott sok minden sajátságosat láttam. Ilyenek voltak a nagy méretű, nagy teljesítményű gépek, amik még ún. szénrudas-egyenáramú ívfénnyel működtek, vagy hogy a vetített műsor 4-5 filmtekercsből tevődött össze. Gépváltásnál, figyelve a kimenő vetítónyíláson az ernyő jobb felső sarkában megjelenő jelet, másodperceken belül kellett cselekedni, mert hiba esetén a közönség... Hasonlóképp történt filmszakadáskor is, éppen ezért a kapott vetítendő filmet előzetesen és a lejátszás után is át kellett tekerni, vizsgálni. Szóval ha egy mozis bácsi nyugodtnak tűnik is, az csak a látogat, és igaz a mondás, hogy „gyakorlat teszi a mestert”.

Az Óvári Ferenc utca és a Szeglethy út saroképülete nekem az életem, a sorsom további alapjait jelentette, a MŰM 306-os számú Táncsics Mihály Szakmunkásképző Iskolában 1960-ban elkezdett iskolai foglalkozásom.

⁴ Veszprémi Vegyipari Egyetem

*Az Óvári utca páratlan számú házai (Iskola, Mozi és Rendelőintézet).
Forrás: Fortepan 32347/VÁTI*

Magáról az 1912-ben megépült, elkészült iskoláról és a hozzá kötődő családi és személyes élményekről szeretnék most írni, ám előbb érdemes megismerkedni a veszprémi iparosság és azon belül is a mesterek által végzett tanonc-inasképzés történetével. Kortársam, az egykori ipariskolai igazgató Borsi Lőrinc egy, az iskola és a tanoncképzés történetét feldolgozó kiadványában sok érdekes adatot találhatunk, melyekből párat az ő hozzájárulásával idézek. Történelmi idők óta, nevezetesen az Árpád-kortól jelen volt a várban az egyházi iskola, mely a későbbiekben főiskolává fejlődött. Ezzel egy időben a vár környéki településrészekén élő és a mindennapi élethez sokoldalúan kötődő mesterek munkájára és az általuk előállított termékekre is feltétlen szükség volt, beleértve a vár védelmére létrehozott eszközöket is. A mesterek a tevékenységük közben nevelték ki az arra alkalmas ifjakat. A középkor folyamán megjelentek a céhek és az azokban kinevelt inasok. Erről *A kézműipar Veszprém megyében* címmel színesen illusztrált kiadványt jelentetett meg egykori elemis osztálytársam, dr. Énekes Ambrus. Ebben ugyan nem, de a céhtörténet 1800-as év közepi iratokban⁵ szerepel egy apai felmenő, bizonyos Döbröczönyi Gyula csizmadia. Nagyon érdekes ide

⁵ DR. ÉNEKES 2010.

vonatkozó anyag a pápai születésű, de a későbbiekben Veszprémben élő borbélymester, Franciscus Károly naplójában leírt pápai inas sorsa.

A veszprémi ipar és iparosság történetének érdekes felmérési anyaga egy 1848-as céhösszeírás, melyből kitűnik, hogy 814 mester 193 inast foglalkoztatott 50 mesterségben, melyek közül ma már furcsának tartjuk, vagy talán nem is létezik a szattyános, a csutorás, a szappanos stb.

Az ötven felsorolt foglalkozás, illetve annak művelői közül – büszkén mondhatom – még én is többet ismertem: négy molnárt, kőfaragót, kötélgyártót, kefekötőt. A céhek működéstörténetéből íme egy szép, feliratszerű idézet: „Isten áldja a tisztas Ipart.”

Trefort Ágoston vallásügyi és közoktatási miniszternek az ipariskolák szervezéséről szóló 1882-es tervezete és annak 1884-es törvényre emelkedése után, annak részeként indult el az ipariskolák megteremtése. Így történt Veszprémben is, aminek eredménye a tervek szerint megépült és 1912 szeptemberében átadott ipariskola.

Érdekes adat, hogy már a hivatalos átadás előtt egy héttel is orvoskongresszust rendeztek benne. Az iskola történetében (számomra) meglepő, hogy szinte társbérletszerűen számos rendezvényt tartottak benne. Így a következő években rajzkiállításoknak, dalárdai közgyűléseknek adott helyet, 1930–36-ban népkonyhát működtetett, és megtisztelő módon itt állították ki az 1938–39-es vándorkiállításon a Szent Jobbot. A háború az épületben és a felszerelésekben is nagy károkat okozott, és ehhez járult még, hogy a képzett oktatók hiánya is komoly gondot jelentett. Mindezek után kezdett itt oktatni 1948-ban Pallay Géza főhivatású tanár. A háború utáni szakemberhiány gyors pótlására, illetve a termelés elindítására az '50-es évek elejétől az ipari tanulók és tanárok növendék-toborzást szerveztek.

Családi emlékeim ez időtől kötődnek az iskolához. 1952-ben Zoltán testvérbátyám indult az akkor divatos, sokak által ajánlott vasesztergályos-képzésre a Veszprémi Fémfeldolgozó Nemzeti Vállalatnál való gyakorlati munkahelyi elhelyezkedése után mint MTH-s⁶ téli-nyári egyenruhás tanuló. Érdekességként említem, hogy az iskolabálok alkalmával édesanyám a testvérem osztálytársának az édesanyjával (Szlávik nénival) együtt az iskola bejáratánál szedte a belépőjegyeket; ezzel hozzájárultak a névadó Tánacsics mellszobrának költségeihez, melyet elkészülte után ott helyeztek el.

És akkor az én személyes kötődésem. Az iskolába jelentkezés és a beíratás előtt még meg kellett oldani a gyakorlati foglalkoztatást biztosító, vállalati vagy

⁶ A Munkaerő-tartalékok Hivatala (MTH) Magyarországon 1950 és 1956 között működött ipari- és kereskedelmi tanulók oktatására létrehozott állam hivatal volt.

kisiparosi foglalkoztatást (akkori néven maszekot). A mi városrészünkben, azaz a Temetőhegyen élt egy régi kefekötő család, ahol a négy fiúgyermek közül három villanyszerelő lett, egyikükhöz kerültem tanulónak. A munkaszerződés alapján ezt követően iratkozhattam be a hároméves iskolai képzésre, ahol az első évben heti három, a továbbiakban heti kettő, végül heti egynapos volt az elméleti oktatás. Az első időkben az iskola belső udvari részében, a valamikor turisztaszállóként használt épületben Hoppálné, Bagics Lajos és Lábdi Kálmán tanárok ismertették a diákokkal a felkészítő tantárgyak anyagát. Lábdi tanár úr érdekes, élményszerű hírközlésével kezdte el az órát 1961. április 12-én Gagarin első űrutazásáról: „ember az űrben”.

A rá következő évben, Pallay Géza igazgatósága alatt már mint jól összehozott osztály kerültünk fel a főépület egyik emeleti tantermébe – koedukált formában. Ennek az a története, hogy az érettségi vizsgájuk letétele után az osztályhoz csatlakozott pár műszerésztanuló, közöttük a papkeszi Sprigmann Margit is, illetve társai, Lankesz Karcsi és Hidvégi Laci. Rájuk kissé irigykedve néztünk, mivel „érett” helyzetükből adódóan hallgatólagosan „iskolakerülők” lehettek.

Osztályfőnökünk és történelemtanárunk Veress D. Csaba lett, akinél a szigorú kissé félretéve, lazábban, hangulatosan teltek a tanórák, amihez hozzájárult egy-egy történelmi műtűyr vagy pénzérme bemutatása. Az akkor élete közepén járó tanárban egy nagyszerű történészt, hadtörténészt is megismerhettünk, aki a későbbiekben számos munkáját jelentette meg: a II. világháborúról szóló könyveket, továbbá Balaton-felvidéki, bakonyi településekről, falvakról írt monográfiáit. Közvetlen egyéniségét mutatja, hogy az iskola befejezése után barátaimmal, osztálytársaimmal (Szakál Karcsival, Máhl Misivel és Éllő Gyurival) és velem konyakkal koccintva pertut ivott a hangulatos Várkapu presszóban.

Szakmai oktatásunkat tekintve az akkori tanuló társak nevében is nagy szerencsének tartom, hogy két kiemelkedő személyiségről írhatok. Elsőként Jáger Ferenc szakoktatóról (Nagyvázsony, 1928 – Veszprém, 2022), aki csodálatosan megáldott tehetséggel, halk beszéddel, türelemmel tudta átadni a szakma gyakorlásának megfelelő módját. Ahogy így utólag megismertem életét és további szakmai tevékenységét, kiderült számomra, hogy a szakoktatás területén magasabb tisztségeket is betöltött (a Munkaügyi Minisztériumban a Módszertani Tagozat tagja volt), ily módon érvényesült oktatói rátermettsége, és számtalan szakmai újítását is elismerték. Munkásságát érdemrendek, kitüntetések igazolják. Az általam megfigyelt beszédmódját, stílusát megtartva, idős korában különböző írások, köztük versek jelentek meg tőle.

Szakmai oktatásunk másik emlékezetes alakja Lechner László elektromérnök, aki a kemény, de érdekes elektrotechnikai órákat olyan szerencsésen, szinte

szuggesztíven tudta levezetni, hogy az új ismeretek jól megragadtak bennünk. Mindezekre azután a szakma gyakorlása során is feltétlen szükségünk volt.

Lechner László gyermekként, családjával került Veszprémbe 1939-ben. Miu-tán alap- és középfokú iskoláit itt befejezte, Budapesten szerzett diplomát, majd Veszprémbe indult mérnöki munkája az akkori ÉDÁSZ Vállalatnál. Később magasabb szakmai elhivatottsága egy székesfehérvári regionális, végül pedig egy budapesti országos villamos szolgáltatói rendszerhez szólította. Veszprémet, a „befogadó” várost már gyermekként megszerette. Jól beleilleszkedett, és azt hiszem, annak megbecsült lakosa lett. Aktív tagja volt Veszprém Város Vegyeskarának. Idős korában élete, családja történetét könyvben megírta, de annak 2016-os levéltári bemutatóját már nem érte meg.

A káptalanfüredi kápolnában helyezték örök nyugalomra, temetésén részt vettem én is. Könyve, melyben a testvére, Lázárné Lechner Ágnes az én inaskori emlékeimet is felidézve a bátyja helyett írt meleg szavú bejegyzést, szép emlék számomra.

A talán kissé hosszás iskolatörténet és a tanárokról szóló megemlékezések után következzen pár sor az én időben végzett gyakorlati munkatevékenységről! Mint említettem, mesterem mint magánvállalkozó leginkább épületszereléseket vállalt. Egypár alkalommal elvitt a helyszínre, bemutatott bennünket az épületnek, a szerszámoknak és a beépítendő anyagoknak, majd szerencsés esetben egy segéddel együtt nekikezdtünk a munkának. Ez így ment a környék falvaiban is: Hárskúton, Márkón, Szentgálon vagy Úrkúton. De jöttek a távolabbi, villamosítás nélküli falvak is, mint Csehbánya, Vászoly, sőt még a Keszthely előtti Várvölgy is. Irány a mester oldalkocsis zöld IZS motorkerékpárja és a más szerelők által is „műveleti területként” emlegetett fagerendás, kőfalas épületek. A szerelést végző mesterembereket a *Ki mit tud?* kíváncsiságával nézték a házbeliék, mi pedig közben azt, hogy mi fő a sparhelten. Jó szívvel láttak ebédrel, és mi ugyanilyen jó szívvel fogadtuk az ízletes kolbászos paprikás krumplit vagy a paprikás csirkét. Kemény, de hangulatos idők voltak ezek: a napnyugtára elcsendesülő, besötétedő utcák, a házak petróleumlámpái, az esti hazatérés a házinénihez, a tisztálkodás hokedlin a lavórban, a fagerendás tisztaszobában a libatollas dunyha.

Számomra jó hozadékra volt ezeknek a hónapoknak, éveknek, hogy megtanultam hatékonyan dolgozni, és így már elsőéves inaskodásom idején Veszprémbe az ismerős körökben ajánlottak egyszerű kialakítású családi házakat beszerezni.

A mesterem a működését egy motorbaleset után szüneteltette, és én így rövid időre gyakorlati foglalkoztatás nélkül maradtam. Hosszas utánjárással sikerült a VVE műszaki karbantartó egységébe mint átvett tanuló bekerülnöm. Körül-

belül fél év után társaimmal sikeres elméleti és gyakorlati szakmunkásvizsgát tettünk. Nekem az ott töltött további öt év (ez Polinszky Károly rektorságának időszaka) minden napja és az egyetem minden épülete élmény volt, de főleg a szakmához kötődő helyek és tárgyak: a tanszékek, a gépek, a laborok és a műszerek (akkor telepítették az Aula épületébe az ODRA⁷ típusú, nagy szekrényos méretű lengyel számítógépeket Rott Laci vezető műszerész kezelésével). A nagy élmények közé tartoztak a gólyabálok az akkor felfutó, nagyon sikeres Illés zenekarral, a kezdő tini sikerbombával, Koncz Zsuzsával, a bálozók tombolásával.

Őszintén vallom, hogy az ott eltöltött élménydús évek meghatározóak voltak számomra. Egy utólag megszerzett egyetemi almanachot nosztalgikus érzésekkel lapozok. Barátaim, egyetemi ismerőseim társaságában viccként szoktam említeni az öt éves egyetemre járásomat: hát persze hogy jártam, csak éppen a hátsó, műszaki bejáraton. Valami oknál fogva és talán kevésbé meggondolva jelentkeztem 1967 őszén egy villanyszerelői állásra a megyei kórházba.

Nem számoltam a kórházi körülményekkel, a munkavégzést akadályozó alapvető hiányosságokkal, és főként nem számoltam – pedig kellett volna – bizonyos szakmai féltékenységgel. Sok időre és egy házastársi kapcsolatra volt szükségem az ott töltött további évtizedekhez.

Mindeközben sokat fejlődött a műszaki kiszolgáló háttér. A különféle belső átalakításoknak, az új épülettömbök belépésének, valamint az integrált intézmények (rendelőintézet, gyermekkórház, zirci kórház) kialakításának köszönhetően szakmailag már jobban el voltunk látva, és mindez komolyabb kihívást is jelentett. Először a '80-as években egy ötfős villanyszerelői, majd ezt követően egy 16 fős, a villamosrendszer fenntartásához szükséges szakmai csoportot bíztak rám, amit megerősített az 1982-ben letett mestervizsgám. Ilyen felállással és egy villamosmérnöki felettes belépésével, illetve az előző munkahelyemen szerzett TMK-módszerrel⁸ a sokoldalú mindennapi teendőkön túl nagy figyelmet fordítottam egy-egy épülettömbben az alagsori főelosztó és a szintenkénti elosztók karbantartására, egy jól összeszokott kollektívával.

A számos hasonló feladat közül álljon itt egy, amely jól példázza szakmám gyakorlását. Az 1964-ben készült „A” épület alagsorában a villamos főelosztó

⁷ Az ODRA 1013 lengyel fejlesztésű (ELWRO Wroclawskie Zaklady Elektroniczne), germánium tranzisztorokból felépített, kis teljesítményű, 1+1 címes, 39 bit szóhosszúságú univerzális számítógép, amely lebegő- és fixpontos aritmetikával is rendelkezett. Az elektromos számítógép adatai: 39 jeles, két memóriás gép, ötezer tranzisztor és tízezer dióda működik benne. Befelé fotoelektromos olvasószalagja van, kifelé szalaglyukasztó és telex továbbítja az adatokat. A Ferrit és dob-memória a legkorszerűbb ebben a „szakmában”. Forrás: *Napló*, 1968. ápr. 7. Összeadás 0,60 millszekundum alatt. 1. o.

⁸ Tervszerű Megelőző Karbantartás

cseréjére került sor. Előre tudott volt, hogy a körülbelül 15 méteres, szakaszos berendezés kiváltása egy újra nagy kihívás lesz, de az átgondolt tervezés és a jó együttműködés eredményeként ez osztályonként ötpercesnél nem hosszabb áramszünetekkel megoldódott. Ezt a sikeres munkát egy folyosói találkozás alkalmával az alagsori helyszínre invitálva mutattam be az akkori főigazgatónak, dr. Pákozdy Jánosnak, aki – mint más esetekben is – elismeréssel nyilatkozott a műszaki „háttérmunkákról”.

Ennyi iskolai és munkahelyi történés után térjünk vissza az Óvári utcába, az ötvenes-hatvanas évek kis túlzással szólva korzójára, a nappal és az esti órákban egyaránt mozgalmas akkori Népköztársaság útra. Az utcai forgalomban a többnyire zsúfolt 3-as és 5-ös helyi Ikaruszok és a nagyobb teherautók mellett még lovas fogatok is előfordultak.

A járókelők közt a megszokott személyek: Beöthy kanonok úr őszes kefefrizurájával és barátságos beszédével, a tavasszal megjelenő virágáruslányok a kis hóvirág-, ibolya-, majd gyöngyvirágcsokrokkal.

Csalló Sándor bácsi sajátos, nagy méretű, felálló cipőjében, hosszú sötét kabátjában, Merlin-szerű kalappal. Az utcai kandeláberek mögé behajolva mint bemérő nézte azokat. Molnár János tanár úr emléke szerint ha valaki megszólította, lábát összecsapva, szinte szalutálva mondta: „Báró Csalló Sándor jelentkezem.” Egy másik történet Fehér Kacsi barátom emlékezetéből: a színház alsó szintjén akkortájt működő képzőművészeti foglalkozáson Ircsik József veszprémi festőművész alanya, modellje is volt Csalló bácsi Báró Csalló néven.

Hasonlóan jellegzetes alakja volt a város utcáinak a zárt pilóta sapkás utca-seprő, Mari néni az élcélődős, de jó szándékú leszólításaival. A valamikor jobb napokat látott Csalló úr és Mari néni idővel a társadalom kivetettjeivé váltak, pedig a boldogabb idők ékes bizonyítéka, hogy egy alkalommal, amikor a kórház baleseti sebészetén Mari nénit ellátták, kezelés közben dr. Miklósi Lajos főorvos úrral hosszasan elbeszélgettek perfekt francia nyelven. A színházépülettel szemközti Szeglethy utcai bejárati részen jobbra egy trafik állt sok kis üveglablakkal. Benne a teljes dohány- és cigarettakészleten túl még „férfiasabb” cikk is kapható volt az alacsony kisablakon behajolva.

Az utcai bejárat további részén mai kifejezéssel élve kézművesek kínálták termékeiket: szezon szerint a tejes kukoricát vagy a parázs feletti platnin sült gesztenyét, mely kis zacskóba téve még jótékonyan melegített is a téli ruha zsebében. Na és a pattogatott kukorica, amit helyben készítettek direkt erre a célra természetett apró szemű csöves kukoricából, s ezt nézni igazi élmény volt. Képzeljünk el egy tűzteret (katlant), amiben már csak izzik a parázs, kétoldalt felálló lapos vasrúddal, és erre kampókkal felfüggesztve egy rácsos, szítás fémdobozszerűséget. Léb néni rángatása közben így pattogott ki

és illatozott a parázs felett a – mai nevén – pop-corn.

Nappal a posta, a rendelő, az iskola, este a színház és a mozik tették forgalmassá ezt a viszonylag rövid útszakaszt.

Az egykori és mai Óvári Ferenc utca páros oldalának egyetlen, de annál csodásabb épülete az 1908-ban megnyílt Veszprémi Nemzeti Színház, új nevén 1926-tól Veszprémi Petőfi Színház. A veszprémi színhátság első doku-

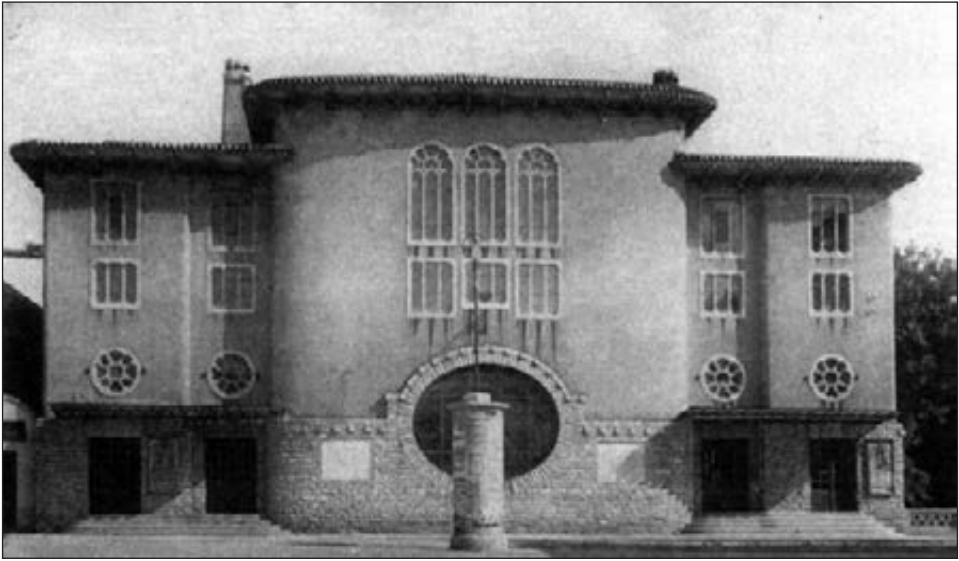
A „mindenkapható” Libisch-féle kistráfik a Szeglethy utca sarkán

mentuma 1814-ből való. Az 1870-es években már több társulat is rendszeresen felkereste az itteni közönséget, mely akkor még kevésbé alkalmas helyeken és körülmények közt fogadhatta őket. Erről dr. Hudi József történész könyve – amelyhez Bujtor István, a színház akkori igazgatója elismerő szavakkal írt előszót – részletesen beszámol.

Nem célozom egy ilyen műkedvelő memoárban hosszasan ismertetni a színház létrejöttét, illetve a városvezetés jó szándékú hozzájárulását annak megvalósulásához, ezért e passzust rövidre fogom. A kívül-belül dicséretre méltó épület Medgyaszay Istvánnak, a kor neves építészének munkája, aki Münchenben, Berlinben és Párizsban szerzett tapasztalataival kezdett bele a tervezésbe. A megvalósult, nívós megjelenésű épület különleges ékességei, a déli homlokzat csodaszarvas-motívuma, valamint az északi homlokzat nagy méretű, ovális, színes, festett üvegablaka a németbányai születésű Nagy Sándor művész munkái.

A színház megnyitása után sok sikeres vendégművész és társulat nagyszemű előadásainak vált színhelyévé. Ezen időkből egy családi vonatkozású emlék: apám Teréz nevű idősebb nőtestvére mint jegyszedő dolgozott ott.

A színházhoz kötődő fontos családi emlék az 1942. augusztus 23-án ott rendezett díszünnepség, melyen a sokgyermekes veszprémi édesanyákat

A Petőfi Színház északi homlokzata a hirdetőoszloppal

méltatták. Ezen az alkalmon a város összes előkelősége részt vett, köszöntőbeszédet mondtak, és kitüntetésekkel, ajándékokkal jutalmazták a nagycsaládot vállaló asszonyokat. Viszonzásként Édesanyám mondott hálás szavakat. Mindez az említett dátumú veszprémi újság címlapján, Horthy István halálhírével megosztva is hírül adatott – erről bővebben írtam a Veszprémi Szemle 62. számában.

A háborút és az '56-os forradalmat követő helyreállítás után, a hatvanas évek elején a győri színtársulat tartott előadásokat; ekkortájt mint fiatal ember ismerkedtem a színházzal. Az 1961-es megyei határozat tette lehetővé Veszprémben egy önálló társulat létrejöttét, melynek megalakulása után elsőként *A kőszívű ember fiai* került színre. Számomra megható és emlékezetes volt a Baradlayné játsszó Petur Ilka drámai játéka. Nem voltam nagy színházlátogató, de a következő darabot, Bertold Brecht *Koldusoperáját* már egy lány társaságában néztem.

A továbbiakban két „színpadra lépésemet” említem meg, amit mérsékelt taps is követett. A hetvenes évek elején egy nagyon népszerű Szécsi Pál-est volt a színházban, melynek szünetében a humoros műsorvezető bedobott egy kérdést a közönségnek: ki ismeri a Hungaronektárt? Gyors kézfeltét, és máris szólítottak a színpadra. Feltártam a tudásomat, taps, majd pár kérdés a focicsapatokról, és azután egy nagy szatyor mézédességgel köszöntem le – ez volt a gázsim.

A másik „színpadra lépésem” a színházi élettől független, mondhatni civil akció volt. 1982-ben a megye egészségügyi intézményei a Semmelweis-napi ünnepséget a Petőfi Színházban tartották meg, valószínűleg a kórházban nem volt erre alkalmas hely. A szokásos szakmai előadások, beszámolók után, az érdemek és kitüntetések átadása közben meglepetésemre engem is a színpadra szólítottak egy egészségügyi miniszteri kiváló dolgozói érdemrend és a vele járó boríték átvételére. Az jelenlévők tapsa jó érzés volt számomra, és persze a boríték tartalma is jókor, építkezésem idején jött.

A színházi, színpadi emlékeim felidézése után nem udvariasságból, hanem őszintén gratulálok a közelmúlt és a jelen színészgárdájának és a színház vezetésének. Nem gyakori nézőként, de mindenhol tapasztalom sikeres tevékenységüket. Alkalmazkodnak a sokrétű nézői igényekhez, s így a közönség száma folyamatosan növekszik.

A színházi világ és egy sima szakma összeborulásából bontakozott ki itt Veszprémben egy kivételes történet s egy érdekes, a szó igazi jó értelmében vett karrier. Egy velem azonos szakmát, a villanyszerelést választó, azonos korú és egy időben ugyanabba az iskolába járó személyről, az ő életéről, munkájáról szeretnék pár szót ejteni. Ismert újságíró, író, Kellei György írt róla bőven illusztrált, szép kivitelű könyvet, amit tőled, kedves Perlaki Robi, dedikálva kaptam meg; nagy élmény volt, és az is marad. Ritka s talán példátlan életpálya egyszerű szakmunkásként bejutni a színház, a színészet világába, a színművészetbe, és ott technikailag újat alkotni, beleolvadni a háttér, a díszlet világába. Gratulálok hozzá!

Írásom kezdetén az Óvári utca öt és fél épületét említettem, s

A Kertmozi építkezésén dolgozó ácsok. Fotó: Péterfay

most nyújtok némi magyarázatot a féllal kapcsolatban. Az egykori Püspökkert helyén a Színházkertben 1968-ban, valószínűleg a Balaton-parti kertmozik mintájára, valamint a helyi igények és döntések alapján alakították ki a szabadtéri színpaddal is rendelkező kertmozit és az ahhoz tartozó technikai épületet. Hogy a hely kiválasztás mennyire volt szerencsés, talán vitatható, de mellette szólt, hogy egy viszonylag „süllyesztett” tér volt ez a lombos fák alatt, ráadásul meglehetősen kevés lakással és közintézménnyel körbevéve. Működése a maga módján bővítette a szórakozási lehetőségeket.

Érdekes, hogy mivel a színpad mellett nem állt épület, a színészek, szereplők közvetlenül a színpad széléről léphettek a közönség elé. Stabil helyiség legfeljebb a közeli könyvtárpépület volt. Többnyire alkalmakhoz – gyermeknap, építők napja – kötődő vagy más, vetélkedő jellegű nappali vagy esti énekes műsorok szerepeltek a programban, Harangozó Teri például 1968-lépett itt fel.

Nagyobb sikerrel, népszerűséggel működött a tető alatti kertmozi, de természetesen ezt is befolyásolta valamennyire az időjárás. Első, azaz megnyitó filmje az amerikai Ének az esőben volt – milyen különös... –, amit azután még híresebb és még nagyobb bevételt hozó, többnyire amerikai látványfilmek, szuper szélesvásznú és alkalmanként már kvadró-négycsatornás hangzású filmek is követtek. Így a *My Fair Lady* című musical vagy *A halál 50 órája*, ami egy monumentális háborús film volt tankcsatával, repülőcsatával, és ráadásul túl erős és túl élethű hanghatással. Ennek köszönhető, hogy ez a film nemcsak a helyszínen lévőknak nyújtott moziélményt, hanem még a Liget feletti részen éppen kórházi műszaki ügyeletet tartó alkalmazottnak is. Beszélték, az akkor még a belvároson átvezető 8-as út környékbeli szakaszán utazók is zavarban voltak, mert nem tudták, hová kerültek: egy vigalmi negyedbe vagy esetleg egy háborús zónába? Lehet, hogy a kertmozi szezonális működése utáni lebontásának ez is oka volt, mindenesetre közel húszéves léte sokunknak jelentett szórakozást.

Az Óvári Ferenc utca épületei a színház kivételével mind rendeltetését, funkciót váltottak, de legalább megmaradtak. És emlékként megmaradnak nekem, illetve a veszprémi és a környéken lakó kortársaimnak.

Az egykori bérpalota épülete 2016-ban. Fotó: Brunner Attila

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BODOR Endre (szerk.) (1999): *A Veszprémi Egyetem jubileumi évkönyve, 1949–1999*. Veszprém.
- BRUNNER Attila – GOPCSA Katalin (2016): *Veszprém város építészete a „hosszú” 19. században*. Székesfehérvár.
- BRUNNER Attila – SIPOS Anna (2023): *Veszprém épített öröksége*. Budapest.
- DR. ÉNEKES Ambrus (2010): *Kézművesipar Veszprém megyében – Céhek és manufaktúrák*. Veszprém.
- KELLEI György (2011): *Fél évszázad díszletek között*. Veszprém.
- SÖRÖS Géza (F. k.) (1984): *A 100 éves 306. számú „Táncsics Mihály” Ipari Szakmunkásképző Intézet története, 1883–1983*. Veszprém.
- HUDI József (2009): *A veszprémi színhátság kezdetei, 1723–1879*. Veszprém.
- VARGA Béla (2009): *Veszprém lexikona*. Veszprém.

A dal volt az élete

Megemlékezés

Csaby József Csaba karnagyról, énektanárról

(Dunaföldvár, 1936. augusztus 16. – Veszprém, 2024. május 25.)

Május utolsó hetében futótűzként terjedt a városban a megrázó hír: meghalt Csaby Csaba tanár úr! Tudtuk, hogy régóta betegeskedik, hiszen nemcsak ő érdeklődött mindig a szeretett kórus, Veszprém Város Vegyeskara iránt, távolról mi is figyelemmel kísértük a dalostársnak, a karnagynak, sokunk atyai barátjának sorsát. Mégsem gondoltuk volna, hogy ennyire gyorsan elmegy a minden halandók útján...

Csaby J. Csaba egy evangélikus lelkészi–pedagógusi családban született Dunaföldváron, 1936. augusztus 16-án. Szegeden 1957-ben történelem–ének–karvezetés szakon pedagógiai főiskolai diplomát, később Budapesten felsőfokú karvezetői oklevelet szerzett. 1957-ben került Veszprémbe, ahol a temetőhegyi általános iskolában, az 1958 óta Dózsa György nevet viselő tanintézetben kapott állást, valamint egész életre szóló emberi kapcsolatokat az iskola pedagógusaival, különösen az áldott emlékezetű Kováts Sándor igazgatóval. Hivatását, mi több: elhivatottságát az énektanításban és a kórusvezetésben találta meg. Számos rangos kitüntetését is a zene terén elért eredményeiért ítélték meg számára, egyebek közt Veszprém megye Pro Comitatu-díját (1996), ezenfelül a város Pro Meritis-érmét (1996)

és Ranolder-díját (1997) nyerte el. A Magyar Kórusok, Zenekarok és Népzenei Együttesek Szövetsége (KÓTA) 2016-ban a KÓTA-díj Életmű-kategóriájának odaítélésével ismerte el ország-világ előtt a tanár úr érdemeit. Az élettől ajándékként pedig a dr. Stich Erzsébet gyermekorvossal kötött hosszú, harmonikus házasságot és e házasságban Csaba és Balázs nevű gyermekeit kapta, akik, a szülők nagy öröme, szintén neves zenészekké váltak.

„Szép életkort megérett” – mondják a magas korú emberekről. De számára vajon mennyire lehetett szép az őáltala megérett sok évtized? Őt magát bizonyára jó érzéssel töltötte el, ha visszatekintett életpályájára. Közismert szerénységével együtt, tudjuk, hogy gondosan vezette, rendben tartotta szakmai feljegyzéseit, jelentéseit, következetesen dokumentálta karnagyi, tanári, szakfelügyelői tevékenységét, ugyanis hiteles képet szeretett volna hagyni az utókorra Veszprém városnak, sőt a megyének általa is művelt és átlátott zenei életéről. Ez a pótolhatatlan jelhagyás méltán kapott említést a Kováts Sándor által a Veszprémi Iskolatörténeti Gyűjteményről (a Dózsa György Általános Iskolában őrzött értékes gyűjteményről) összeállított és 2000-ben kiadott iskolatörténeti kalauzban is.

Volt mire emlékeznie! Csak szemezgetve a gazdag 'leltárból': ő volt a Dózsa György Általános Iskola gyermekkarának alapítója és 1957-től 1997-ig karnagya; büszke lehetett a Közgazdasági Szakközépiskola leánykarára is, amelyet szintén ő alapított, majd vezényelte is 1969-től 1985-ig. Tevékenysége megyénk más városaira is kiterjedt. Megalapította és 1961-től 8 évadon át vezényelte Ajka Város Vegyeskarát; eközben a füredi városi vegyeskar vezetésében is részt vállalt Zámbó István mellett. Tapasztalatait tanári továbbképzéseken tanította és szaklapokban is közölte. Tanítványaival igazán meg tudta szerettetni az éneklést. Nem csoda, hiszen a fellépések, a külföldi hangversenykörutak, a lemezfelvételek felejthetetlen élményt jelentettek a gyerekeknek, főleg abban a világban, amikor még a sorstárs szomszédos országokba eljutni is eseményszámba ment. Kijárva az iskolát, tanítványai, dalosai közül számosan megmaradtak a kóruséneklésnél. Többen az ének-zenei pályát választották, Kodállyal együtt vallva: *Az éneklés szebbé teszi az életet, az éneklők másokét is.*

Leginkább talán a mi kórusunkbeli tagságára gondolhatott örömmel. 1957 őszen Zámbó István karnagy úr hívására jelentkezett az akkor éppen hogy megalakult kórusba, ahol csakhamar baráti és kollegiális viszony alakult ki köztük; a karnagynak biztos támasza volt hosszú éveken át. Az énekkar működtetésében – idősb Bélafi Lászlóval, Lechner Lászlóval, dr. Papp Sándorral és másokkal együtt – tagja Zámbó István legszűkebb tanácsadói körének. Szinte felfoghatatlan: hatvan éven keresztül, 1957-től egészen 2017-ig énekelt a kórusban, melyben a basszus szólamvezetőjeként is szolgált 1959-től 1984-ig. Nem volt hát véletlen, hogy 2015-ben a kórus *Örökös Tagja* megtisztelő címet is elnyerte. Fáradhatatlan

szólamvezetői munkájának, ennek a látszólag hálátlan munkának a gyümölcse lett az a művészeti teljesítmény, amely a maga valóságában az összkar sikerességében mutatkozott meg.

Mindig igazi közösségi emberként viselkedett. Jóban-rosszban osztozott kórusbeli társaival, összetartást követelő nehéz időkben, fárasztó fellépések idején, de a vidám műsoros estek alkalmával is. Csaba bácsi szelíd és szeretni való ember volt. Régi dalostársainak emlékezete szerint talán sohasem emelte fel a hangját. Ha rendellenességet észlelt, akkor is meleg szívvel, a jó tanár következetességével kezelte a helyzetet. Ha úgy adódott, hogy a kórus valami emberi természettől elrugaszkodott „alkotóbűvész” komponista kevéssé harmonikus, csak ügyel-bajjal leénekelhető és várhatólag a közönség számára is nehezen befogadható művének elsajátítását kapta feladatként — amit mi, egyszerű dalosok többnyire eléggé röviden és markánsan minősítettünk —, ő akkor is inkább a zene éltető erejét és a művészet követendő örök törvényszerűségeit hozta szóba.

A dal volt az élete, a zene a mindene! Szenvedélyesen hitt az emberi hang, a közös ének, a karének fizikai és lelki erejében, a közösségi ember kinevelésében. A zenei oktatás, sőt, nevelés ügyét szolgálta egész életpályáján, a történelmi korszakok változó kurzusai, minden stílus-, kánon- és paradigmaváltásai közepette is. Énektanári hivatását nem csupán mesterségnek, hanem művészeti feladatnak tekintette. Mondhatjuk: művészi fokon, mesterien művelte. Emellett 1961-től 1990-ig a megyei Karnagy Klubnak, 1978-tól a Kórusok Országos Tanácsának Veszprém megyei vezetője, majd az Országos Ifjúsági Bizottságnak is tagja. 1979-től 2004-ig a Megyei Pedagógiai Intézet kebelében a Veszprém megyei iskolai kórusok szakfelügyelője. 1995-től országos ének-zenei karvezetés-szakértői feladatokat is ellátott. Tudására, gyakorlatára, szakvéleményére szélesebb körben is számíthattak, tehát országosan ismert és elismert tagja volt a zenészek, a kórusok világának. — Nem feledkezhetünk meg közéleti pályafutásának más területeiről sem, hittel és felelősséggel élő emberként a veszprémi evangélikus gyülekezet presbitereként is szolgált.

A munkás évadok, a dolgoz esztendőik Csaba bácsi számára lassacskán termékeny évtizedekké terebélyesedtek, házi és hazai fellépéseket, honi és külföldi megmérettetéseket, szereplések százait, rádió-, tévéközvetítések számos alkalmát és lemezfelvételek sorát hozva magukkal. Mindezekhez sok energia, testi és lelki erő szükséges. A közönség talán nem is gondol rá, hogy pusztán egy hangversenyyi időt kitartóan végigállni vagy annyi ideig kifejezően vezényelni mekkora emberpróbáló feladatot jelent, különösen a diákjait vezénylő karnagy számára. Egy karnagynak amúgy is a katonai parancsnok fegyelmezettségét és a lélek húrjain játszó művész érzékenységét kell egyesítenie tevékenységében.

Hit, szándék és akarat lehet töretlen, de a test idővel megkopik, elfárad. Csaba bácsi is egyre többet bajlódott egészségével, megnehezültek számára a mindennapok. Aztán lassan beteljesedtek Weöres Sándor *Öregek* című versének szavai. Egyszer csak intett az a Kodály Zoltán által is megénekelt – mert a költő által a zeneszerzőnek ajánlott – Weöres Sándor-i „jóságos”, „rettenetes”, „ellentmondást nem tűrő” kéz... És hitvallásának és életelveinek megfelelően Csaba bácsi átlépett a földi utunk legvégén megnyíló nagy kapun. 2024. május 25-én utolsót dobant a szíve.

Csaba bácsit június 4-i temetésén tisztelőinek, barátainak, kollégáinak és tanítványainak nagy tömege kísérte utolsó útjára. Nem könnyű a krónikásnak írásában a műfaj megkívánta tárgyilagoság keretei közt maradnia! A szertartás alatt előttünk, dalostársak előtt is lepergett a tartalmas évtizedek sok közös zenei teljesítménye, örömteli csodája. Leginkább azok a kimagasló, igazán emberi pillanatok, a színpadon megélt torokszorító, szinte földöntúli élmények, amelyekről maguk a dalosok is csak nagyon ritkán beszélnek, még egymás között is. Mindannyiunk fülében visszhangzott a gyászjelentés jelmondata, Pál apostolnak Timóteushoz írt II. leveléből idézve: „*Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam; végezetre eltételezt nekem az igazság koronája...*” A történeti hitelesség nevében jegyzem meg: a hamvak sírba tételekor a békében eltávozó lélekre biblikusan utaló galambbröptetésre is sor került.

Folyóiratunk, a *Veszprémi Szemle* mint szerzőinek egyikétől vesz búcsút e cikkel Csaby Csabától. — A gyászbeszédet e szónoki szavakkal zárva búcsúzott a karnagy-szólamvezetőtől, az egykori dalostárstól szeretett kórusa is: „Lélekben Te már a ki nem hunyó világosság, az örök harmónia égi honában jársz. Mi pedig, a hátrahagyottak, hiányoddal küzdve, mindig szeretettel emlékezünk Rád. Isten Veled, Csaba Bácsi!”

*

E megemlékezésben a Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikont (főszerk.: Varga Béla, megjelent: Veszprém, 2001), Veszprém Város Vegyeskarának 50 éves és 60 éves jubileumi évkönyveit (szerk.: Erdélyi Ágnes, ill. Somfai Balázs, megj.: 2006, majd 2016) használtam fel, ez utóbbiakban főleg a Csaby Csaba által közölt vagy jóváhagyott cikkek, írások adatait. Figyelembe vettem továbbá a kórus alelnöke, Formán Bence által elmondott gyászbeszéd gondolatait is.

Somfai Balázs

levéltáros, középisk. tanár, helytörténeti kutató,
Veszprém Város Vegyeskarának tagja

